

# HÍD

IRODALOM · MŰVÉSZET  
TÁRSADALOMTUDOMÁNY

BÖNDÖR PÁL, GULYÁS JÓZSEF, KONCZ ISTVÁN  
ÉS SINKOVITS PÉTER VERSEI  
BRASNYÓ ISTVÁN ÉS BERETKA FERENC NOVELLÁJA  
ALEKSANDAR TIŠMA: A LAKÁS  
MAJOR NÁNDOR: A KÖNYVHÓNAP ÜRÜGYÉN  
GEROLD LÁSZLÓ ÉS TOLNAI OTTÓ A BITEFRŐL  
EGY RÉGI KOSARAZÓ JEGYZETEI  
MŰHELY ROVAT A KÉPREGÉNYRŐL  
(HERNÁDI MIKLÓS, SZOMBATHY BÁLINT  
ÉS SVETOZAR TOMIĆ ÍRÁSAI)

KÖNYV-  
KÉPZŐMŰVÉSZETI  
TELEVÍZIÓ KRITIKA  
ZENE  
FOTÓ

1978  
November

---

# HÍD

## IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

Alapítási év: 1934

XLII. évfolyam

---

### SZERKESZTŐ TANÁCS:

Ács Károly, Andruskó Károly, Bányai János, Blahó József, Bordás Győző, dr. Bori Imre, dr. Burány Béla, Burány Nándor, Deák Ferenc, Gál László, Lackó Antal, Németh István, dr. Pap József, Pándi Oszkár, Petkovics Kálmán, Sinkovits Péter, Sróder János, Szabó Ida, Szekeres László, dr. Szeli István és Vicsek Károly

*A Szerkesztő Tanács elnöke:* dr. Pap József

*Fő- és felelős szerkesztő:* Bányai János

*Szerkesztő:* Bordás Győző

*Műszaki szerkesztő:* Kapitány László

---

### TARTALOM

|  |      |      |
|--|------|------|
| <i>Böndör Pál:</i> Egyelőre (vers)                             | 1259 |      |
| <i>Gulyás József:</i> * * * (vers)                             | 1261 |      |
| <i>Brasnyó István:</i> Az imágó (novella)                      | 1262 |      |
| <i>Koncz István</i> versei                                     | 1270 |      |
| <i>Sinkovits Péter</i> versei                                  | 1275 |      |
| <i>Beretka Ferenc:</i> 1977 (napló)                            | 1281 |      |
| <i>Denis Poniž:</i> A költészet és árnyékos oldala (tanulmány) |      | 1286 |
| <i>Herman Vogel</i> versei                                     | 1292 |      |
| <i>Aleksandar Tišma:</i> A lakás (I., elbeszélés)              | 1296 |      |

### KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

|  |      |      |
|--|------|------|
| <i>Major Nándor:</i> A könyvhónap ürügyén (tanulmány)                  | 1314 |      |
| <i>Gerold László:</i> Az eltűnt avantgarde nyomában (tanulmány)        |      | 1323 |
| <i>Tolnai Ottó:</i> Két BITEF-előadás (esszé)                          | 1332 |      |
| <i>Erős Ferenc:</i> Az esszéíró pszichológus (tanulmány)               | 1337 |      |
| <i>Bálint István:</i> A szocializmus nem a fejlettek kiváltsága (cikk) |      | 1346 |

## EGYELŐRE

BÜNDÖR PÁL

Anyagi e délután.  
Egyszer poros, másszor sáros.  
Ismét elkerült a golyó.  
Valakit megtalált.  
Kinyújtom a karom.  
Mint azt a nehézkedés törvénye megköveteli,  
[megbillen  
és eldől. Nem megnevezhetetlen  
de nincsen neve. Még most sincs.  
Sötét van, először a napfényt kell elképzelnem.  
Aztán az árnyékát  
ahol az imént állt.  
Sem a hamlok, sem az orr, sem az áll  
nem ugrik merészebben előre  
jellemezhetnénk bár ilyenén  
ahogy illik hozzánk:  
gügyén. Lehetne világos  
és a sötétet kellene elképzelnem  
melyben elbújt.  
Sem ő, sem én nem vagyunk elvont fogalom.  
A bohóc kinyúlt a fűrészporon.  
Még holtában is  
vagy képzeletben  
néhányat bukfencezett.  
A közönség a helyéről felemelkedett  
senki sem sírt, senki sem nevetett.  
Egyelőre: nem ért sugárzás

szülnék szörnyszülött gyermeket.  
Nem vagyok hős, vagy énekes  
élénk színű trikóra nyomtatnák az arcképemet.  
Nem vagyok halott sem, hogy eltemessenek.  
Hímnemű vagyok  
egyáltalán nem is szülhetek gyermeket.  
Hímnemű, hosszan vajúdva szórom a magomat.  
Még néhány mondatot. Egyelőre:  
hóval permetezett bundám  
szükségét végzi az erdőszélen.  
Még minden történhet.  
Saját bőrömön érzem a közhelyeket.  
Még minden történhet.  
Egyebeket.  
„Hát e falak közt hangozának  
Nagy szavaid, oh Kölcsey? . . .”

\* \* \*

## GULYÁS JÓZSEF

Most fáj a szívem,  
most biztos: vagyok,  
de voltam is mindig,  
nélküle is, szárazon.  
Aki nem hitte,  
sőt tagadta,  
hogy volnék én valaki itt,  
nem is akárki,  
annak nemhogy elment,  
nem is jött ez a vonat,  
annak én  
nem voltam, nem is akartam.

Tán késsel a szívemben  
mosolyogjak a világra.

## AZ IMÁGÓ

BRASNYÓ ISTVÁN

*Paul Celan emlékének*

— Ganef! — kiált utánam egy kereskedő a szennyes kövezetű óvárosban, amikor megsejti rólam, hogy elhagytam hazámat. Zöld, madárszárny-mintákkal áttört kelméből szabott kaftánja végig nyitva, akár a részegeké, és vörös alsóruhája már-már feketének látszik a szürkületben.

Álmosan, révetegen fordulok hátra, mintha nem is hinném, hogy engem szid. A délutánt egy csapszék bárdolt, érdes és zsírtól ragadós deszkaasztalára borulva töltöttem, alva, arcom alá rezes színű bor ömlött, bőröm összemáskálták és -csipdesték a legyek. Nincsenek álmaim, nincs semmim, most is csak azt várom, hogy a zöld kaftánról leváljanak a madárszárnyak és elrepüljenek, hagyják magára a háborodott kereskedőt.

Az asztal lapjára bukott arcom, úgy érzem, mintha egy kissé megnyomódott volna, horpadt lett, orrom pedig görbe, és a szemem is kancsalíthat. Évek óta nem ismerem a szerencsét, de még mindig meglepődöm, ha földönfutónak néznek. Nem tudom, milyen nap van, és nem gondoltam arra, hol fogom tölteni az éjszakát. A városban a sötétség beállta után az itteni gárda megkezdi garázdálkodásait, egy-egy megerősített ház körül néha valóságos ostrom alakul ki. A kémények zugaiból ilyenkor eszelős férfiak dobálóznak, talán a homlokzati téglákat feszegetik ki a körmeikkel, de mindenesetre harcolnak, amíg csak alá nem zuhannak. A ház lakói ekkor kénytelenek megnyitni a kaput, hogy a katonák mindent felprédáljanak. Hajnal felé azután odamerészkednek a szegények is. Sok szegény és csavargó maradhat éjszakára a falak között, mert az utakat az őrség csak napkeltekor teszi szabaddá. Őket kellene a gárdának összetereelni, s hajnalban, férfiakat-nőket egy-

aránt kopaszra nyírva, kiűzni a városból, miután kiválogatták közülük a tolvajokat és az útonállókat. Rájuk főbelövés vagy akasztás várna a vesztőhely dombján, ahol oly látványosak lehetnek valaha a kerékbetörések.

Álmatag, álhatatlan és kóbor természetem nem engedné, hogy magamra vállaljam valamelyik ház védelmét. Pedig mostanában gyakran fogadnak fel embereket, akik azután összejátszanak a gárdával. Biztonságban vannak odabenn, és ezért kíméletlenül és alattomosan bánhatnak a cselédekkel. A szolgálólányokat akár az ágyukba is vonszolhatják, elnézik nekik. A férfiak azonban vadak, haragtartók és elszántak, s mert nevetségesen gyáva szívük van, orvul támadnak. Áldozatukat a magas ablakon át hajítják ki az utcára, amikor leszállt az este, majd elvonszolják a ház elől, és ott hagyják az utca közepén. Senki nem tud semmiről.

Valamelyik nap vagy már régebben egy száraz, szikkasztó hajnalon, amikor egy feldúlt ház eltépett ruhákkal, evőeszközökkel, konyhai felszereléssel és aszalt szilvával telidobált udvarán bámméskodtam, talán megtetszhettem egy visszamaradó gárdatisztnak (pacsuli- és pomádészaga volt, a nadrágja elől feltűnően összemocskolva), mert ahogy lejött az emeletre vezető lépcsőn s elhaladt mellett, lelassította lépteit, visszafordult, majd tétován, félénken, szinte csodálkozva járt körül, mintha szaglászna. Ha ekkor széjjeldobom köpenyem szárnyát, bizonyára kirántja szablyáját és menten ledőf: éreztem, hogy a vetélytársat becüli fel bennem. Arca tele volt hosszanti ráncokkal, vörös szeplőkkel, lehelete borszagot árasztott.

— Ha nincs szükséged semmire sem, amit magaddal vihetnél, de ingyen akarsz szórakozni, menj fel a lépcsőn a kisasszonyhoz. Még csak az én kezem nyoma van rajta... — Ezt mondja minden hajnalban az arcomba, a goromba szája nevet, kezével a vállamat paskolja, ennyire barátságos. El kellett dicsekednie a sikerével.

— A felkelés óta megbolondultak — súgják az idegen fülébe apró, töpörödött, ezüst hajú öregemberek, akiket a hosszú élet szinte nőiessé gyúrt. — Pedig innen ketten sem mentek a seregbe, de azok sem jöttek vissza. Isten nyugossa őket... — A füst a szájukba csap, köhécselnek egy darabig, aztán cinkosan hallgatnak, topognak a kövön, mintha közel éreznék a telet. De végül ellenségesen mérnek végig, gondolataikba mélyednek, mintha a Mihail Bakunyin írásából kiolvasott eszméken töprengenének. Oko-

sak, ravaszok és képmutatók, és ragaszkodnak e tulajdonságaikhoz. Azt nézik, mit menthetnének ki a tűzből.

És én ezek után sem tágitok innen, pedig az ő szemükben is nyilvánvalóan „ganef” vagyok, meg semmi keresnivalóm sincs itt. Talán egy éjszaka berántanak majd valami kapu alá, és sebes készűrészekkel végeznek velem, ahogy a kémekkel szoktak, miközben számat befogják, nehogy kiálthassak. De mintha csak tőlem elmaradt s elszakadt sorsomra vagy árnyékomra várakoznék, hogy hideg szívvel nézem végig az erőszakoskodást, a garázdálkodást, és nem tudom rászánni magam sem arra, hogy közéjük álljak, sem hogy szembeszálljak velük. Unatkozom, ténfergek naphosszat, ismerőseim nincsenek, talán csak a kisasszony, akit a tiszt mondott. Valójában arra voltam kíváncsi, mekkora gazember a testőrtiszt, amennyiben csakugyan a vetélytársam.

Talán délig üldögéltem az idegen, fenekestül felforgatott szoba összetiport csecsebecséi között, egy törött lábú széken, amelyet a falhoz támasztottam, hogy ne billegjen. A folyosó fényes kövén szablyától megvagdalt és megtépázott enciklopédiák kötetei csúsztak az ajtó elé. A szoba egyik sarkában mintha szakadatlanul zuhogott volna az eső, megrögzött őszi zápor, amilyen a Tisza vizét szokta verdesni, s a parton leveri a sárba a füzesek rőtarany lombját. E záporra figyeltem magamban, meg a kitakart testű, megkínzott kislány nyöszörgését hallgattam, aki minduntalan, mintegy lázalomban, azt kérdezgette tőlem, mit keresek itt.

— Nyugodjon meg — szoltam hozzá, arcát paskoltam, és igyekeztem betakarni, de elkeseredetten, rémüldözve felém rúgott, nem tűrt meg magán semmit, s látni sem akart a közelében. Az ördögöt sejtette borostás arcom mögött, és „Csort, csort!”, sikongatta.

Később, talán dulakodást sejtve, egy véraláfutásos arcú, megvert, lehasogatott ruhájú cseléd lány is előkerült, és nem tudva hová lenni a szégyenkezéstől, akadozó, bizonytalan mozdulatokkal iparkodott rendet rakni, de minden kihullott a kezéből, és megpendülve még apróbb darabokra tört. Igyekeztem nem nézni rá, de láttam, hogy az ajtó mögött feltárja összekarmolt keblét, s dagadt arcával mosolyogni próbál, miközben int a fejével, hogy kövessem. A kislányt volt szándékában megvédeni tőlem.

A zápor azonban sokáig tartott, s míg el nem állt bennem, ki sem tettem a lábam a szobából, miközben alig tudtam elfojtani magamban az óhajt, hogy odahemperedjek a megalázott kislány mellé, és takarójával elfedjem magam a világtól. Szemem előtt hul-



lámoktól paskolt, vörös sziklákat láttam, bizonyára ezekből építhették a házat, s egy keserű, sivár tengerpartot, ahol jóval melegebb a tavasz, mint errefelé, de nem kötnek ki hajók, és háborítatlanul, ágaikon havat remegtetve virágzanak a mandulafák.

Odalenn, az udvar kövén emberek gyülekeztek, akik az egymás mellé hordott hullákat meztelenre vetköztették, és cserépedényekből öntözték rájuk a vizet, magasról, de különben nem nyúltak hozzájuk. Amikor meghallották, hogy még egy idegen tartózkodik a házban, letették edényeiket, és tanácstalanul néztek egymásra. A lépcső tetején álltam, és arcom, akkor még arányos arcom, mert még nem cserzette ki és rántotta össze a bor, elmerült a fényben, amely az összetört tetőn keresztül zuhogott rám. Tekintetükből láttam, hogy csodálattal figyelnek, s mondani akarnának valamit, de nem találnak hozzám méltó szót. Széttárt tenyérrel hallgattak, mintha ajándékot várnának tőlem, a ganeftől, aki csak az átkot hordhatja magában.

Így jöttem le a lépcsőn, s meghajlással köszöntöttem őket, miközben néhányan, felém mutogatva máris azon tanakodtak, hogyan hívhatnának meg maguk közé. Idegen vagyok, az idegenek pedig semmibe veszik az életüket. Ezért is övezi őket kimondhatatlan tisztelet. Senki sem támad szívesen idegenre, mert az idegen veszélyesebb lehet a mérges kígyónál. Ám arra is gondolhattak, hogy álnok vagyok, és megvetem a halottaikat, ahogy ők is megvetnének engem, ha halott lennék. Az idegen halottakban mindig van valami komikum. És az udvaron ott voltak a meztelen tetegek, mintha közszemlére tették volna ki őket.

Dohos boltív alatt jutottam ki a kapun, s odakinn az utcán hirtelen rám tört az éhség, ám mintha az indulatos, zöld kaftános kereskedő már akkor is arra várt volna, hogy szidalmakat szórva kövessen az utcán, előlépett egy épület sarka mögül, és hosszasan nézett utánam. Mivel idegen a testem, beletörődtem már, hogy lépten-nyomon szemügyre vesznek anélkül, hogy akarnának tőlem valamit. Nem nekem építették ezt a várost, adják tudtomra, én pedig úgy teszek, mintha annyira szeretném, hogy nem tudnám elhagyni.

— Ember! Ember! — hallom a hangjukat, ahogy kiáltoznak utánam többen is a ház kapujából, ahonnan jövök, mire a kaftános is megfordul, de nekem integetnek, hogy menjek vissza, bár vonatkozásomból láthatják, nem szívesen vagyok a terhükre.

Pálinkával kínálnak, miközben az arcom fürkészik továbbra is,

sápadt ujjaimat, majd valamelyikük kenyeret, sajtot ráncigál elő a tarisznyájából, és megkérdik, merre lakik anyám.

Mire én összefüggéstelenül hazudozni kezdek ezeknek az idegen, halottmosó embereknek a sáros, tetemekkel borított utakról, a kegyetlen háborúkról meg a felégetett, hamuszürke köles- és búzavetésekről, s hogy mennyien nem tudják többé, mi az éhség, mert elpusztultak, mielőtt feloldozhatták volna őket bűneik alól. De az én otthonom áll, ha nem is lakik benne senki, és a tető sokat elbír. Azokat keresem, akik elhagyták, szakadatlanul és eredmény nélkül futok utánuk, de ők mintha még tőlem is gyorsabban haladnának. Szeretem ezt a várost, és itt biztosan találkozni fogok valamelyikükkel, mert annyi itt az otthontalan.

Egy kövér, szakadt nadrágú fiatalember mély szánakozással még egyszer a kezembe nyomja a butykost, majd egymás felé fordulva valami idegen nyelven kezdenek vitatkozni, kedves, gyöngéd, lágy lengyel szavakat lehet leolvasni az ajkukról, nem akarnak senkinek sem rosszat.

Nehogy úgy tűnjön, mintha kihallgatnám a beszélgetésüket, az udvar kövezetére fektetett meztelen tetemek felé fordulok; teljesen sértetlennek, nyugodtnak látszanak, nem is értem, mibe haltak bele. Mifelénk az ilyen halottak megcsonkítottak, sebük az ágyéktól az állukig ér, fejük összezúzva, szájuk hatalmasra tátva. Nem lehet megvédeni őket a legyektől, itt pedig nyugodtan beszélgetnek mellettük az emberek.

Nem hagynak sokat inni, úgyhogy visszaveszik tőlem a butykost, majd elmondják, hogy a városon kívül, ahol most nincsenek katonák, sokkal biztonságosabb, és én velük mehetek, ne vesztegessen az időt ebben a rombolásban, pusztításban, s maradhatok, amíg csak rá nem szánom magam ismét az útra.

— Jó embernek látszol — mondja egyikük kímérten, tartózkodóan, de én nem hallgatok rá, maradnom kell.

Azóta végignézttem néhány fékevesztett ostromot: mindegyik ház másképpen védekezik, amíg tud, némelyik ház alig tanúsít valamicske ellenállást, amikor a katonák piros nyelvüket kiöltve vállukkal nyomni kezdik a kaput, s ezeknek tizedannyi bajuk sincs aztán, mint az elszántan védekezőknek. Mikor tanul meg ez a város bánni a katonákkal, akiknek a szomorúság úgy át tudja járni a szívét, hogy képesek tőle könnyekre fakadni, akik a bánatnak még a közeléből is menekülnek, mivel a sorsukra emlékezteti őket. És én nem vagyok katona...

Lefelé tartok a macskaköves utcán, ahol már kifakultak az árnyékok, és csak a pincék rácsos ablakai sötétlenek, meg az emeleti ablakokból száll valami visszafojtott, fegyelmezett, turbékoló dúdolás a füledt kora estbe, mintha érzékeny, különös madarakat tartanának rabságban a padlásokon, és azok jönnének a kihunyó fény után egészen az ablakokig. És senkiben sem lehet annyi bátorság, hogy szívdobogás nélkül pillantson fel a homályos ablaküvegekre, amelyeknek félfáját mintha csak megtévesztésképpen festették volna az épületek homlokzatára. Kiről ejtethnék most szót, amikor a vizesödröket cipelő cseléd lányok után sorra csapódnak be a megvasalt, súlyos deszkakapuk, és reteszek csattanásától hangos az egész utca, akárha kutyák kaffognának utánam, enyhén bűzös leheletük az orromba csapna. A zöld kaftános kereskedő sem tágít még mögülem, úgyhogy ismét kénytelen vagyok italmérés, csapszék vagy vendégfogadó után vizslatni, ahol messziről jött, nehéz csizmás emberek magyar dalokat énekelnek, melyeknek lejtése éppoly vigasztalan és fojtott, mint az ablakokból hallatszó turbékolás. A mellékutcákban és a kutyaszorítókból egymás felé fordulva emberek vitatkoznak: túl sok keleti szót hallani, rengeteg a különös viselet, és valaki egy zöld ház előtt botja fogantyújával reménytelenül kocogtatja a magas ablak zsalugáterét.

Átvágok egy apró és alaktalan téren, ahol a gőzfürdőből szürke párasávok nyúlkálnak ki a rácsok közén, majd egyenletes léptekkel haladok a lejtőn ismét utcává szűkülő házak előtt, és azokra az időkre igyekszek gondolni, amikor külsőm még nem volt elhanyagolt, sőt olyannyira ápoltnak tűntem, hogy reggelenként félmeztelen ácsorogtam a falra akasztott, faragott keretű, ovális tükör előtt, miközben leendő férfiarcomat figyeltem, amely valahonnan a fal mögül fürkészett vagy vizsgált szomorúan, bágyadt mosollyal egy régi, töredezett, barnásszürke műtermi felvételtől: felfelé fésült, rövid hajamban apró hullámok, állam és bajuszom simára borotválva, a halántékom mostanában kezdett őszülni, s valahogy kisebb, törékenyebb lettem, mint ifjúkoromban voltam.

Most itt ballagok csapzott hajjal, toprongyosan, és szakállamban talán már tetvek fészkelnek, és szemem sem oda néz többé, ahová irányítom.

— Panye! Pannye! — pisszeg valaki egy kiszögellés mögül, és markát nyújtogatja felém, de amikor nem teszek bele semmit, utánamköp, zúgolódik magában, és elindul az ellenkező irányba. A kigombolt kaftános kereskedő errefelé már nem követ, néma és nép-

telen az utca, csak lejjebb pislákol néhány olajlámpa, de oly távol és szigorúan, mint felettem a csillagok — mióta érzek már lelkiismeret-furdalást velük szemben, mert engem választottak . . .

A fogadóban csernowitzi magyarok és helybeli illetőségű osztrák zsidók a Bug menti kalandjaikat mesélik egymásnak. Közöttük sötét tekintetű kazárok ülnek, de egyikük sem beszél. Az utakról álmodoznak bóbiskolva, a beláthatatlanul hosszú, messze tünedező utakról, a nehéz szekerekkel barátkoznak csak, és pajeszuk ólomszínben szürkélik a portól. Pedig meglátszik rajtuk, hogy nyelik a sóvárgást, honvágy kínozza őket. Mind haza akarnak menni, mintha hatalmukban állana megfordítani a szelet.

A Csernowitzból jött magyarok elkeseredetten gesztikulálnak, fejükhöz kapkodva sorolják panaszaikat. — Mi lesz velünk? Mi lesz velünk? — kérdezzetik egymástól szinte rimánkodva.

Ténfergek körülöttük, árnyékom majd leveri a lámpát. Árnyék vagyok magam is, és behunyt szemmel lépek az éjszaka jeges fürdőjébe, keskeny, sebes folyókon kelek át, rettegve, hogy várnak rám a túlparton, s hogy én leszek a gyöngébb, és nem tudom majd elkergetni őket. Nem tanultam meg semmit sem, mert örökké a szerelem után sóhajtozó asszonyok neveltek, fűröszttettek, cicomáztak s a dúdolást félbehagyva puderozták be a lábam közét, miközben pír futotta be az arcukat. Megszoktam, hogy a férfiak végtelenül hosszú utakon vannak, lemennek Novibazárig, Uszkübig, Szarajevóról úgy beszélnek, mint a szülővárosukról, felfelé pedig sohasem állnak meg Lembergnel közelebb, mintha szégyenkeznének, ha nem jutnak el elég messzire. Szakad róluk a veríték, hogy kimarja ruhájuk bélését, és csak sokára hozzák őket haza holtfáradtan az arra vetődő, hosszú, gyászosan nyikorgó fás szekerek a halovány éjszakákon, a Kárpátokon túlról érkező fával együtt veszik át őket, vagy csak egy ismeretlen vízjegyes, gyűrött kis papírlap marad belőlük, amit a moldvai marhahajcsárok igazoló iratainak fedele közül téptek ki, és ezt adja át a fehér szűrű kocsis.

„Drága Rózám, én olyan messze vagyok . . .” — áll ezekben a levelekben — „mindent elvesztettem, kár volt kimozdulni, úgy legalább nyugodtan halhatnék meg . . .”

Vagy Izmailban kapnak maláriát, aminek odahaza már elfeledték az asszonyok az ellenszerét, és lázból esnek önkívületbe, önkívületből lázba, és sárga hasú piócákat raknak a hasukra meg a hátukra, mert nem bírtak magukkal, és elrontották a vérük. Va-

---

lami szörnyű nők csalták őket magukkal, akik nem ismernek irgalmat a férfiakkal szemben. Engem is mindig ezektől óvtak, amikor odakinn besötétedett, és elhallgattak a harangok, s már nem volt kihez vagy miért imádkozniuk.

## KONCZ ISTVÁN VERSEI

### A CIRKUSZ

A római Colosseum befejezésének  
1900-ik évfordulójára

Arany homokkal hintett szűzi porond,  
kéjre ajzott öl a végtelen mélység,  
emberforma arányok között  
a Cirkusz örökéletűnek látszik.

Most a poéta hódol előtted: Nép!  
Kizsigerelt madártetemek rossz szagú  
füstje csak léha mutatvány;  
én az augurt vetem itt tűzre, s  
pokolba a császárral is: ez  
százezer voks és megvesztegethetetlen!  
Mondom: most a poéta hódol előtted: Nép,  
s kövezd meg, ha nem dicsér kellő  
félelemmel!

Arany homokkal hintett szűzi prond;  
csillagdísű fényes jövőt tanulni,  
lecke lehet az aréna csupán,  
kitépett nyelvvel a gladiátor nem  
kér kegyelmet, s a sebzett oroszlán  
vére szaporán szikkad, ahogy a jelpép értelme  
is változtatja idővel színét és árnyalatát.

Most a poéta hódol! Tele csűr híján, —  
s mivel nem babonás, a jós szava  
dacára tékozlóan mulat, a

kegy és gazdag fizetség javát osztja  
bőkezűn verseivel, — mondom:  
minden jutalmat, amire a dicséret  
érdemesít Neked ajánlja fel.

Arany homokkal hintett szűzi porond,  
az idők végezeté, s Herkules haragja  
nem felhőzheti be a hősi káprázat  
izgalmas logikáját, s ép bőrrel  
kerülhet majd újra a krónika  
nemes tanúsága isteni színe elé,  
amint a szónok szájaíze elpárolog  
s csitul a tomboló tetszés.

Hódol a poéta. Nyomatékosan  
ütembe szedi jussod, s a hetet-havat,  
ahogy kitelik tőle, — az olajfák  
bő termést ígérnek, s Bacchus vigad,  
néhány keresztre feszített lázadó valami  
idegen nyelven üvölt imát vagy átkokat...  
az emberforma arányok közt itt  
a Cirkusz tényleg örököltűnek látszik.

### A ROSSZ SZEREP

Rossz embert is lehet szeretni,  
hisz az anyag nem rossz, vagy jó,  
csak esetleg tökéletes formájú,  
s a maga módján a forma, —  
ahogy a képzelet befogadja,  
minden erkölcsön túl: öncélú;  
csupán a pusztulás kivárása  
a szerelem, és a fülledt augusztusi éj, —  
mint a mondanivaló, a verset  
kéri számon, — szörnyetegnek  
hódol a szerető — (költő), vakon,  
vagy jó tündérnek, nem derül ki az anyagból,  
marad a forma és az,  
amit ki-ki elhisz róla.

\* \* \*

Már-már leírtam volna  
 olyan szavakat is, amelyeneket a túlzó  
 augusztusi hold találgatni biztatott,  
 de jókor jött a csend, — és az a felhő is  
 kimondhatatlan; —  
 a lidérc jól ismeri e tájat...  
 Eddig a köntörfalazás, valóban csak  
 lidérces este volt, és valahol  
 lecsapott a villám.

(Villám! A pallos sem kenyér  
 vagy sors; oly meghitt a múlt,  
 szél zúdul, és észrevétlenül alkonyul.)

### UNALMAS ÉLET

Különös bogarat vettem észre,  
 szaporán járt le s fel,  
 csipkés élén egy álmos  
 virág kihívó szirmának.  
 Megnyugtat a forma.  
 A forma, egy percre, egy órára,  
 vagy örökre ez a furcsa  
 rovar: róla mintázom  
 a verset, s a helyet  
 a tetves földön, ahol  
 senki nincs velem,  
 s közben a fény rézsút  
 megtörik a sötét bútorokon.

Üss vissza!

A fényben hintázva túloz  
 az árnyék, —  
 a bogárka céltalan élete,  
 s a fricska vagy szúrós grimasz  
 egy hajszálon függ vele, —



a szeretet nem elég,  
mintha csak háború lenne,  
a szeretet hazaárulás, és  
halál jár érte!  
Lám, ismét egy tetszhalott, —  
a kis bogár most ügyesen egyensúlyoz,  
s a halott vagy szeretet  
megrohasztja az egész világot.

Üss vissza!

Nem ért a Kedves...  
A Kedves nincs is; —  
tudok titkot tartani.  
A virág hervadtan  
kókad, s múmia szirma,  
tarka halál-papagáj  
zörögve ismétél csak.  
A kalandor forma túlél,  
mint kövület,  
tere egy virágszirom  
csipkézett éle, s a hűvös  
érintésű otromba potroh  
az unalmas élet ürügye volt.

Üss vissza!

### ÉLMÉNY, IN PERFECTUM

Én mindig egyedül éltem.  
És egyedül éltem át a Mást,  
akiket kikerültem.  
Én Mástól, egyedül, sosem félttem.

Történt a világ végezete előtt; —  
ahogy az öntudat  
számolja az Időt, —  
törpe galaxis született és megszűnt  
nyomban, miután születéséről  
a végtelen űrnek hírt küldött.

Ilyen csalás a létezés.  
Pártos jövőre bujtogat,  
öl, ölel s egyáltalán az erőszaknak  
értelmet ad, és értelmet ad  
az áldozatnak is, — a poéma maga  
a színvonal és az öntudat.

Kellene gyerek, pénz, hatalom  
s jövő! Mert semmire sem használható,  
akinek túlélni nem érdemes, —  
és embernek sem jó,  
aki alkalomadtán nem elkeseredett  
és barikádra nem szólítható.

Jövő kellene! Gyerek, pénz s hatalom!  
Minden kísérlet megbukik,  
az idegen letagadott szerelem.  
Hát fájhat a létezés! Én  
nem akartam lenni, és nem akarva is,  
egyedül, mind, ami van, átélem.

Én mindig egyedül éltem,  
de biztonságban és szeretetlenül,  
senkinek sem tartozom, csak épp hogy  
itt járt Koncz István, feljegyzem emlékezetül.

## SINKOVITS PÉTER VERSEI

### GYERMEKKOR I.

két stolverkucor közben  
a mozis imre  
filmeket meséli

### RÉS

eső lesz  
amolyan komoly  
évszakváltó eső  
ólmnehezék-lendületű  
földvályú-harapó zuhatag

megtelik megint minden  
szobák  
bútorok  
hamutartók  
cserényi szakadék az égen

### GYERMEKKOR II.

kerékpárút  
hirdetőtáblák  
ablakokon kiáradó savanyú illatok  
félbeszakadt mozielőadás  
mákdarálás  
hó  
száncsilingelő fényropogás

## VÉSZFÉK

tél-hajnali szerelvény  
sínpánt-szorítású táj  
fűtetlen vagonokban kesernyés dohányfüst  
a csomagtartókon imbolygó kosarak

ha lehet  
néhány évvel korábban kiszállnék

## VALAMI FURCSA FÁJDALOM

csillagseb  
a nyak és a váll találkozásánál  
minden mozdulatra  
valami furcsa fájdalmat érzek  
ott a jupiter-tájékon

## ÉJ

ahogy az utcákat soroltuk fel  
zsilipnyító szenvedéllyel  
az elképzelt látogatás borzongó örömével  
erre haladunk  
itt befordulunk  
lassított-film-léptek ragyogása

erre haladunk  
merre haladunk

## VIHARLEBEGŐ

átsüvít-e a kérdés  
az évszázad-rácsokon  
sárház — házsár

cölöpház —  
acélcölöpön fejfüzér

lenézünk az autósstrádára

### SZERELEM

valahogy úgy egyedül hagytak engem  
ím a méltóság mindenekelőtt

a fokozódó harci zaj közeledetén  
a felszakadó-kitárulkozó zokogást is megelőzve  
karomba veszek  
hajladozó indák közt  
előre  
előre

### KÉSZÜL AZ ÚJSÁG

nem fér el ez a háromhasábos kép  
vágni kell belőle  
akik a kórus szélén álltak  
vékony papírcsíkként  
talán örökre kiesnek művelődési közéletünkből

### ELLENKEZŐ IDŐBEOSZTÁS

szállodánk teraszáról  
minden reggel eltűntek a pókok  
este pedig oly szorgalmasan szóttek  
tele volt velük a nyugágy  
a kiterített ruha  
olykor a szobába is bemerészkedtek

reggelre mindig eltűntek  
holott már nem bántottam volna őket

## OUVERTURE A VITÉZI JÁTÉKOKHOZ

1.

lám

amikor a herceg

claud de rouvroy de saint-simon és

charlotte de l'aubespine de chateauneuf

[d'hauterive

fia

nem törődve a barikádok felett elzúduló

[golyókkal

egy téglarakásra ülven

a meglepett két táborhoz szólva kifejtette

elindulhatna jobbra is meg balra is

fegyverrel a kézben a meggyőződés immár csak

[adalék

a végső kimenetel adattárában pedig egyenesen

[elhanyagolható

mi hát a teendő

tette fel a kérdést az ámuló tömegnek

hát itt

a barikádok környékén

itt megmaradni

2.

nicolas saintot

a követek bevezetőjének rangját viselve

(mai kifejezéssel: protokollfőnök volt)

a követeket és feleségeiket

valamint a palotahölgyeket

a kastély udvarában kellően elhelyezve

jelt adott a karmesternek

kezdődhet a délelőtti hangverseny

saint-simon

a kastély egy ablakából figyelte

a színes hallgatóságot

s arra gondolt

milyen jó lesz majd évek múlva visszaemlékezni

hogy ezen a nyáron  
minden délelőtt  
barokk muzsika szólt

3.  
mindent összegyűjteni  
mindent szétosztani

mindent lajstromba venni  
mindent eltörölni

mindent eldobni  
mindent megőrizni

mindenkit megütni  
mindenkit megölelni

4.  
nem az emberből  
a történelemből

5.  
egyébként mindegy  
színes sálak lógnak az égből  
melyikben megkapaszkodni

6.  
utazom  
a téglarakásokat már jó ideje befedte a hó  
ismerős arcok  
riadtan futnak felém  
láttam  
láttam  
de én hazaértem

7.  
vétessenek elő a fegyverek  
kezdődjék a játék  
én majd a páston  
vagy a nézőtérről

---

**ELŐREJELZÉS**

újabb esőzóna közeledik  
az utakon növekvő forgalom  
megérkezett elutazott kivégezték felmentették  
átadták bevonták megkötötték aláírták  
ledöntötték felavatták

egy napon már  
nem hallom majd a reggeli híreket



1977

*Lapok egy meg nem írt naplóból*

B E R E T K A F E R E N C

I.

Májusban kezdődtem, talán egy esős-borongós, talán egy verőfényes, talán egy szélről borzolt májusa éjszakán, s ha akkor, azon az éjjelen naplót tudtam volna írni, papírra vetettem volna életem fanyar-édeskés képét, bizonyára másképp festene számomra a jelen, mert a világ megszerzésének öröme hatotta volna át azokat a bizonyára sok érzelgősséggel egymás mellé helyezett szavakat. Így azonban valószínűleg sohasem fogok naplót írni. A napokat a jelennek őrzöm, a jövő úgyis megkapja a neki járó részt múltamból: az emlékezés szalagján megmarad mindaz, ami éltetően érdekes. S ha most, huszonkettedik májusomban valami megmagyarázhatatlan féltékenységgel kapaszkodok mindenbe — abba a néhány dologba és emberbe, ami és akik a mindent jelentik számomra — valamelyest az elmúlt évek májusainak ürességét is pótolni akarom.

Ezért, ha nyakamba veszem alig látott unokaöcsémet, akkor magam képzelem valaki nyakába, s száguldok vele végig az úton, szédítő embermagasságban, a világ tetején, a felsőbbségérzet ijesztő biztonságtudatával, azzal a nagy ellentmondásossággal, amely azonnal nyilvánvalóvá válik, mihelyt kinyitom a szemem és lenézek a mélybe.

Szédülés, újra csak szédülés, a kamenicai parkban is — tele biztonságerzettel —, amikor elindulok letépni a Fruška gora első vadrózsáját, amely látszatra olyan valószínűtlen vállalkozásnak tűnik. Aztán amikor jelentéktelen erőfeszítés után a kezemben tartom, nevetek magamban: honnan a vállalkozás bizonytalanságának visszarettentő érzete?

Kicsinyhitűnek érzem magam, s a Biblia annyit csépel példája jut eszembe a kicsinyhitűségről. Az Emberfiát megellelhetem magamban, én vagyok az Emberfia, mért félték hát kicsinyhitűek? Aztán meglátok még egy vadrózsát, s akkor újra oda a mersz, míg össze nem kaparom magam, hogy újra elinduljak érte, s megszerzem magamnak, s hogy továbbadjam, mert minden olyan keveset ér, ha csak az enyém: a birtokbavétel és a birtoklás örömet nem érzem, nem is akarom érezni. Talán csak születésem pillanatában örültem a mindenség birtokbavételének: a mindenség lehetőségeinek birtokbavétele volt öröm számomra. S távlat is. Vadrózsáknak, tárgyaknak az örömszerzés örömevel tudok örülni. Másal s önzetlenül.

## II.

Megcsillan a víz, látom a szó szemcséit az újkenyérszínű napsütésben, ahogy halad a vonat valahol. Dalmácia szürkésfehér foltos karsztján, s néha mint hatalmas bújócskázó, olykor egy pillanatra kikukkant a hegyek mögül a tenger. Végtelenné tágul benne a szeretet, a mindenséget akarom magamba zárni, az égbolttal összenövő földet, a tovasikló vonatszerelvényt. Az álmoasságtól csipás szemeim minden erőlködés nélkül nyitva tarthatom, a sárga, undorító ragacs egyszerre kedvessé válik számomra, s már vissza is szaladtunk a hajnalhoz, amikor a ködös derengésben jól láttuk az Una fenékgig átlátszó vizét. Én a szénaboglyákat néztem, te a vízimalmokat. A magunk örömeivel. Kutattunk a látványban, mely lemosta az emlékezésre rakódott üledéket: ott futottál egy boszniai réten, a gyerekek virágot szedtek neked, te is szedtél velük egy csokorravalót, azt hiszem, éppen vadrózsát, mint én a Fruška gorán. Magam valami szénaszagú töltésoldalon hemperegtem, pitypangot, mályvalevelet fűztünk végtelen láncba, s papsajtot kóstoltunk, ami végtelenül ízetlen dolog, sokkal jobb a zsenge szederszár, melyről letépjük, lehámozzuk az aprótüskés hancsot, s marad az enyhén savanykás, ehető szár, mely vérszaporító hírében áll felénk.

Onnan ugrunk mindketten a vonatra, el is felejtjük a várakozást az első megállóig, ott, meg a tizenkét kocsit, melyek közül mindegyiknek írtó keskeny a folyosója, alig lehet rajta két csomaggal végigmenni.

S a völgykatlanokban megüledett ködön is átvilágít egyfajta

biztonságérzet: a meglelés tudata. Ebben a pillanatban úgy érzem, magamra letem. Teljesen mellékes, hogy a vonatok csak álmainkban kékek, a valóságban pizszokszínűek: festünk magunknak valóságot, mint a szappanbuborék — benne lesz minden, kicsiben és színesben.

Este fáradtan indulunk ismeretlen várossal ismerkedni s önmagunkra ismerni vélt ismereteink bizonyosságában. S akkor hangtalan pukkanás: a szappanbuborék elszlott. Megdöbbenés, pedig csak látszat az egész, újabb lehetőség az építésre, a születésünkkor ígért végtelenség birtokbavételére.

Késő este egy korsó sör mellett már nyoma sincs a bizonytalanságnak.

Újraformált magunk-világa szilárdan áll a szájharmonika nyekergése közepette, áll égháborúban, amikor hatalmas robajjal lecsap mellettünk a villám, érzem a félelem vibrációit, kapaszkodok a semmibe.

Kezemre barna szemcsék rakódnak, aztán egyszerre fenyőgyanta szaga csap meg, fönt vagyok egy fán, tobozt akarok szerezni, de nem sikerül. A fenyőmag jobb, mint a mandula, sőt a barackmagnál is jobb. Aztán egy reggel — erős éjjeli jugó után — rájöttünk, nem kell a fára mászni tobozért, hisz a magvak lehullnak a földre, kényelmesen összeszedhetünk magunknak jócskán.

A kezünk barnaporos még akkoris, amikor az egyik kétezer éves templomban egy minden bizonnyal kimustrált tiszteletes szövegét hallgatjuk. Engem mindenütt és kitartóan németnek néznek, ő is németül kezd szövegelni, mire szólunk neki, s fapofával ismerősebb nyelven folytatja beszédét. Így sem értünk többet, csak a monoton zümmögését halljuk. Helyzetkomikum. Vele együtt hárman vagyunk a templomban. Nem tudom, merre néztek, illetlenség a szemébe röhögni.

### III.

Nem fogok naplót írni. Fecniken őrzöm az életem, egy-egy mondatban napok, hetek, hónapok bújnak meg, olykor hihetetlen üresség. Mint egy múzeum kiállított tárgyait, gögös felsőbbrendűséggel őrzi egy-egy felirat életem szakaszait: közönyös szemlélőként elshanok előttük, látom a sorokat, megpróbálom végigolvasni a mondatot, az értelem azonban csődöt mond. A szavak mögött megbúvó

tartalom nem jut el hozzám. Látom a tárgyat, olvasom alatta a szöveget. Érzem, hogy összetartozik a kettő. Csak érzem.

Kezemben lyukat éget a frissen sült gesztenye, amikor belenyúlok az újságpapírosból sodort zacskóba, érzem, hogy vastagon ül a korom ujjaimon. A számban érzem kesernyős ízet, de az édes, meleg gesztenyehús elolvad a nyelvem alatt, felszedi a kormot, rögtön elfeledjük a pillanatnyi kellemetlenséget, nevetve szemeteljük tele az utcát. A késő őszi nyírka felszárad a gesztenye melegében. A hetek és hónapok hihetetlen üressége egyszerre feltöltődik. Valami vonzalom. Szűk óvárosi utcák neonjai alatt ácsorgunk az utca közepén. A zöldes fény végigmázolja arcunkat, szétmaszatolja a kormot a szánk szélén, a kellemetlen szél csípése elől pillanatokra zsebre dugjuk a kezünket, vagy a gesztenyés zacskó melegében próbálunk enyhülést találni. Az elfüggönyözetlen szobák barlangjában egykedvű életek ismétlődő jelenetei játszódnak le előttünk: sohasem változó megtörténések. Előttünk a lehetőség: valóságot formálni a valóságból. Zenész-utca, zenész életek bonyolódnak előttünk. Magunk azt hisszük, s a zene mögött hajlamosak vagyunk boldogságot sejteni. A gesztenyéből még van egy ideig. Latolgatjuk a sors kegyének logikáját: mikor melyikünknek jut egészséges szem, s melyikünk fog öt percig köpködni. Tetszik a játék, bár gyakran alulmaradok. Olykor dühösen köpködök, míg te nevetve falod a kitűnő csemegét. Aztán megszánsz, s adsz belőle valamennyit.

Nem fogok naplót írni. Fecniken őrzöm az életem. A fecnikre ilyen s hasonló dolgokat írok, mert nekem ezekben van az életem. Ilyenkor úgy érzem, betöltődik bennem az űr, érzem, hogy a teljesség közelébe jutottam. Azonban a teljességet kifejezni nem tudom.

#### IV.

Újév éjszakáján keményre fagyott a talaj. Hajnaltájt ott botladozunk a töltés hepehupás hátán, meg-megcsúsztunk valamin, már nem emlékszem, min, hó nem volt azon az éjjelen. A komphoz mentünk. Boldog új évet kívántunk a Tiszának, a kompnak meg a töltésnek, és felébredt bennünk a mindenség szeretete.

A fáradtság lomhán terpeszkedett volna rajtunk: akkor mindenél erősebbek voltunk, nem tudott legyőzni bennünket. Az újévi pezsgő mellett leginkább ásványvizet ittunk, de a pillanat öröme mámorosabbá tett minket bármely vidék borainál. Tanultunk

örülni, mint ahogy mindig azt csináljuk, tanultunk szeretni mindent: a hideget, az éjszakát, a kompot, a Tiszát s az égen a csillagokat még akkor is, ha esetleg felhő takarja őket.

Mormogó hangon köszöntöttük a felénk jövőket, s bár hosszú ideig nem láttunk magunk körül senkit sem, úgy éreztük, birtokba vettük a világot, magunkévá tettük az oly sokat nélkülözött mindenséget.

Nem éreztük a hideget. Színes szalagokként tekertük nyakunk köré sáljainkat, elrejtőztünk kabátunk gallérja mögött, aztán nem bújócskáztunk tovább, inkább futni kezdtünk.

Újabb cédula. Évek fordulnak mondataiban. Fáradt magányok vánszorognak elő egy-egy pillanatra, hogy feloldódjanak a boldogság enyhében, s hetekre, hónapokra eltűnjenek nyomasztó levegőjükkel. S hogy egyszer talán végleg magukkal csalja őket a feledés.

Ötödszörre egyedül maradunk.

Hajnalra azonban éppúgy keményre fagy a talaj, ismét ott botladozhatunk a töltés hepehupás hátán, meg-megcsúszhatunk valami, s felébredhet bennünk a mindenség szeretete. S bár időközben magunkra hagyott bennünket, ekkor újra a miénk lesz, s boldogok leszünk mindaddig, amíg tart az állandó távolodások és visszatérések, az oldódások és megszilárdulások, az állandóan önmagával meghasonló valóságunk végtelen hömpölygése.

Annak a régi májusi éjszakának az örök lehetősége.

## A KÖLTÉSZET ÉS ÁRNYÉKOS OLDALA

(Gonolatok Herman Vogel verseiről)

DENIS PONIŽ

Hogyan írjak egy költőről, akinek nincsen azonos gondolkozású, egyívású útítársa, aki minden könyvével meglepetést kelt — eddig négy kötete jelent meg: 1968-ban a *Razdalje rastejo* (A távolságok növekednek), 1970-ben a *Ko bom bog postal* (Ha isten leszek), 1974-ben a *Romantika je iz groba ustala* (A romantika a sírból kelt föl) és 1977-ben az *Osoje* (Árnyékos oldal) —, aki izgalmat kelt a kritikusok körében, és aki mindig más stílusban ír?

Hogyan mutassam be az olvasónak az ismert és kipróbált módszerek, elhalványult példaképek, előzmények és minták híján akár csupán tömören, áttekintés formájában is?

És végül: meg lehet-e találni Vogel költészetében azt az ívet, amely — kötetről kötetre — egybefogja, fenntartja a világról szóló alapvető ismeretek halmazát, és amely mindezt költői nyelven kifejezve olyan magasságra emeli, hogy szabadon, nyugodtan beszélhetünk szintiszta lírikáról?

Kezdetben mindig fölbukkannak kérdések, ennek a világnak és bölcsességének genezise egyetlenegy, nagy és végtelenül homályos kérdésből született: mi az, ami létezik? A poézis csak egyike azoknak a fényeknek, amelyek belehasítanak a sötétségbe, és néha, egy parányi, futó és végtelenül rövid pillanatra világosságot vetnek az első és az utolsó kérdések sötétjébe.

Kezdetben van a megismerés:  
Magasabb rendű teremtés nincsen.  
Alsóbb rendű teremtés nincsen.  
Középszerű teremtés nincsen.  
Csak ritkán vagyunk közties térségekben.

Amint az idézett versszak, az egész *Razdalje rastejo* című kötet az alapvető körülmények meghatározásával foglalkozik: mit, hogyan és ki-

hez szólni bolondos és lelkesült nyelven, kit elbűvölni, kihez intézni a szót. A kötetből emiatt nem hiányoznak azok a versek, amelyek patetikuss, lemondó, tépelődő, elégikus hangnemből versélnék (Iz dneva v noč in nazaj, Pri sebi, Polnočna oda sebi). Uralkodnak viszont azok a vonatkozások, amelyeket rendszerint az artizmushoz és az esztétikai elkötelezettséghez szoktunk sorolni — a költő a nyelv lényegének megvilágítására törekszik, átlátszóvá igyekszik tenni, meghódítani, alárendelni. Ezért elsősorban a kötet vége felé — versei újra meg újra visszatérnek a szó és a nyelv kérdéseire, a nyelv — olyan, amilyen, ahogyan megvalósul és ahogyan a költő valóra váltja — a lenni segédige legkülönbözőbb formái révén nyilatkozik meg, hogy új próbatételre jelenjen meg a harmadik kötet végén, az O svobodi és Zmedene artikulációje pomožnih besed című ciklusban. A kérdések azonban zömmel a kérdezős szintjén maradnak, valaminek a kimondásánál, amit azonban a költő csak halványan sejt, amit még csak megérintett, még meg nem hódított, még nem tett a maga részévé. Emiatt lettek — mondjuk — a Beseda iz besede vagy a Stavki pri stavku című versek legfőképpen nyilvántartásai annak, ami a nyelv lehet, azaz behatolás a nyelv lényegébe, a nyelv gyökeréig. És ettől fogva már könnyűszerrel követhetjük a költőt a maga egészen különös radikalizmusának útján: mind konokabb, ahogyan fölfedezi és leleplezi a világot, amely mindenekelőtt azért lesz költészetté, mert azzal, hogy kimondja a dolgok nevét, hatalomra tesz szert fölöttünk, magáévá teszi őket. Ezzel áttérhetünk második könyvére, a *Ko bom bog postal* című kötetre. A dolgok itt már nem ködösek, valaminek elmosódott, homályos tükörképei, amelyek a nyelv világosságában és a megismerés fényében nyerik el éles, határozott és kemény körvonalukat (Vogel költészete ebben a vonatkozásában kétségtelenül összefügg Dane Zajec poézisének hasonló ábrázolási módjával), hanem a valóság figyelmeztető jelei:

Kis szorongások raktak fészket benned.  
 Eleinte vállaltad a megalkuvást.  
 Szavaid köntörfalaznak, tekeregnek.  
 Anyád mellett a múltra gondolsz.  
 A kés a kenyeret juttatja eszedbe.  
 A papír a verset.

(Opisi II.)

Valóban csak leírások ezek a versek, vagy pedig egyszersmind és mindenekelőtt följegyzések, tehát a dolgok új és másféle ábrázolásai, a valóság új és más meglátásai? Ugy tűnik, hogy Herman Vogel második könyve egyértelmű választ ad erre a kérdésre: a létező világ leplezetten, lappangva él a költészetben, a poéta a valóságból a költészet világába vezeti olvasóját. Mert:

Egybeseregünk, s mire az első hang,  
 az első szótag, szó vagy mondat  
 a térbe hull,  
 már megmértek, elbűvöltek,  
 mássá változtattak,  
 elváltak a világtól bennünket,  
 bezártak a meg nem értés barlangjába.

(Motto)

Hang, szó, mondat — milyen kapcsolatban, milyen fölérendeltségi viszonyban állnak az étellel, az alkotással? A szavak elválasztanak bennünket, de a szavak alkotják az egyetlen kapcsolatot, viszik-hozzák az egyetlen üzenetet tőlünk, hozzánk — hangoztatja a költő, majd így folytatja: ha „keresztüllépünk a vonalon”, beismerni kényszerülünk féltelmünket, szorongásunkat, elvesztettségünk érzését. A *Ko bom bog postal* című kötet versei nem a neitzschei teljes deszakralizálás műfaját képviselik, ellenkezőleg: az egészen emberiessé vált világról hoznak üzenetet, amelyben a szimbólumokat, az ígét és a titkos jeleket a mondanivaló váltotta föl. Koobeki rettegés és elszántság ez, fölismerése annak, hogy az írás újra meg újra új gátakat állít. Ezért van ebben a kötetben kevesebb kérdés, kevesebb kimondott kétkedés, átvonás és kétség, annál több az állítás, a megismerés és a megállapítás. A megismerés egyben keserűség is, a keserűség pedig férfiaság és kitartás:

Kíváncsiság nélkül látogattam el önmagamhoz.  
 Némán ültem le magam mellé, és csak néztem.  
 Ha rendbe kell tenned magadat, láss hozzá — mondtam,  
 megvárom, míg megvirrad.

(Obiski)

Az utolsó ciklust még inkább körülhatárolja problematikája: micsoda a szlovenség szemben a történelemmel, az eszkatológiával, az ideológiával? Mi az, ami költői benne, s mi a szlovenség a költészetben, mi benne az elemi, a népi? A szlovenség problémája különféle értelmezésnek szorultában (a versek címe: *Agresivna, Nostalgijna, Pobožna, Pasivna...*) az önkényes nyelvi meghatározás, a véletlen változás, az átformált valóság formájában jelenik meg.

A harmadik verseskötet — a *Romantika je iz groba vstala* című — másképpen állítja be a dolgokat, mint az első két könyv. Szerkezetiileg látszólag valahol a kettő közt van: nem veti föl a „végső” kérdéseket, nem is állítja, hogy ha a világot — legalábbis alapjaiban — radikálizálnánk és egyben értelmet is adnánk neki, ezáltal kétségbevonhatatlan értéket is nyerne. (Vonatkozik ez mindenképpent a *Ko bom bog postal* című kötet Iskrice domorodne ciklusára). Az első két verseskötet állás-



pontjaival, eszközeivel és a versek szerkezetével szemben áll a harmadik könyv relativizmusa és szkepticizmusa. Így az Urok című versben is:

Se a mából nem jut a holnapra,  
Se a tegnaptól örökkévalóságra,  
Se örökkévalóságra, se holnapra,  
Sem mire — mégis jó lesz.

Ami jár, megáll,  
Ami áll, elindul,  
Ami fekszik, fölkel,  
Ami repül, leesik.

Vagy — amint ezt a Romantika je iz groba vstala ciklusban leírta:

Semmi sem fűz, semmi sem hív a távolba:  
Ezért fogunk elmenni, ezért fogunk maradni.

Ezeknek a végeleteknek az alapelve az igen és nem, a fehér és a fekete. A versek nyelvezete mindenekelőtt leíró, az első pillantásra összeegyeztethetetlen, sokszor azonban egybefonódó ellentétek, látszólagos összeférhetetlenségek és kizárólagosságok leírása. Nyelvezete varázsigékből tevődik össze: megparancsolja, hogy a dolgok a valóságtól eltérőek legyenek, megparancsolja, hogy egyformákká, másokká, meglepőbbekké változzanak, mint amilyenek a reális világban. Lerombolta a hierarchiát, a harmóniát állította helyébe: ami zengő, ami ragyogó, ami ugyanabból vagy más anyagból van, összeférhet. Meg lehet fordítani Heidegger maximáját: A nyelv a lét otthona? A lét a nyelv háza? Lássuk, hogyan oldja meg Herman Vogel a Nič več in nič manj című versében:

Nem mondom: már mögöttünk a világ.  
Nem gondolom: előttünk még az élet.  
Nem érzem: semmi sincs többé.  
Azt mondom: előttünk nincs már világ.  
Azt gondolom: előttünk nincs többé élet.  
Azt érzem: minden van még.  
Se több, se kevesebb nincsen.

Helyesen értelmeztük: valóban ez a megoldás, ha újra meg újra szembekerültünk a kérdésekkel, amelyekre válaszolni lehet, kimondani őket azonban nem. És miben rejlik a nyelv hatalma: a helyeslésben vagy a tagadásban — a valóság világában vagy a szavak világában? Egy valami bizonyos: a költészet nyelve kódolt, nagyon bonyolult, összetett szerkezet, amely nagymértékben termeli és újratermeli önmagát — erről tanúskodik a szóban forgó kötet Zmedene artikulacije pomožnih besed

című ciklusa, de még inkább az O svobodji ciklus Priznanje című utolsó versének kezdő sorai:

Vallom: a nyelv nem a nyelvért,  
a nyelv a szájért van.

A nyelvet mint a költészet központi kérdését Zagoričnik, Taufer, Zajc, Vegri, Šalamun és Grafenauer nemzedéke tanulmányozta. Vissza kell tekintenünk a múltba, egy módszertani intermezzóra van szükség: az első háború utáni nemzedék egyszerűen megelégedett a nyelvvel, olyannal, amilyen volt, s amely kielégítően tükrözte a realitást: a humanizmust, az igazságot, a tettekeszséget, az intimizmust, az építést. Elsősorban eszköz volt, nem hangszer, megfelelt a szavatosság, a kölcsönös összefüggések ezredmilliméteres pontosságot igénylő követelményeinek. Vogel számára a nyelv hangszernél is több — végtelenül boyolult, teljességében soha meg nem ismerhető, éppen ezért hatalmas erejű és tematikai rejtelmességében mérhetetlenül szép jelenség. Sohasem határozhatjuk meg maradéktalanul, s egyre újra fölfedezhetjük. A szavaknak már megjelenési formájuknál fogva is értékük van, hiszen léteznek, és szépek is. Vogel és Grafenauer költői nyelvezetének kódja teremtett lehetőséget az OHO csoportnak és útítársainak, a 441-es csoportnak és követőinek, valamint a fiatalabbaknak: Ogorevcnak, Klečnek, Memonnak, Boris A. Novaknak. A költészet nyelve a leegyszerűsítés, a kitarulkozás eszköze — Vogel költészete a (romantikus) költészet esztétikai parafrázisa és nyíltsága. Az alkotó szerző, a dolgok (a nyelv) figyelő szerzőjének elve van benne elrejtve. Grafenauer Stiska jezika című írásának fölújítása ez új elemekkel gyarapítva és más alapismeretekből kiindulva. A realitás hiányát teljes mértékben pótolja a szavak, kifejezések, hasonlatok, összevetések teljessége és telítettsége. Innen elindulva fejlődik a modern szlovén költészet a nyelv kutatása, rugalmasságának és finomságainak keresése irányában.

Vogel legújabb verskötete, az *Osoje*, már a címevel hangsúlyozza, hogy a probléma, amelyet első könyvétől kezdve nyomon követünk: hogyan találjuk meg a realitást a költészet nyelvében, itt tovább radikalizálódik. Az *osoj*e szó a szlovénben olyan tájat jelöl, ahova nem süt a nap, tehát árnyékos oldalt, ahová nem hatol be a nap fénye. A költészet, amely eddig elsősorban hangsúlyozott esztétikai információként létezett, s amely nyelvet és a nyelv révén költészetet teremtett, váratlanul kemény, metaforikusan takarékos szavak halmaza lett. Maradt a szükségyszerűsége alapuló ellentét kettősségének elve:

Üldögélünk vasárnap délutánokon,  
te egy takarót horgolsz,  
én a semmit bámulom.

Este egymást keresi kezünk:  
te a testet,  
én a lelket akarom.  
És ha fordul a nap,  
szerepet cserélünk.

(Smešnica)

Nemcsak az *Osoje*, hanem Herman Vogel valamennyi központi, sötét és keserű tónusú lírikájának megértéséhez a *Beseda in kamen* című vers adja meg a kulcsot. Vogel ebben a versében furcsa, kényszerítő összehasonlítást végez a szavak és a kő között:

Súlyos szóöntvények a gránitkockákon,  
hamisítvány mégis az egész.  
Mintha valami elpárolgott volna belőlük,  
valami, ami a hangon túl van, és elsülklik.

A mondanivaló világos, és világosságában nemcsak megrázó, hanem magyarázatul is szolgál a mai költőnemzedékek helyzetére is. A szóról, amely erősebbnek, szilárdabbnak, tartósabbnak látszott a gránitnál is, kiderült, hogy csak másolat — ami így is a valóságban —, és az a látszólagos valami is, ami kitöltötte, váratlanul eltűnt, semminek bizonyult. Hogyan lehet élve maradni egy olyan világban, amelyben a szavaknak ilyen, csupán ilyen funkciójuk van, csak a semmit, az ürességet idézik? A legkönnyebb volna igazat adni azoknak a publicistáknak, akik azt állítják, hogy a szavak ilyen értelmezése csupán divatszelszély, és semmire sem köteleznek. Vogel költészete azonban más megismerések területéhez tartozik, ez a tézis tehát nem állhat meg:

Mennyi bölcsesség van a könyvekben,  
s mennyi maradt a képzeletünkben,  
hát még azon kívül.

(Nepopolnost)

Költőnek lenni azt jelenti, hogy tisztában kell lenni vele, vállalni kell, hogy az embernek korlátozott lehetőségei vannak a szavak árnyekos oldalán, ott, ahol kevés a leplezetlen, de sok minden van, de sohasem lehet elmondani, soha leírni. Hogy vannak szavak és mondatok, amelyek sötétben maradnak, árnyékban, a maguk hallgatásában, kihívó hajlamukban, csúfolódásukban. A költészet mindig az új keresése, de az új csak ritkán tárulkozik ki, szólal meg, mutatkozik a költő előtt:

Arról szeretnék beszélni,  
amit szilárdsága miatt  
nem foghatok föl.

(Neizrekljivo)

A költészetet erő kell: átvérni az árnyékos oldalról a napos oldalra, az árnyékból a napsütésre, a sötétségből a világosságba, a melegbe. A szavakon át vezető út az egyetlen, a legjobb? És egyáltalán, van-e más út? És az *Osoje* éppen azért annyira lebilincselő költészet, mert fölveti ugyan a kérdéseket, de nem olyan egyértelműen, mint Vogel első verseskötetében, de nem is annyira burkoltan, mint a másodikban. Az ív, amelyet megrajzolhatunk, lényegében Herman Vogel teljes poézisének szintézise, alakjánál fogva visszatér a kiindulópontához, oda, ahol a szavak varázslata kezdődik: időnként egyszerű, de kemény és tiszta zengésükig.

Az írás kezdetén megállapítottuk, hogy fölvetődtek a kérdések. Az *Osojében* mindig előtűnik állunk. Más, kemény nyelven hangzottak el éppen ezért férfiasabb, határozottabb és lebilincselőbb csengésűek. A világról szólnak ezek a versek, amely sohasem lesz a szavak világa, és a szavakról, amelyek sohasem fogják helyettesíteni a világot. Akárcsak ősidőktől fogva, a költészetben együtt lesznek a rejtett és nyilvánvaló tények és mondások. Mindig meg lehet majd különböztetni árnyékos oldalát a napsütéses oldalától, homályát a világosságától, hallgatását a szavától. És ennyi ideig léteznek a dolgok. És az a nagy lét, amelyről Herman Vogel költészete is szól, a mi kötelezettségünk a világgal szemben. Ameddig a lét tart, mi is leszünk.

*BODRITS István fordítása*

## HERMAN VOGEL VERSEI

### FÖLD

Én, ki — nem sejtéd,  
 mennyire — szerettelek,  
 én, ki — örök időkre —  
 elátkoztalak,  
 én, ki a hátadra raktam  
 a világ csodáit,  
 ó, föld!  
 igazán ily szegény koldus vagyok?

## A SZÍVÉBEN MINDENNEK

A virág közepén, amely nyílik,  
a kristály közepén, amely kristályosodik,  
a gyümölcs közepén, amely teljesedik,  
a mag közepén, amely érik,  
a moha közepén, amely mohásodik,  
e köznapi szavak közepén  
nem találsz csodát,  
de megleled anyádat.

## A HÁRS ÁRNYÉKÁBAN

Sohasem volt enyém az érzés,  
hogy méz az illatod,  
amikor hozzám jössz.  
Vagy hogy a levegőben jársz  
tánclelésben.  
Álmaimban sohasem tévesztettek össze  
a gyermekmesék tündéreivel  
vagy nagyvilági nőkkal.  
Elég nekem az is,  
ha a hárs árnyékában,  
a kevélyen zúgó lombornyó alatt  
ritka pillanatokra  
szépnek látom a világot.  
És ha ilyenkor rád gondolok.

## JÁTÉK

Üldögélünk vasárnap délutánokon,  
te egy takarót horgolsz,  
én a semmit bámulom.  
Este egymást keresi kezünk:  
te a testet,  
én a lelket akarom.  
És ha fordul a nap,  
szerepet cserélünk.

### FARADAY-KALITKA

Gondol-e valamit a féreg,  
 mikor befúrja magát a fába?  
 Hát a légy — tudja-e,  
 meddig tart a léte?  
 És ugyan emlékszik-e a szöcske,  
 hová rakta a magvát?  
 A legfőbb mindenképpen az,  
 hogy a gondolat nem nyomja el a rab vágyát;  
 kívülről nem jutnak el hozzánk a hangok,  
 belülről nem száll ki egy rezzenés sem.

### KÉRDÉSEK

El tudnak képzelni  
 ilyen csendéletet:  
 egy ócska, kiszolgált dézsa,  
 s benne  
 diótörő  
 meg nepáli vízpipa?

El tudnak képzelni egy méhet,  
 amelyik mézet gyűjteni  
 a gyertyalángra száll?

### A RAGADOZÓ VALLOMÁSA

Az otthon, ahol élek,  
 nem tud egyenlítőről,  
 sem az évszakokról.  
 Fölöttem a fény törvénye az úr.  
 A szagok, amelyeket ismerek,  
 a rózsából, a levelekből,  
 a friss vérből szállnak felém.  
 Az érzelmek közül a bátorságot  
 és a gyávaságot ismerem.  
 Mindenről előre tudok:  
 a halálról is.

## A TŰZ PARANCSA

A vakító fényoszlop alatt,  
mely kápráztat és összekeveri az égtájakat,  
s amely eltompítja egyensúlyérzékedet,  
a fényoszlop alatt egyszer csak rájössz,  
hogy el kell indulnod a tűz felé,  
akkor is, ha tudod,  
korommá, hamuvá leszel,  
akkor is, ha a tűzben nyomod vész.

*BODRITS István fordításai*

## A LAKÁS (I.)

ALEKSANDAR TIŠMA

A háborút követő legegésőbb igények kielégítésére épült állami lakóépületben négyükre kétszobás lakás jutott, konyhával, éléskamrával és fürdőszobával. Čaković ezt elegendőnek tartotta, sőt bizonyos kétértelmű megelégedést is jelentett számára a szerény lakás: megelégedésére szolgált, hogy alacsony lakbért fizet, amelynek elmondása nem okoz gondot olyanok előtt sem, akik irigykedve suttozták, hogy nagy jövedelemmel rendelkezik; a szükség pedig a lemondás büszke érzésével töltötte el. Miután azonban a gyerekek megnőttek — lánya tizenhat, fia pedig tizenhárom éves lett —, felesége joggal hangsúlyozta, hogy a lány nem aludhat és tartózkodhat tovább az egymás közt gyerekszobának nevezett helyiségben, mint azelőtt. Megoldást a lakás felosztásában találtak: Čakovićné és lánya, Jasna a fürdőszoba mellett levő belső szobát foglalta le magának, Čaković és a kis Milan pedig az előszobára nyíló külső szobát. Az új beosztás Čaković és felesége között a házastársi kapcsolatok szinte teljes megszűnését vonta maga után; emiatt azonban egyikük sem panaszkodott, mivel egyetértés már régen nem volt közöttük. A különválás kezdetben még bizonyos derűt is eredményezett a családban, hisz Čakovićné ettől fogva férje házsártos közbeszólásai nélkül ápolgathatta beteges lányát, Čaković pedig, most már férfitársaságban érezvén magát, megkönnyebbülve rázta le magáról az atyai aggodás és elégedetlenség álarcát. Ha a lánya már nem sikerült — gondolta magában —, legalább a fiú legyen vele, és férfihez illő durvább légkörben nevelkedjék.

Hamarosan azonban fiában is csalatkoznia kellett. Milan, apjához hasonlóan, alacsony termetű volt, barna hajú, aszott, keskeny arcú, s órák hosszat lustálkodott a heverőn, miközben valamilyen



hosszan elnyúló dallamot dúdolgatva mutatójával szája szélét pengette; aztán váratlanul fölugrott, kirohant az utcára, ahonnan hamarosan több szólamú ordítás jelezte, hogy valakivel összeverekedett. Čaković mérsékelni próbálta, figyelmét munkára és állhatatosságra irányítani; átnézte tankönyveit és füzeteit, megkövetelte a hetedikes gyerektől, hogy beszámoljon a leckéről és ebéd után rögtön el is készüljön vele, ám minden alkalommal a fiú ravasz kifogásainak és visszautasításának falába ütközött. Ettől aztán hamarosan kifogyott a türelméből, önuralmát veszítve hiabálni kezdett, ezzel pedig a fiút teljesen elriasztotta magától. Így aztán pár hónapos zimmerség után már alig váltottak szót egymással, s akkor is a veszekedést súrolták egymáshoz intézett szavaik. Čaković kerülni kezdte a házat; amint fia a szobába lépett és a heverőre vetette magát, sértődött képet vágva kelt fel a magáéról, felöltözött, és a városba ment, hogy valamivel elverje idejét. Igazi szórakozást nem talált magának: amióta — hat évvel ezelőtt — a Tartományi Pénzügyi Felügyelőségről áthelyezték a Kenderfeldolgozó Ipari Igazgatósághoz, nemcsak hogy alig akadt munkája, de társaságba sem járt.

Áthelyezése ugyanis tulajdonképpen lefokozást jelentett, s annál fájdalmasabb volt, mivel nem volt az első, s nem is az első, amelyet igazságtalannak tarthatott. Čaković közvetlenül a háború után kezdett dolgozni, a bácskai partizánosztagból került a járási pártbizottságba, ahol a mezőgazdaság felelőse lett. Példamutató határozottsággal és kitartással végezte az élelmiszerfelesleg felvásárlását olyan időben, amikor a jóllakottsághoz szokott bácskai parasztokat nemcsak a feleség, hanem néha a mindennapi kenyeret jelentő készletek átadására is rá kellett kényszeríteni, a kiéhezett karsztvidék javára; később pedig ugyanilyen határozottsággal kapcsolódott be az országos kollektivizáló mozgalomba. Valami szörnyű dolog történt: apja, Milan Čaković, akit szülőfalujába érve elsőként fenyegetett meg, hogy saját kezével öli meg, ha földjét nem adja be a szövetkezetbe, még aznap este fölakasztotta magát gyümölcsösében. Az esetnek kellemetlen visszhangja kelt az egész környéken, de talán mégis eltussolták volna, ha az államvezetés nem szánja el magát az egész vállalkozás leállítására, a nyomában járó elégedetlenség miatt. Čakovićot, mint a túlkapásokért vétkesek egyikét, bár parancsra cselekedett, eltávolították a járási pártbizottságból. Ekkor lett tisztviselő. Mivel azonban köztudott volt, hogy nem az elégedetlenség, hanem a fordulat áldozata

ta, lehetővé tették számára a hivatali haladást. Szorgalmas és megbízható tisztviselőként adóhivatalnokból pénzügyi ellenőrré lépett elő, azzal a jogkörrel, hogy a helyszínen ellenőrizze a vállalatok pénzügyvitelét. Elég sokat utazott, és szeretett is utazni, mivel a mozgás eleven jelenlét és a haladás érzetét keltette benne, s azért is, mert otthon, amióta lánya megbetegedett és felesége is otthagya állását, nem találta a helyét. Amint azonban az államügyek menete bejáródott és rendeződött, a hivatalokban mind nagyobb hangsúlyt fektettek a szakismeretekre, s szaktudása Čakovićnak a szó igazi értelmében nem volt, mert csak gimnáziumot végzett. A felügyelői posztokra most jogászokat és közgazdászokat neveztek ki; Čaković egyre inkább kivétel lett, akinek képzetlenségét csupán a hivatalban töltött hosszú szolgálati évek miatt nézik el. Az sem segített már rajta, hogy tapasztalatának hála, úgyszólván minden szabálytalanul kiállított számlát ki tudott szimatolni, s fíradhatatlansága sem, amely képessé tette, hogy azonos számú kiszállás esetén is több feljelentést tegyen, mint bármelyik egyetemi végzettségű felügyelő. Felszólítást kapott, hogy lépjen más állásba, s mivel először a Kenderfeldolgozó Ipari Igazgatóságon ajánlottak fel neki hivatalt, önfejléséből és sértődöttségéből azonnal elfogadta.

Az új hivatal nem felelt meg neki; nemcsak a már említett és az áthelyezésből világosan kiolvasható lefokozás miatt, hanem a feladatkör idegölő és vigaszjellegű természete miatt. A munka ugyanolyan könnyű volt, mint amennyire jelentéktelen; akárcsak az egész felügyelőség, amelyet a néhány tucatnyi bácskai kendergyár munkájának egybehangolása céljából hoztak létre. Ezek a gyárak azonban önállóan is eredményes munkát végeztek, hála a falvakban működő felvásárló állomások hálózatának. Nem maradt más hátra tehát, mint a kendergyárak munkája feletti felügyelet; mivel azonban az is szinte fölöslegesnek bizonyult, a tisztviselők száma nem bírt jelentőséggel; az Igazgatóság létszáma az évek során huszónhétre duzzadt fel, mert hol innen, hol onnan fogadott magába egy-egy kihullott tisztviselőt. Mint valami földesúri kastélyban, úgy ültek egy három utcára szolgáló földszintes épületben, amelynek magas mennyezetű hatalmas szobáiban visszhangzottak a léptek, ahogy valaki végigment a behajló régi padlón. A tisztviselők ide-oda hordozgatták a kendergyárak termelési és pénzügyi eredményeit szemléltető iratokat, s hetente egyszer összeültek a legnagyobb, számvevőségi teremben, ahol Jovan Turinski igazgató előtt beszámoltak munkájukról. Turinski kereskedelmi attasé volt

Bukarestben, s iszákossága miatt helyezték át az Igazgatóság élére. Valahányan tisztában voltak vele, hogy mindez tulajdonképpen henyélés, felismerésüket azonban csak óvatosan szőtték bele a nyomorúságos tisztviselői sors fölötti sóhajokban kiteljesedő, időnként elhangzó élceikbe; e sors minden áldott nap arra kényszeríti őket, hogy leüljék együtt a nyolc órát, s közben mindenki a közelebbi vagy távolabbi nyugdíjról álmodozik.

Čaković, az akció embere és a haladás harcosa, ellene szegült az önpusztító és magasajnáltató képmutatásnak; mivel azonban ellenszegülésében maga volt, s nem támaszkodhatott említésre érdemes megbízatásokra, érezte, hogy a hivatal szelleme egyre inkább elbódítja és lefegyverzi. Íróasztala mellett ülve — előtte az elhervő iratok, amelyeket tudomásul kell vennie, hogy ismeretünkben magabiztosságra tegyen szert a másnapos igazgatóval tartandó értekezleten — önkéntelenül is egyre gyakrabban emelte tekintetét az épület elhagyatott növényzetű kertjére, ahol hivatali munkatársai — a mosdó felé tartva — meg-megálltak, hogy egy-egy cigarettára gyújtva elbeszélgessenek, és azt kérdezte magától, mire pazarolta el hitének s szándékainak három évtizedét, ha mindez ilyen elbátortalanító betokosodásban végződik. Apja jutott eszébe, a koros paraszt, akinek korát ő is elérte immár; s mintegy magába zárkózottsága eredményeként s emlékeztetőül felidézte a szörnyű jelenetet, amikor kihúzta apja előtt a pisztolyt és fogcsikorgatva mondta: „Vagy beadod a földet a szövetkezetbe, vagy pedig ezzel a pisztollyal lőlek agyon” — aztán a másnap reggeli látványt, amikor a kamrában kiterített öreget megmutatták neki megpuffadt arcával; ekkor döbbsent rá, hogy megbocsáthatatlan kegyetlenséggel lépett fel, olyan átváltást követelve valakitől, amelyre, íme, ő sem képes. Onsjánáltató gondolatai közben időnként ő is a nyugdíjra vágyott; erre sarkallta az új törvény is, amely a volt partizánok számára lehetővé tette, hogy idő előtt visszavonuljanak ugyanakkora járandósággal, mintha meglennének a szükséges szolgálati éveik, s mindezt azért, hogy munkahelyüket szakmailag képzetebbeknek engedjék át. Čaković magában gyűlölte ezt a megálázó szándékot, ellene szegült, de ugyanakkor vonzónak tűnt számára, hogy akár annak az árán is, hogy elmerüljön a bevallott, mocsoktalan henyélésben, de egyszer és mindenkorra lerázza magáról a henyélés kínjait. Mégis úgy érezte, hogy hasznossá tudná még tenni magát; érezte teste fűrgeségét, kívánta a fáradalmakat, s ezért irigykedve szemlélte a kendergyári igazgatókat, akik időn-

ként megjelentek az Igazgatóságon, sáros csizmában, terepi bundában, verejtékszagot és a mezőn fújó szelek szagát húzva maguk után, felelősségük tudatában magabiztos hangoskodással. Amikor egyikük közlekedési baleset áldozata lett, s ily módon megüresedett egy kendergyári igazgatói munkahely a közeli Gložan faluban, elhatározta, hogy rögtön áthelyezését kéri abba a faluba; éjszakáját almatlanul töltötte az új lehetőséget latolgatva, előre örülve nemcsak a munkának, a parancsolgatásnak, a mozgásnak, hanem a lehetőségnek is, hogy valós kifogással hagyhatja el sikertelenségtől rojtogató otthonát. Másnap jelentkezett Turinskinál, és bejelentette szándékát. Igazgatója elcsodálkozott: „Hát ön nem kíván nyugálományba vonulni? És az új törvény?” Čaković azt válaszolta, hogy nem kíván élni a törvény adta lehetőségekkel. „Nem arról van szó, Branko” — mondta Turinski fanyarul nevetve, s ködös szemmel nézve Čakovićra —, „nem arról van szó, akarunk-e élni vagy nem a törvény adta lehetőségekkel, hanem arról, hogy szót fogadjunk neki; ezt a törvényt nekünk írták.” „Na, és ön, Turinski elvtárs, szót fogad-e a törvény szavának?” — kérdezte Čaković nyíltan. Turinski a kihívásra elnevette magát, bágyadtan félrehúzva szája szélét: „Természetesen, hogyha szólnak az elvtársak.” — Majd dagadt arcán és tompa tekintetén gonosz villanás siklott át. — „Persze ne feledje el mégsem, hogy én elvégeztem a közigazdasági kart, ön azonban nem.” Čaković szó nélkül elhagyta a szobát, s már másnap összegyűjtötte a szükséges okmányokat, és azonnali nyugdíjaztatását kérte.

Döntéséről otthon egy szót sem szólt senkinek, de valószínűleg ott lebeghetett lényege a szűkös szobák levegőjében, mert éppen azokban a napokban mondta el felesége ismét a követelést, hogy keressen nagyobb lakást. „Hát te nem látod, Jasnácska hogy szenved?” — mondta segélykérő szomorúsággal férjére bámulva, ami Čakovićot egyszerre bősztítette fel és fegyverezte le. — „Értsd meg, hogy a gyerekeknek állandó fájdalmai vannak! Jasna mártír! S hogy ő maga ezt nem mondja neked, csak azért van, mert tudja, hogy nálad nem számíthat segítségre, sem pedig sajnálatra. De én vagyok az anyja, én tudom és tudnom kell.” Lehajtotta a fejét, s közben arra gondolt, hogy ez csak a szokásos büntetés, amelyet felesége szabott ki számára, bosszúból, amiért ő az asszony véleménye szerint kevésbé húz a lányhoz. Ezúttal azonban nem állapodott meg az asszony a sajnálatnál. „A gyerekeknek egy egész szoba kell, értsd, nem viselheti el tovább az én jelenléteimet, hogy ott

lélegezzek, hogy elvegyem tőle a helyet és a levegőt.” „Miért?” — rándult meg Čaković feje, arra készülve, hogy felesége előtt bizonyítsa, senkinek sincs joga arra, hogy teljes elkülönülést élvezzen. „Miért?” — sikoltott fel az asszony, s előretartott kézzel, lángoló szemmel közeledett a férje felé. — „Szúrtak neked valaha is tüket a csuklóidba? Csipkedték a húsozat a tested minden részén?” Mutató- és hüvelykujjával, melyeket egymáshoz szorította, görcsös mozdulatokat tett, férje szeme előtt hadonászva. — „A doktornő maga mondta nekem, tegnapelőtt este a vizit után. Az ön lánya mártír, mondta, az éjszaka és a nap minden percében szenved. Mindent meg kell tenniük, amit csak megtehetnek, hogy szenvedésein enyhítsenek.” „És?” — rándult görcsbe Čaković arca, mintha már őt is megmárták, megcsipkedték volna. „És ezért találnod kell nagyobb lakást, ahogy már annyiszor mondtam neked. Ha már annyi fájdalmat kell eltűrnie, legalább békében élhessen, legalább meglegyen a magánya. Jasna már felnőtt, ez akkor is járna neki, ha egészséges lenne. Ilyen állapotban szűkös életre kényseríteni, ez már gatzett.”

Čaković nem ígért meg semmit, kezdetben úgy gondolta, hogy felesége követelését, mint az eddigieket is, elengedi a füle mellett, de a jelenet kínossága nyomot hagyott benne. Felesége eddig soha nem élt ilyen kihívásokkal, soha nem vetemedett testi fenyegetésre, most azonban érezte, hogy nagyon közel álltak ahhoz, hogy összeverekedjenek. Mindez feldühítette, s már látta, hogyan csapott volna le tenyerével az asszony arcára, teljes lendülettel, csak ha még egyetlen lépést közelített volna feléje, és megérintette volna összeszorított hüvelyk- és mutatóujja körmeivel; ugyanakkor azonban félt e féktelen elhatározás gondolatától. Mert féktelen haragja minden hidat lerombolna. Mert e hidak mögött, a hallgatás hídjai mögött, ott volt minden, amiről nem akart tudomást venni, de amit lényegében tudott: a fájdalmak rohamai, melyek lányát hatalmukba kerítették; a láz hullámai, melyet vízcsofogás követ, fiókrángatás zaja, s felesége riadt suttogása: „Már jövök, majd én”, utána a lány torokhangú vinyogása, nyöszörgése. A gyerek hangja, akinek betegségéért állítólag ő a felelős.

Állítólag. Mert valószínűleg különben is megbetegedett volna. Ez volt a lány végzete, mint bárki másé is. Tulajdonképpen akkor történt, amikor Jasna ötéves volt, s egy reggel öccsével együtt az óvodába kellett volna mennie. „Fáj a lábam” — panaszkodott felémelve kusza szőke hajú fejét a párnáról. Anyja látni akarta, hogy

hol fáj, félretolta a paplant, végigtapogatta a kislány lábszárát az ízületekig, de amikor idáig ért, keze nyomán Jasna fájdalmasan fölajdult. Átment a férjéhez a szobába — ekkor még közös szobájuk volt —, Čaković is éppen munkába készült — akkor még a pénzügyi felügyelőségen dolgozott —, és beszámolt neki a kellemetlen hírről. „Engedjem az ágyban maradni és én is maradjak vele?” — indítványozta férjének kérlelő hangon; ebben az időben még alázattal tűrte Čaković szigorú követelményeit a kötelezettségekkel szemben. „Hogy vele marad? Miért maradnál? Jasna tud vigyázni magára” — válaszolta. „Szüksége lehet valamire; ha hálóingben lép ki az ágyból, rögtön kész a meghülés.” Október eleje volt, reggelente nem gyújtottak be a szobákban, csak délután, amikor hazaértek a munkából, ezért belátta, hogy feleségének igaza van. Ám az a felismerés, hogy felesége a kislány feletti felügyelet kifogásával egész délelőtt csitítgatni fogja, rá viszont az a feladat vár, hogy felesége iskolai munkahelyére telefonáljon, részletes magyarázattal indokolja meg az asszony kimaradását és helyettesítésért könyörögjön — mindez a váratlanul felmerült összetett teendő merev visszautasítást ébresztett benne. „Nem lesz ebből semmi. Zavard csak te ki szépen a kisasszonyt az ágyból, öltöztess fel, s gyeriünk vele az óvodába. Biztosan csak teteti magát.” Felesége kedvetlenül és némán így is tett, a férfi pedig eltávozott a lakásból, hogy ne kelljen a felesége és a lány veszekedését hallgatnia, amikor viszont hazaért a hivatalból, a kislánynak láza volt, és nem tudott már a lábára állni. Orvost hívtak, aki ízületgyulladását állapított meg. Jasna pirulákat szedett, később már injekciókat is kapott, de többé nem gyógyult meg teljesen: kis rokkantté vált, akinek növekedését és iskoláztatását állandóan visszatérő gyulladások szakították meg és hátráltatták, s amelyek miatt hetekig ágyban kellett maradnia. Az asszony pedig ezalatt, kihasználva a munkahelyi kimaradás és helyettesítéskérés összes módozatait, végül is engedett az iskolai vezetőség nyomásának: beadta felmondását; lassan szinte egész lényében ápolónővérré alakult át, napjai mind szorosabban fonódtak lánya köré, s egyre inkább elvátolódott férjétől.

Most azt követelte tőle, hogy még egy lépéssel hátráljon, éppen ezért sokáig habozott. Aggasztotta a lépés megtételének mikéntje, mindazok a kimerítő hivatalos apróságok, amelyek az új, nagyobb lakás megszerzéséhez kapcsolódnak; mindezt persze csak gyanította, mert addig soha életében nem kért semmit a hatóságoktól, túl

önérzetes volt ahhoz, hogy saját szükségletei elmondásával kitárulkozzék mások előtt. Viszont félt az új veszekedéstől, amely — jól érezte — ott lappangott a családi lakás fülledt levegőjében. Éppen ezért már kínos volt be is lépnie a lakásba, s e kínzó érzés át is alakította lassan otthonáról saját maga előtt formált képét; szinte testközelben érezte a mérgezett levegőt, s most már az ő számára is éppen olyan kényelmetlen és szűkös benyomást keltett a lakás, ahogy felesége érezte és panaszkolta. Titokban a lányát figyelte: szőke volt, teltebb, de szép; teste puffadt a gyógyszerektől, arcán nyoma sem volt a szabad levegőn gyakran sétálók üdeségének, s egész lénye elárulta betegségét. Udvarlója nem volt, bár közben már betöltötte tizenhetedik életévét; sejtette, hogy ennek oka nemcsak testi fogyatékoságában és ritka kimenőiben keresendő, hanem azokban a, férfiak számára ismeretlen, külön öltözködési és testápolási előírásokban is, amiket a lány betart, nyilvánvalóan édesanyjával egyetértésben; Jasnára minden valószínűség szerint vénlánysors vár már öregedő szülők mellett, akik maguk is egy szép napon ápolásra szorulnak majd, s egy olyan fiútestvérrel, aki egyáltalán nem mutatja a megértés jeleit, hanem ahogy egyre inkább felnőtté válik, újabb kellemetlenségeket okoz, és újabbnál újabb követelésekkel lép fel. Egyéb okok is voltak azonban, amelyek befolyásolták Čakovićot belátó viselkedésének kialakításában; ezeket csak ő tudta és tartotta számon: közeli nyugdíjaztatását és a város vezetésében bekövetkező gyakori személyi változásokat, amelyeknek hatását és következményeit a saját bőrén tapasztalta. S mint olyan ember, aki már egyszer megégette a kezét, nem kívánt még egyszer hasonló sorsra jutni. Most még, a Kenderfeldolgozó Ipari Igazgatóság egyik osztályvezetőjeként számított valakinek, akibe — hivatali beosztása talmi csillogása ellenére is — elvárható és elkerülhetetlen a hatóságok befektetése, mindez azonban semmivé lesz, ha beosztása megszűnik, s ő is beolvad a nyugdíjasok névtelen tengerébe; s hasonló módon régi érdemei sem fognak majd számítani, ha a befolyásos helyekről távoznak azok az emberek, akik régi érdemeit még számon tartják.

Ez utóbbival kapcsolatban a községi elnökre gondolt, akinek megbízatása már néhány éve tartott, ennél fogva tehát minden biznnyal a vége felé közeledett; az elnököt Stanoje Milinnek hívták, öccse volt a megboldogult Gruja Milinnek, Čaković ifjúkori mozgalmi elvtársának. Stanoje elnök, bátyjától eltérően, nem vett részt közvetlenül a mozgalomban, lévén, hogy akkoriban még túlságo-

san fiatal volt; harcoscsalád tagja volt azonban, s éppen ennek köszönhette, hogy politikai karriert futott be; Čaković nagyon remélte, hogy könnyen számíthat segítségére. Mégsem kímélte meg magát még egy szóváltástól a feleségével, ellenkezőleg, maga keresett alkalmat a kihívásra, mintegy szükségét érezve várható lépése igazolásának; tudni akarta ugyanis, hogy tényleg elkerülhetetlen-e a számára megalázó lépés megtétele, s azt is meg akarta mutatni az asszonynak, hogy befolyásának nem enged minden ellenállás nélkül. „Hogy érzi magát Jasnácska?” — kérdezte egy délután feleségét, amikor kivételesen magukra maradtak a lakásban, s amikor a hangulat — a kiadós ebéd után — kevésbé tűnt feszültséggel terhesnek, mint általában. S tényleg: az asszony szinte nyugodtan válaszolt, bár kissé bőbeszédűen, s miközben férjének sorban megmutatta Jasna legújabb leleteit, amelyeket egy fiókban őrzött, a legapróbb részletekig elmondta a lány panaszait fájdalmaira. Čaković végül is félbeszakította: „Igen, igen, értem. Különben is elhatároztam, hogy a napokban bemegyek a községhez, s utána nézek, adhatnak-e nagyobb lakást.” S miközben még látta egy pillanatra felesége arcán a hála, már-már a meghatódás kifejezését, alkalmasnak találta a pillanatot, hogy éppen most elmondja neki a másik, ugyancsak eltitkolt elhatározását: „Amint a lakásügyet rendezzük, kérem fogom nyugdíjaztatásomat: most van az alkalmas pillanat: elismerik mozgalmi éveinket is. S elegendem van már a szájtátásból abban a kiagyalt hivatalban.”

A községbe egy délelőtt ment el, a hivatal munkaszünetében, Bejelentette magát a fiatal, hosszú hajú titkárnőnél, aki az elnök hivatala előtti szobájában éppen a napisajtót osztotta ki néhány sokbeszédű hivatalnoknak. Čaković eléggé komoly benyomást keltett ahhoz, hogy a titkárnő azonnal telefonhoz nyúljon és bejelentsen, majd amint a szomszéd szoba magas, tapétázott ajtaján néhány személy iratcsomóval a kezében távozott, rögtön behívták. Milin elnököt, aki állva fogadta, látásból ismerte, s az újságokból is, ahol fényképe gyakran megjelent. Kövérkés, rendszerető ember benyomását keltette, kissé lebiggyesztett ajka körül mosoly játszott — akárcsak a megboldogult Grujának —; sötét szőghaja volt, amelyet nem régóta egészen a nyakába növesztett és füle fölött alig őszülő dús fürtökbe fésült szét. Irodája is — mint kitűnt — éppoly ápolat volt: a mély fotelek, a nagy ablakokon széthúzott nehéz szürke függönyök, a kristályváza virággal tele és a narancsszínű termésköböl való hamutartó. Čaković, aki mindig arra törekedett,



hogy hatalma jeleinek kimutatásában szerény legyen, akkor is, amikor még rendelkezett hatalommal, szemügyre vette a látottakat, és vonakodással vegyes megütközéssel kissé mereven foglalt helyet a felkínált fotelben. Az elnök azonban rögtön letegezte, bár hivatalosan soha nem ismerkedtek meg, s felemelte a telefonkagylót, hogy kávé rendeljen; aztán kezét lágyan a fotel karfájára helyezte, ujjait széttárva élvezettel simogatta a plüssöt, és felszólította Čakovićot, adja elő látogatásának okát. Čaković így is tett, s mindössze akkor tartott szünetet, amikor a kék selyemkötényes csinos felszolgálólány behozta a kávé. Szavai hatására Milin egy árnyalattal kedvetlenebbé vált, majd az elhangzott kérelem után töprengve beletúrt kezével dús hajába. „Amit tőlem kérsz” — mondta elkomolyodva, és Čakovićra emelte a tekintetét —, „tulajdonképpen nem tartozik az én hatáskörömbe. Lakásról mindekelőtt annak a munkaszervezetnek kellene gondoskodnia számodra, ahol alkalmazásban vagy. Hol dolgozol te tulajdonképpen?” Čaković — kissé kellemetlenül — megnevezte az Igazgatóságot, de rögtön meg is jegyezte — határozottan összeszorítva ajkát —, hogy onnan nem remélhet semmit, mégpedig azért, mert a Kenderfeldolgozó Ipari Igazgatóság tisztviselőinek körében a lakáskérdés megoldott, senki sem állt elő hasonló kérelemmel, ennél fogva ő sem kívánna kivétel lenni semmi áron. „Akkor” — nyújtotta meg a szót Milin, s felhőrpintve maradék kávéját cigarettára gyújtott, közben Čakovićot is megkínálta. — „Akkor van még egy lehetőség; itt vannak a káderlakások, amelyeket a község a saját tisztviselői számára vásárol; azok számára, akiket érdeke megtartani, vagy ha másutt vannak alkalmazásban, megnyerni őket a maguk számára. Tíz ilyen lakásunk épül most a Heréskertben, egy háromszobás lakást talán ki lehetne ott szorítani a számodra.” Kérdően Čakovićra nézett, majd egyszerre döntött: „Legjobb lesz, ha most rögtön megnézzük.” Átvetvén a kezét a fotelen az íróasztalhoz nyúlt, felemelte a telefonkagylót, s megnevezte a titkárnőnek azt a tisztviselőt, akinek irodájába kell jönnie a káderlakások listájával. Aztán Čaković felé fordult, s hirtelen eltűnt arcáról a hivatalos arckifejezés. „Voltaképpen furcsa, hogy közelebről csak most ismerkedtünk meg, éppen ilyen alkalmából. Tudsz te arról, hogy annak idején a megboldogult Gruja sokat mesélt nekem rólad?” S amikor Čaković meglepetten felhúzta szemöldökét, emlékező mosollyal még hozzátette: „Igen, amennyire vissza tudok emlékezni, bizonyos szempontból eszményképe voltál. Te ezt nem tudod?”

„Nem” — ismerte be Čaković. „Igen, igen” — próbálta meggyőzni az elnök, újra a fotel karfájára helyezve kezét, s szinte gyendégen nézett Čakovićra. „Azt mondta rólad, hogy te igazi bolsevik vagy, a mi Pávle Korcsaginunk.” A saját szavai fölött érzett szórakozott csodálkozással széles mosolyra húzódott az ajka, két lebiggyedt szája szöglete is kisimult ekkor. „Nagy idők voltak azok, hát nem?” Kopogás hallatszott, s arcáról egy pillanat alatt leolvadt a mosoly, átadván helyét a várakozás kifejezésének. Fialat, de kopaszodó ember lépett be, szemén vastag üvegű gyógyszerüveg; kezében nyalábnyi iratköteget hozott. „Jöjjön, Krasojević” — hívta oda Milin. — „Ismerkedjen meg Branko Čaković elvtárrsal a Kenderfeldolgozó Ipari Igazgatóságról.” Megvárta, míg a két egymás előtt ismeretlen ember lekezel, majd könnyedén odaszólt: „Most pedig lássuk az ön iratgyűjtőjét. Akad-e még valami szabad háromszobás lakás?” Széttértették a papírokat, Milin ült, Krasojević pedig állt, és az asztal fölé hajolva ujjal huzgáltak alá és mormoltak valami családneveket, miközben Čaković szégyenkezve azon igyekezett, hogy ne nézzen és hallgasson oda; inkább az ablak felé fordult. „Akkor” — mondta az elnök végül — „ez lenne az” —, s mutatóujjával a papirosra ütött. — „Írjad fel kérlek, Branko.” S mivel Čaković mindhiába tapogatta a zsebeit, az elnök oldalra fordította a fejét, az íróasztala felé. — „Ott van, ni, Krasojević.” A tisztviselő az asztal felé iramodott, odahozta az asztalról a jegyzetkönyvet és a golyóstollat, s Čaković, az elnök tollbamondása szerint feljegyzett egy címet, egy épület nevét, amely csupa betűből és számból állt, majd az emeletet és a lakás számát. „Elmehet” — nyújtotta Milin Krasojević felé a lapozástól széthullott iratokat, amelyeket aztán a távozó tisztviselőnek két marokra fogva kellett beesett melléhez szorítania. Magukra maradtak. „Nézd meg a lakást, s aztán jelentkezz, hogy megküldhessük a végzést.” Čaković felugrott, s az ekkora mértékű előzékenységtől megindítatva mormolta: „Köszönöm neked. Igazi elvtárs vagy, ehhez nem fér kétség.” „Ez a legkevesebb, amit én tehetek” — válaszolta Milin szívélyesen mosolyogva, már-már meghatódva. — „Gruja elvtársai az én elvtársaim is, ezt jegyezd meg!” Jelentősegteljesen meg rázta a kezét, s kikísérte a tapétázott ajtóig.

Čaković még ugyanaznap délután elindult feleségével, hogy megnézzék a lakást. Gyalog indultak el, mivel szép idő volt — szeptember dereka —, Čakovićné új felöltőjében volt, s úgy tűnt, hogy felújítják közös sétáik hagyományát, amelyet már régóta

mellőztek. Az asszony útközben Jasna betegségéről beszélt, mivel éppen azokban a napokban, az orvosi vizsgálatok során, felmerült annak valószínűsége, hogy az ízületi gyulladás esetleg átterjed a lány szívére is; a kardiogramok ugyanis eléggé nyugtalanító adatokat mutattak. A küszöbönálló változások következtében azonban az asszony hajlott a reményre, hogy az idejekorán meginduló gyógykezelés elhárítja az új veszélyt. Később, ahogy távolodtak a várostól, az asszony érezte, hogy elfárad; talán azért, mert türelmetlenségük folytán túl gyorsan lépkedtek, vagy azért, mert túl melegen öltözött fel. Amikor az építkezéshez értek, amely a vasúti vágányok felé nyílt a parlagon, az asszony félénken körül nézett. „Nem gondolod, hogy ez azért mégis túlságosan messze van? Hogy fog majd Jasnácska mindennap iskolába menni?” „Mint a többiek, buszon” — vetette oda Čaković.

Átvergődtek a homokhalmokon és a horpadt, szétdobált vashordókon, meglelték a bejáratot, beléptek a körülfalazott félhomályba, s aztán itt váratlanul — bár erre tulajdonképpen számíthattak — az űrbe ütköztek, egy kócos, idősebb emberbe, aki valamit nyámmogott. Az űr szemmel láthatóan hozzászólt a hasonló látogatásokhoz, mert a gyanakvás jele nélkül egyszerűen megkérdezte, hogy melyik lakást kívánják megtekinteni, s amikor megtudta, felvezette őket a homokkal és mésszel telehullatott lépcsőknön. A 23-as lakás a harmadik emeleten volt, minden ajtaja tárva-nyitva, a falak már kifestve, a friss sárga parkett már lerakva, az ablakok helyén azonban még keretbe foglalt öresség tátongott. Čaković megállt a legközelebbi ablak előtt, végigtekintett a homokmezőn, amelynek végén sötét vonalként rajzolódott ki a vasúti töltés, erre az űr a másik szobába hívta át, s megmutatta neki az erkélyt is, amely ugyanarra az oldalra szolgált. Mindhárman kiléptek az erkélyre, és beszívták a friss levegőt. Čakovićné megcsodálta az eget, amely a maga végtelenségében, valahol a láthatár szélén, már kora esti bíborba ment át, szót váltottak a friss, füsttől szennyezetlen levegőről, s annak valószínűségéről, hogy a leendő épületek közti üres teret parkosítják, majd visszatértek, hogy megnézzék a szobákat. Három szoba volt, de mindhárom kicsi; még az addigi lakásuk szobáinál is kisebbek, ami azonban Čakovićné különösképpen aggodalomra készítette: hiába kereste az éléskamrát. „Ma már mindenki a hűtőszekrényben tartja a kosztot” — kapcsolódott be az asszony csalódásába könnyedén az űr, véleményét — nem túl nagy meggyőződéssel — Čaković is támogatta. Elbeszélgettek még

az épület befejezésének határidejéről — az őt elárulta, hogy a határidőket már rég túllépték, s minden a villanszerelési munkálatoktól függ, mert ezek késnek, ám minden bizonynal legfeljebb egy hónapon belül behozzák a késést —, aztán Čakoviček távoztak.

Otthon azonban — haza már buszon mentek, a végállomásról, amelyet jó messze találtak meg az építkezéstől — az asszony Jasna kíváncsi kérdésére, hogy milyen a lakás, így foglalta össze ítéletét: „A lakás talán rendben is lenne, de szörnyen messze van, kislányom.” S mondatát majdnem reménytelen sóhajtással kísérte.

Čaković mindezt a saját — szomszéd — szobájából hallotta, amelynek ajtaja ezúttal, a közös vállalkozás egymáshoz közelítésének jeleként, félig nyitva maradt. Megmerevedett abban a félmozdulatban, amellyel cipőjét szándékozott levetni, hogy papucsát felhúzza, s aztán így is maradt ülve néhány pillanatig a heverőn. Ez idő alatt hallotta amint felesége ecseteli a félreeső helyet, ahol jártak — „még busz sem jár odáig, gyalogolni kell” — mondta. Čaković oda szeretett volna kiáltani az asszonynak és lányának, hogy a járatot minden bizonynal meg fogják hosszabítani az új épületekig, de érezte, hogy elkeseredése jóval meghaladja az ilyen piciny véleménykülönbséget. A férfit az sértette elsősorban, hogy az asszony úgy beszél erről az új lakásról, mint valami kedv szerint választható lehetőségről, amelyet főként ő ítél meg, s amelyet vagy elfogadnak vagy pedig visszautasítanak; közben nem törődött azzal — mintha megfeledezett volna róla —, hogy férje e választás lehetőségéhez büszkeségének feláldozásával jutott, egész tekintélyét kockára vetve, úgyszólván egy lapra téve fel életének egész értelmét. Čakovićnak hízelgett, hogy az elnök gyorsan teljesítette a kérést, de a látogatás mégis sebeket hagyott egész lényén: eszébe jutott a várakozás az elnöki iroda előszobájában, hajlongása és nevetgélése az elnök előtt, aggódással teljes megalázkodása kérésének elbádosása közben, majd a köszönetmondás, amikor távozott; jól emlékezett az elnöki iroda meleg pompájára, az irodára, ahol feleket fogadnak és kegyet gyakorolnak, ahol döntések születnek; az irodára, amelyek közelében reménytől borzongó kérelmezők gyülekeznek; az irodára, amely annyira különbözött a saját hivatalától, hiszen az övétől már senki nem várt semmit; s eszébe jutott végül a saját gondolata, amely befejezetlen maradt az elnökkel való találkozás közben, de amely most nyersen öltött formát: tulajdonképpen őt illetné, hogy döntéshozó joga legyen, a fiatalabb és érdemtelenebb Stanoje Milin he-

lyett, s tulajdonképpen Milinnek és a hozzá hasonlóknak kellene hozzá járulniuk kérelmeikkel. De lefojtotta magában a gondolatot, szinte összeroppantotta fogával, feláldozván felesége és lánya igényeinek oltárán, ezek viszont e nehéz áldozathozatalt semmibe veszik, személyként kezelik, forgatják, mint egy ki tudja, honnan elővett tárgyat, amint ő is ezt a régi házipapucst: a kezében tartja, s nem tud dönteni, felhúzza-e a lábára vagy pedig a sarokba vesse.

A nézeteltérés teljes volt, s tulajdonképpen magába foglalta a férj és feleség ellenségeskedésének lényegét. Čaković az asszonyt az ellenállások leküzdésével általa is épített új, háború utáni társadalmi rend iránti lelkesedése koronájaként vette feleségül, az asszony azonban szinte rögtön eltávolodott ettől az eszménytől. Valamikor az asszony szelídsége lelkesítette fel — a nagydarab lány szelídsége, akit, alighogy megszerezte tanítónői oklevelét, városból falura küldtek, hogy neveljen és oktasson, ugyanoda, ahol Čaković erélyesen hadakozott az új, igazságos és munkás viszonyokért —, s akkor úgy tűnt neki, hogy a tanítónő viszonozza lelkesedését, ezt azzal a szándékával mutatva ki, hogy gondolkodás nélkül hajlandó volt hozzá feleségül menni. Amikor azonban elmúltak az első megpróbáltatások — igen, a kísértésszerű megpróbáltatások; mint ha ezek hatottak volna a fiatalasszonyra, hogy egyenes ember maradjon: a falusi albéletti szobák, ahol egymástól külön laktak és a kocsutak porától lepetten, s a tél hidegétől összefagyva látogatták egymást; mindkettőjük megerőltető munkája, a férfi politikai bukása —, amikor azután őt Újvidékre helyezték, s a fiatalasszonyt is magával hozta, állást szerezve számára, nem sokkal később pedig lakást is — az asszony megváltozott. A város volt tulajdonképpen az ő igazi közege — verbászi tisztviselőlány volt —, s hogy újra városba került, lepergett róla mindaz az elsődleges áldozatkészség, amelyről megállapíthatta magában, hogy hamis máz, aztán lassan betokosodott a saját, puhányra valló előnyjogaiba. Pedagógusi hivatását elhanyagolta, mindössze a fizetésért előírt kötelezettségeinek tett eleget, de az órák megtartása után is kimerülten és elégedetlenül ment haza: panaszkodott az értekezletekre és a megbízatásokra, túl sok időt töltött el önmaga és a lakás szépítgetésével, mindenféle krémeket használt, délutánjait a varrónőjénél töltötte, csipkéket és fodrokat rakott az ablakokra, hosszan belefeledkezett a főzésbe, és szenvedélyes olvasójává vált a városi újságosbódék képes magazinjainak. Amikor a gyerekek születtek,

már túlságosan nagy volt a fáziseltolódás beidegződött, kényelmes szokásai és a megerőltető, immáron annyi teendővel is tetőzött kötelességek között; szűkölt és vesződött a gondokkal, feledékeny-nyé vált, és sok mindent elhanyagolt, s amikor aztán lánya, Jasna megbetegedett, egyszerűen mindent eldobott magától, hogy teljes lényével lánya ápolásának szentelhesse magát. A maga és a lánya ápolásának — állapította meg Čaković, aki nem tévesztette szem elől, hogy az asszony — a lánya mellett — egyfajta sötét szenvedéllyel önmagát is egyre inkább belerántotta a féllálomszerű, szinte öntudatlan tengődésbe, amely már csak az egészséges és a kényelem körüli gondokra korlátozódott. Nem ért fel férjéhez, hogy vele együtt részese legyen törekvéseinek, s vele együtt ossza az életre vonatkozó kiélezett és megalkuvás nélküli álláspontját. Egyre inkább eltávolodtak egymástól, egyre ritkább indokát keresve a beszélgetésnek, hiszen beszélgetéseik rögtön megfeneklettek a veszekedés ingoványában; egyre kisebb körre korlátozták az egymás közti érintkezést, amelyet valamiféle hallgatólagos megállapodás értelmében alakítottak ki több száz összetűzés során; a legszükségesebb kapcsolatot tartották csak, az is egyre ritkábbá vált. Čaković a feleségét már régóta idegennek tartotta, akit azonban el kell viselnie maga mellett, mert vele együtt teremtette meg a közös otthon és családot; ez az állapot felelősségre kötelezte felesége iránt.

Az új lakás körüli nézeteltérést újabb okként fogta fel, hogy feleségétől a nemtetszés jeleként még inkább távol tartsa magát, éppen ezért a következő pár napot sértődött hallgatással töltötte, tartózkodva a téma említésétől. A kérdést azonban nem lehetett agyonhallgatni, ott lebegett, a levegőben, s két oknál fogva is sürgős volt megoldása: igaz, nem kis ellenkezéssel, de ő maga is belátta, hogy most mutatkozik a kiváló alkalom, hogy lakásukat nagyobbra cseréljék el, s már maga is elárulta várákozását, másrészt pedig a községi elnöktől kikényszerítette a megoldást, a javaslatot. S erre a javaslatra válaszolni kellett, ez most már kötelesség volt. Éppen ezért, amikor lecsillapodott, még egyszer beszélt az asszonnyal. „Figyelj ide” — mondta neki, megállítva a szobájában, amikor egy nyaláb frissen mosott fehérneműt vitt át — a férj megismerte Jasna fehérneműjét — a másik szobába. — „Akkor mit válaszoljak az elnöknek: akarjuk mi azt a lakást vagy nem?” Az asszony megállt a nyaláb fehérneművel, és szórakozott tekintettel ránézett. „Hát, magam sem tudom. Messze van. Ha egy

ilyen lakás lenne a központban...” „De nincs a központban” — szakította félbe a mondatot a férj —, „a központban nem építenek.” „De építenek, bizony építenek” — mondta az asszony felélenkülve. — „Csak körül kell egy kicsit nézni.” Majd az ajtó felé sietett, de még visszaszólt: „Forró a vasaló, Jasnáccka pedig várja, hogy felöltözhessen.”

Bár dühös volt felesége nem várt határozatlansága, már-már közbössége miatt, úgy érezte: az asszony lefegyverezte, elragadta tőle az okot arra, hogy rámenősebben viselkedjen; aztán pedig felesége szavai után új bizonytalanság lett úrrá rajta: épülnek-e valóban lakások a városközpontban? Nem tudott egyetlen ilyen építkezésről sem, mivel nem érdeklődött eddig irántuk, de amint visszapergette lelki szemei előtt az otthonától való hosszú távollétei idején látottakat, eszébe jutott, hogy itt-ott, a régi városrészben is, s nem messze a lakásától is, látott néhány építkezést, beszorítva a szinte már kibuggyanó földszintes és egyemeletes épületek közé; nem tartotta azonban soha szükségesnek, hogy megjegyyezze őket, és nem is érdeklődte meg soha, vajon lakóépületekről van-e szó. Arra gondolt, talán alkalmas lenne most az elmulasztottakat pótolni, de rögtön el is utasította magát a gondolatot, hisz jogtalanul kellene cementeszsákok és téglarakások között átpréselődni, s tárgyalnia kellene az örökkel, akiket tulajdonképpen félre kellene vezetnie. Egyenes természete arra ösztönözte, hogy oda menjen el ismét, ahol nyíltan és alaposan meg lehet a dolgokat beszélni: a községbe. Hogy azonban ne jelenjen meg az elnök előtt pusztán feltételezéssel, kigondolta, hogy előbb ahhoz a tisztviselőhöz fordul, akinek hatáskörébe a káderlakások tartoznak, s akinek nevére — Krasojevićnek hívták — szerencsére még emlékezett. Megkereste, és meg is találta a község hivatali épületének második emeletén, kérdészködés közben csodálkozással tudta meg, hogy ez a fiatalember nem írnok, s nem is technikus, hanem egy szervezési osztály vezetője; megállt előtte s egyszerűen eládatta neki megváltoztatott óhaját. „A központban?” — rántotta össze Krasojević keskeny, kicserepesedett ajkát. Íróasztalán hatalmas aktahalmazok álltak, s ettől sokkal kevésbé hatott ügyefogyottnak és szolgálatkésznek, mint az első találkozás alkalmával. — „Hát, igaz, építkeznek a központban is, de keveset. Nos, ön a Majevicai utcában lakik, nemde? Önök mögött, a Vajdasági brigádok utcájában most építünk egy ötemeletes épületet. Az elnök is ott kap lakást”. Čaković elgondolkozott, és most valóban eszébe jutott, hogy la-

kásától két utcával arrébb, a park felé menet, valamilyen építkezés folyik. Rövidesen el is köszönt a tisztviselőtől. Hazafelé tartva kicsit irányt változtatott, s jól megnézte magának az épületet: már a lapos tető is rajta volt, s alig volt közelebb a befejezéshez, mint az az épület, amelyet feleségével megnézett a távoli Heréskertben: ez az épület azonban valahogy tágasabbnak látszott, alaposabb kivitelezésűnek, s hosszú körerkélyek látszottak rajta az ablakok előtt. „Hát ez valóban szép lenne” — gondolta, s abban a pillanatban kész volt megbocsátani a feleségének, hogy olyan válogatós.

Két nappal később, miután, belső kétségeit sikerült legyőznie, újra meglátogatta az elnököt, aki szépen fogadta, és a fotelbe ültette. De amint megemlítette a Vajdasági brigádok utcájában levő épületet, mint lehetséges megoldást, Milin elkomorodott. „Az nem neked való” — mondta gondolkodás nélkül —, „azok a lakások túlságosan drágák.” Čaković azonban nem felejtette el Krasojević megjegyzését, s nem sokon múlt, hogy oda nem mondta Milinnek: „És a te számodra nem túl drága?” Az utolsó pillanatban azonban eszébe jutott, hogy egy szinte azonos kihívás, amelyet két hónappal azelőtt Turinskinak mondott oda, idő előtti nyugdíjaztatásába került, ezért csak ennyit mondott: „Én pedig azt hallottam, hogy ott kapnak lakást éppen egyes emberek a községből.” Az elnök kelleetlenül nézett végig rajta: „Tényleg? Én erről semmit sem tudok.” Aztán összeszedte magát, és színlelt határozottsággal hozzátette: „Mindenesetre ott már szabad lakás nincs.” Néhány pillanatig egymást nézték; Čaković az elnök tettetett arckifejezésén látta, hogy hazudik, de most sokkal világosabban érezte, hogy nincs joga, mint Turinskiével szemben, arcában vágnia a saját meggyőződését, lévén, hogy ezúttal ő a kérelmező, mégpedig olyan, akinek joga sincs a kérelmére, mert maga is kivétel akar lenni. Olyasmibe keveredett tehát, amit különben nem engedhetett meg magának, s ez fölkaparta; arra készült, hogy fölkel és távozik. Milin azonban szemmel láthatóan észrevette szándékát izmainak könnyű mozdulatából, áthajolt foteljén, és kezét Čaković karjára téve odaszólt: „Várj, tesvér, emberek vagyunk, gondolkozzunk.” Megenyhült, kérő tekintete Čaković arcán függött. „Azt mondod, hogy neked a Heréskert túlságosan messze van. Lehet, hogy igazad van. Betegek számára az tényleg nem megoldás. Én pedig, testvér, hidd el, segíteni akarok neked!” — kiáltott fel egyszer csak saját segíteni akarásától felindulva, majd egy pillanatra elgondol-



kozott. — „Most jut eszembe, van itt a központban egy lakás, ugyancsak háromszobás, egy nyugdíjas tanárnő ül benne, egymaga, s nem jár neki ekkora lakás. Mi a lakást felajánlottuk a bíróság elnökének, ő azonban elutasította, érted, kellemetlen lenne neki, hogy éppen ő kapja meg, mivel ezzel az öregasszonnyal pereskedünk. Számodra azonban eszményi megoldás lenne. Úgy bizony, mintha a számodra teremteték volna, hidd el nekem.” S meleg tenyerével még jobban megszorította Čaković karját. — „Mindjárt elintézem neked ezt az ügyet.” Sokkal élénkebben kelt fel, mint általában szokott, a telefonhoz lépett, és feltárcsázott egy számot: „Mondja, Krasojević: mi a címe annak a lakásnak, amelynek ügyében pereskedünk? Aha. Írjad csak föl!” — intett Čakovićnak, aki megint nem talált magának ceruzát, ezért ő maga, látván látogatója készületlenségét, felírt valamit egy cédulára. Aztán letette a kagylót, s átadta Čakovićnak a papírt. „Menj el, és nézzed meg Biztosan megfelel neked.” S a megkönnyebbülés sóhajával kísérté ki az ajtóig.

*(Befejezés, a következő számban)*

*JUNG Károly fordítása*

---

# KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

---

## A KÖNYVHÓNAP ÜRÜGYÉN

MAJOR NÁNDOR

Nálunk ma már — és ez egyre inkább így lesz — a könyv végigkíséri az embert születésétől haláláig: a képeskönyvek, a tankönyvek, az enciklopédiák, az ismeretterjesztő könyvek és a szépirodalmi művek hétköznapijaink tartozékai. Mindannyian tudjuk, hogy a könyvnek kivételes szerepe van a dolgozó egyéniségének gazdagításában, szellemi látkörének tágításában, az önálló gondolkodás, a bíráló, alkotó szellemű tudat fejlesztésében, a tartalmasabb művelődési életre való igény felkeltésében és táplálásában. Persze idegen tőlünk a filantróp megszállottság, mely örök időkre szóló szerepet tulajdonít a könyvnek, és világmegváltást vár tőle, mit sem okulva a könyv számtalanszor megnyilvánult gyámoltalanságán a sötét erőkkel szemben, sőt azon sem, hogy maga a könyv is ezek szolgálatába állhat.

Természetesen azt valljuk, a könyv szerepe folyton változik, s változnia kell könyvhónapi akciónk tartalmának is vele együtt. Nemcsak az olyan változásokra gondolunk, amelyek koronként egyik-másik könyvfajtát előtérbe dobják, ami aztán rányomja bélyegét a kor könyvfogalmára is, ahogyan ez korunkban, a technológia gyors és szakadatlan változásának korában, talán a kézikönyvvel történt. Mindenekelőtt a könyv termelését övező viszonyok folytonos változására gondolunk. Ezen a téren ismét fordulóponthoz érkezünk: a művelődés egészében, vele együtt a könyvkiadásban is, ki kell építenünk az integrális öngazgatási viszonyokat, a társult munka társadalmának viszonyait.

Engedjék meg, hogy emlékeztessenek azokra az eszmei-politikai alapokra, amelyekből a művelődés öngazgatási átalakulásáért vívott küzdelemünkben kiindulunk. Sajnos, még mindig nem terjedtek el kellőképpen dolgozóink körében, s nemegyszer ott is, ahol már gyökeret vertek a társadalmi tudatban, anyagi erővé is váltak, a hétköznapi gyakorlatban mégis elhalványultak, fontos elemeik lemorzsolódtak, s a viszonyok, melyek ijletésképpen megszülettek, gyakran csak formálisan, nem lényegük szerint azonosíthatók a kiindulóponttal.

Manapság például megannyi művelődési intézmény, közöttük könyv-

kiadó is, közvetlen kapcsolatot teremt a társult munka termelésbeni szervezeteivel, de ha ez a kapcsolat nem hosszú távú, hanem esetről esetre alakul ki, ha csak egy-egy műsor — ahogy mondani szokás: szolgáltatás — adásvételéből, nem pedig munkacseréből áll, ha csak a felelős személyek bonyolítják le ismeretség, kéz kezet mos vagy egyéb menedzseri alapon s nem pedig a dolgozók döntenek róluk minden más művelődési szükségletüket is tervszerűen meghatározva, a régi viszonyok élnek tovább új köntösben is.

Hasonlóképpen, ha a művelődési dolgozók nem is adásvétel útján árusítják műsorukat, hanem szabad munkacserét végeznek s azáltal elvben biztosítják egyenrangú társadalmi helyzetüket a társult munka többi részében dolgozókkal, mert munkacsere révén a társadalmi termelékenység növeléséhez való hozzájárulásukkal arányban kapnak jövedelmet, mégis a régi viszonyok élnek tovább új formában, amennyiben akár hozzájárulásuk műbenlétét, akár jövedelmük mennyiségét nem a társult munka érdekelt dolgozói állapítják meg közös egyetértésben, hanem lényegében más, társult munkán kívüli hatalmi góccok.

Hasonlóképpen, ha a társult munka minden küldötte a legnagyobb személyes felelősséggel, tehát bázisának öletszerű véleményét is kikérve, lát is hozzá az érdekközösségben a művelődési intézmények munkaprogramjának, iközöttük a kiadó programjának a hitelesítéséhez, döntése nyomán mégis csupán egyfajta költségvetési, pénzületi mód születik mindaddig, amíg maga is, bázisa is nem a társult munka alapszervezete tervbe foglalt művelődési szükségleteiből és az ott használt mutatókból fejtí ki az érdekeket és az álláspontokat, amelyeket képvisel.

Ezúttal tehát nem csupán az a célunk, hogy a művelődés területén belül is ugyanolyan öngazgatási viszonyokat építsünk ki, mint a munka többi területén, hanem emellett még az is, hogy a művelődés szférájának a társult munka egészébe való újfent integrálását végrehajtsuk, ezáltal megszüntessük szektorszerű különállását, hiszen ez a szellemi és testi munka osztályalapon történő megosztásának kifejezője, a tudás monopolizálásának az eszköze, ami által az ebben a szférában dolgozók sajátos módon kiváltságos társadalmi helyzetbe jutottak, még akkor is, ha lényegében maguk is bérviszonyokban leledzettek. A művelődés ilyen szocialista öngazgatási átalakulása nem pusztán a művelődési dolgozók ügye, nem is képesek azt egymagukban véghezvinni, hanem csakis a munka minden szférájából társult dolgozók együttesen. Közben persze szem előtt tartjuk, hogy épp a művelődésnek a társult munka egészében történő integrálása a legbonyolultabb a munka összes szférái közül, s nyilván hosszan tartó folyamat lesz.

Nem az a célunk tehát, hogy csupán egybekössük a termelő és a művelődéssel foglalkozó dolgozókat. Fontos számunkra, hogy milyen alapon kötődnek egybe. Ahhoz, hogy a dolgozó valóban dönthesse a társadalmi újtermelés javairól — márpedig ez alkotmányos követelmény

—, a társult munka alapszervezetének vállalnia kell, hogy végezze a társult munka oktatásügyi, tudományügyi, művelődési és más funkcióit. A társult munka nagyon kevés alapszervezete készült fel erre. Pedig ha a művelődési funkciót mellőzi, a társult munka alapszervezete sohasem válhat társadalmunk igazi alapsejtjévé. Ha valamiből, ebből igazán látni, hogy mindezeknek a funkcióknak és szükségleteknek egybehangelése — ami nélkül nem beszélhetünk a társult munka szféráinak integrálásáról — elképzelhetetlen jól kidolgozott öngazgatási tervek nélkül.

Ezek a folyamatok a társult munkásokat teszik a kultúra hordozóivá. Itt-ott még mindig akad kultúrmunkás, aki emiatt nem találja saját helyét, mert nem látja, hogy ugyanez a folyamat őt is társult munkássá emeli, ezáltal alkotóképessége megszabadul a fogyasztási szférának kijáró mecénási viszonyok szabta szűk, lényegében polgári keretektől, s kitárulkoznak előtte a munka felszabadításának széles útjai és távlatai, melyekben minden emberi alkotómunka természetszerűleg beletorkoll. És mert minden alkotómunkában — tehát a művelődésben is — az egyéni képességeknek kivételes szerepük van, kultúrmunkásaink társadalmi helye a társult munkában egyre jobban szilárdul és erősödik.

Ezért bizonyos, hogy a művelődés szocialista öngazgatási átalakulásának üteme mindenekelőtt attól függ, mily mértékben sikerült a társult munka termelésbeli és más szervezeteit felkészítenünk művelődési funkciójuk végzésére, és sikerül-e a következő középtávú fejlesztési tervben minden szinten reális művelődési szükségleteket rögzítenünk. Ez kulcsfontosságú dolog. A társult munka alap- és más szervezeteinek mostani középtávú terveiből ugyanis a művelődési szükségletek szinte teljességgel hiányoznak. Ezt már csak azért is kiemeljük, mert még az idén ősszel akció indul a következő középtávú fejlesztési terv készítésére. A Kommunista Szövetség egyik legfontosabb feladata, főként pedig az alapszervezeteké, hogy e tevékenység sokoldalú végzésére serkentsen.

A könyvkiadási viszonyok terén fel kell gyorsulnia az öngazgatási átalakulási folyamatnak. Természetesen meg kell erősítenünk azokat az intézményes formákat, amelyek ezeknek az új termelési viszonyoknak legkívülre kifejezői. Napjainkban következetesen küzdünk termelésbeli társult szervezeteinkben az úgynevezett vállalati viszonyok ellen mint a múlt csökevényei ellen, hiszen a vállalat a tőkés termelési mód szervezeti kifejezője volt, s mélyen belégyökereztek a viszonyok, amelyeknek hordozója, építője, őre volt.

Nem szabad elfelejtenünk, hogy a művelődés szférájában ránk maradt intézményformák ugyanezeknek a viszonyoknak kifejezői voltak. A művelődési intézmények történelmileg a művelődésnek mint különálló szektornak a létét biztosították; azért születtek, mert a polgárilag felfogott kultúrának, a reprezentatív művelődésnek, melynek hordozói és alkotói a kultúrmunkások voltak, bennük kellett egzisztálnia és tárolódnia ama kevesek számára. Számunkra, az öngazgató társadalom számára a mű-

velődésnek nem csillogó külszínként, nem díszül kell szolgálnia, hanem munka- és életmódunkká kell válnia. Szocialista öngazgatásunkban a művelődés hordozói a társult dolgozók, velük együtt a kultúr munkások is; maga a művelődés a munka felszabadításáért vívott küzdelem szerves része, a munka alkotóerejének kifejezése, s ezért mindenütt jelen van, ahol e küzdelem folyik. Így van ez a könyvkiadás intézményeivel is. Végtere is, a középkori kolostorok műhelyéből kiszabadult könyv világi útján a kiadó jelent meg, amely domináns szerepe során a könyv ipari termelését, az író hivatásossá válását, az író és az olvasó közvetlen kapcsolatának megszakadását — vagyis a tökéletes folyamatok térhódítását hozta magával.

Természetesen az öngazgatásilag transzformált kiadó továbbra is nélkülözhetetlen könyvkiadásunkban. Mégis az öngazgatási érdekösség az az intézmény, amely a munka egymástól még elidegenedett nagy szféráinak egybekötését, fejlődésünk mai szakaszán, az átmeneti időszakban, legjobban biztosíthatja. A könyv esetében ez azt jelenti, hogy a társult munka minden szférájából való dolgozóknak, a helyi közösségek dolgozóinak, az íróknak, a kiadóknak és más érdekelteknek az öngazgatási érdekközösségben kell meghatározniuk a kiadói politikát, összeegyeztetniük a könyv területén való szükségletüket, figyelembe véve a könyv minden fajtáját, nyelv és nemzetiség szerint, s azt, mivel szolgálhatja a könyvkiadás leginkább a társadalom egészének haladását, a társadalmi termelékenység növelését, az együttes munka eredményeként a társult munka termelő részében jelenkező közös jövedelem növekedését, a dolgozók közös és nem utolsósorban személyes szükségleteit. Az így kialakult tervek kell hogy keretül szolgáljanak, irányt szabjanak könyvkiadásunknak.

Ma már viszonylag ritkán hallani az öngazgatási fejlődés ellenzői részéről a felháborodást és ágálást, hogy ez a koncepció a művelődés vulgarizálásához vezet, hogy a tudatlanok és a középszerűek terrorját jelenti az elhivatott alkotó szelleműek felett, hogy az alkotószabadság megcsúfolásán alapszik. De nem áltathatjuk magunkat azzal, hogy az ilyen nézetek kivesztek. Meggyőző erejük persze nincsen, hiszen országvilág tudja, hogy öngazgatású könyvkiadásunk évtizedek óta széles humanista alapokra fektetett politikát folytat, s bár félreérthetetlenül a marxista világnézet és a munkásosztály érdekeinek dominálása vezérli, mégis minden ideológiai szűkkeblűségtől és kizárólagosságtól mentesen teszi hozzáférhetővé dolgozóink számára a hazai, mind pedig a világ minden tájáról származó, a haladás szellemében fogant legjelentősebb műveket. Ezzel persze korántsem mondjuk, hogy ezen a téren nincsenek adósságaink.

Hasonlóképpen viszonylag ritkán akadni a könyv szerepét nyíltan vulgarizálni szándékozó törekvésre a társult munkában. Persze vannak ilyen nézetek, többnyire álcázottak, a baloldali radikalizáció posztjáról

is, amely kiiktatna mindent, ami nem a munkások szelktásan felfogott közvetlen kezdeményezése, akármilyen legyen is, meg a kispolgári elidegenedettséget posztjáról is, ami abból is látszik, hogy könyvkiadásunk giccstermékei is folyton vásárlóra találhatnak.

Tudatában vagyunk annak is, hogy az integrált társult munka dolgozói, noha ki kell fejezniük, valós szükségleteiket és hiteles érdekeiket a könyv terén még maguk sem ismerik kellőképpen minden alapszervezetben és helyi közösségben. Illúzió volna azonban azt képzelni, hogy tétlen várakozással, pusztán felvilágosító munkával, oktatással és műveléssel eljuthatnának majd egyszer a szükségleteik értő megismeréséhez. Igazgatás közben kell megszerezni a hiteles öngazgatási érdekek felismerésének képességét, fejleszteni és elmélyíteni azt, vállalva persze a botladozások kockázatát is. Tehetjük ezt annál inkább, mert a terv nem elszigetelten készül társultmunka-alapszervezeteinkben, ellenkezőleg, szakadatlan egyeztetéssel, a meggyőzés fegyverének forgatásával, eszmék, tapasztalatok, álláspontok, értékítéletek áramlása útján. Ebből is látszik, mit értünk azon, hogy a jelmondatot: „Kultúrát a népnek!”, meg kell toldanunk ezzel: „Népet a kultúrának!” Természetesen ez sem lehet pusztán spontán folyamat: a szocialista tudat szervezett erőinek ezen a téren is jelentős a szerepük.

Némely fogyatékoságot, melyek már huzamosabb ideje észlelhetők könyvkiadásunkban, s nem lelünk rájuk megoldást, csak akkor sikerül majd valóban öngazgatási alapon kiküszöbölnünk, ha dolgozóink a munka minden szférájából való társultmunka-alapszervezetekben, küldötteik révén pedig az öngazgatási érdekközösségekben, főként pedig azok könyvésztellel foglalkozó alapegységeiben számba vesszük ezeket a fogyatékoságokat, hosszú lejárátú intézkedéseket iktatnak terveikbe kiküszöbölésük végett, és végre is hajtják azokat. Feleletet kell majd adniuk, s adni is fognak például ilyen kérdésekre: miért csak hébe-korba kezdeményeznek kiadóink munka- és eszköztársítást; miért születik oly nehezen a társadalmilag támogatott jórészt olcsó könyv; miért okoznak bizonyos könyvfajták raktárgondot némely kiadónak; miért csökkennek folyton némely közösségekben a könyvtárak könyvvásárlásra szánt pénzeszközei; miért csökken a könyvtártagok és az elolvasott könyvek száma? Csak ily módon, a dolgok lényegét felfogva ismerhetik fel a dolgozók, hogy az általános társadalmi érdekek és szükségletek egyúttal saját szükségleteik is.

A társult munka alapszervezeteinek könyvszükségletre vonatkozó tervei a közvetlen munkacseré alapjául szolgálhatnak, még az érdekközösségek közvetítésével történő munkacserének is, de irányt adhatnak a könyvpiaci termelésnek is, mégpedig a tervszerűség elemeivel hatva át azt. Végül igen hasznos a kiadói politika irányítását és a könyvekben való szükséglet meghatározását a társult munka egészét integráló szervezetek dolgozóinak és a helyi közösségek polgárainak a kezébe adni

már csak azért is, mert a munka felszabadításáért való küzdelem fő folyama reálisan ott folyik, ahol ők dolgoznak, élnek és alkotnak, mint-hogy csak ez a küzdelem lehet igazi kerete minden társadalmi alkotószabadságnak, annak is tehát, amely a könyv formájában jut kifejezésre.

Ezzel nem azt mondjuk, hogy a könyvben kifejezésre jutó alkotószabadságnak a munka felszabadulásának a folyamata mögött kell kullognia, ellenkezőleg, bele kell olvadnia, dialektikus részévé kell válnia, feszíteni és áttörni annak kereteit, de a folyamat egészének érdekében. Korántsem tagadjuk az irodalmi s más alkotómunka viszonylagosan önálló és sajátos fejlődési útját. De ha a műben megnyilatkozó alkotói szabadság elrugaszkodik szerves keretétől, ha megkísérel csupán sajátjának vélt külön utakon járni, lehet bár látványos, megkapó, sőt lenyűgöző is, egy-egy konkrét megnyilatkozása még elismerésre is készíthet bennünket, lényegében mégis egy szűk kör, a műveltek rétege kiváltságos alkotószabadságának lesz kifejezője. S minthogy ennek a kiváltságnak a fennmaradását szolgálja egy olyan időszakban, melyben az alapvető társadalmi folyamat már nem az ember egyre inkább elmélyülő elidegenedése, hanem a dezalienáció az egyre integráltabb és intenzívebb folyamat, lényege szerint a haladással való bizonyos meghasonlítás megnyilatkozása.

Természetesen az új viszonyok új intézményei még korántsem működnek kielégítően. Említettük már, hogy például a társult munka dolgozói még bizonytalanok könyvbeli szükségleteik meghatározásában. Hozzátehetjük, hogy mivel a könyv bizonyos formában piaci termék és még sokáig az lesz, helyel-közzel a könyvkiadás kommercializálódásának a veszélye is felüti a fejét. Az új viszonyok fejlődésével párhuzamosan hatnak még a régi viszonyok és intézményei is, s emiatt gyakran konfliktusaink is születnek, amelyekre dolgozóink nem mindig ott keresik a megoldást, ahol az fellelhető. Nem szüntethetjük meg a könyvkiadás öröklött intézményeit kedvünk szerint, pl. a könyvpiacot vagy a kiadót (hangzottak el vélemények ez utóbbinak mint felesleges közvetítőnek a kiiktatására), nemcsak azért, mert az új intézmények még nem működnek kellőképpen, hanem azért sem, mert az átmeneti korszakban még objektív szükségesség azok némelyikének működése, tehát az átmeneti időszak sajátjának, alkotó részének kell tekintenünk őket.

Azzal, hogy rámutattunk, miszerint a művelődésnek a társadalmi munka egészébe való integrálása hosszan tartó folyamat, nem azt akarjuk mondani, hogy ráérünk az új intézmények erősítésére, ellenkezőleg, ők akarjuk emelni, hogy ellentmondásos és bonyolult körülményeink közepette milyen felelősségteljesen, következetesen és halogatás nélkül kell dolgozunk megzilárdításukon. Mindig észben kell tartanunk, hogy míg a társadalmi formációk sajátossága a fennálló viszonyok reprodukálása, addig az átmeneti korszak ezzel ellentétben a régitől az új felé történő haladás, maga ez a haladás a sajátossága, ami, ha lelassul, kitermeli a

fennmaradt viszonyok reprodukálásának veszélyét. Ezért az átmeneti korszakban külön is fontos észben tartani, hogy sohasem építünk végleges viszonyokat és intézményeket: amiért ma még küzdünk, azt hamarosan mással, jobbal váltjuk fel. Közben el kell kerülünk az intézmények viszonylagossá válását és a viszonyok elbizonytalanodását, el is kerüljük, amennyiben a változást mindig egy meghatározott irányba, a munkásosztály hatalmának erősítése, a munka felszabadítása felé tereljük. Ezért minden újabb megoldásunkat ennek fényében kell vizsgálnunk: újabb lépést jelent-e célunk felé vagy sem.

Szocialista öngazgatású könyvkiadásunk igen szép eredményt ért el az elmúlt időszakban. Könyvtemmelésünk tízszer akkora, mint a háború előtt. Nemzeti inodalmak és könyvkiadások születtek, azoknak a nyelvén is, akik a régi Jugoszláviában még csak nem is használhatták nyelvüket. Azok közé tartozunk, akik elzárkózás helyett szélesre tárták kapuikat a külföld értékei előtt is. Ez természetesen társadalmi fejlődésünk egészének eredménye, a dolgozók széles körű művelődésének az eszköze, de eredménye is. Nagy érdemet tudunk be mindennek az elérésében a felemelkedő nép soraiból időközben megsokasodott alkotóknak. Velük együtt kell megemlíteni nyomdászainkat és grafikusainkat, akik elsajátították a szép és minőségi könyv gyártásának minden csinját-bínját. Ezek az eredmények kiadóházaink dolgozóinak munkáját is dicsérik, meg a kiadó tanácsokét is, melyek mint társadalmi szervek főként a kiadópolitika kialakításában játszanak még a jövőben is nagy szerepet.

A Jugoszláv Kommunista Szövetség XI. kongresszusának határozatai kiemelik, hogy a könyvnek a társult munka és az egész társadalom igaz szükségletévé kell válnia, dolgozóink támaszául kell szolgálnia mindennapi tevékenységükben. Most országszerte az erre vonatkozó feladatokat dolgozzák ki. A Kommunista Szövetség mindent latba vet, hogy ezeket a feladatokat végrehajtsuk. A legsürgősebb, legidőszerűbb feladataink közül a marxista könyvkritika fejlesztését meg azt emelnénk ki, hogy a könyv minél hozzáférhetőbb legyen a dolgozók számára.

Bár az utóbbi években a marxizmus jelentősen növelte hatóerejét a közéletben és a tudományos életben, a könyvkritika terén elég szerény a térhódítása: fémljzett marxista kritikussaink mellett új erők csak elvétve jelentkeznek. Mi több, a könyvkritika szerepéről folyt nemrég vitából kiszűremlik, hogy a humanista értékek rátermettebb marxista elmélyítéséhez, a könyvkritika szervezettebb végzéséhez és prezentálásához a kritika nagyobb önismeretére volna szükség. Vitáinkban és polémiáinkban még mindig sok az üresjárat, a kicsinyeskedés és a magánügy. El kell érnünk, hogy minden valamirevaló könyv sokoldalú marxista kritikában részesüljön. Ez persze minőségi, de mennyiségi dolog is. Könyvkritikán nemcsak az újságkritikákat, hanem a kiadóházak és szerkesztőségek szelektáló munkáját is értem, amelynek nyilvánosnak kell lennie. A fejlett marxista kritika hozzásegít bennünket az olvasóközönség ízlé-



sének pallérozásához és azon igényünk fejlesztéséhez, hogy könyveink az eszmeiség, a humanista értékek és a művészi kifejezőerő dolgában minél színvonalasabbak legyenek. Ennek a kritikának persze az alkotók közvetlenül is hasznát vehetik, sokkal jelentősebb azonban a közönség ízlésének és igényének változása során az alkotás fejlődésére kifejtett hatása.

Ahhoz, hogy a könyv hozzáférhetőbb legyen a dolgozók számára, mindenképp olcsóbbnak kell lennie, és megfelelőbb módon kell terjeszteni. Történtek már kísérletek s vannak is már némi eredmények az olcsó könyv előállítására terén, de akcióink mindig rövid lélegzetűek voltak, és viszonylag szűk választókra korlátozódtak. A terjesztőhálózat egészében költséges; a különféle könyvkiadók könyvkereskedései nem a legjobban működnek együtt. Némely adatok arra vallanak, hogy a nagyobb marzsát hozó, de inkább státusjelként, semmint olvasmányul szolgáló drága könyvek terjesztésében érdekeltek. Ugyanez vonatkozik az utóbbi időben egyre szaporodó könyvakvizitőrökre is. Ezzel a legkevésbé sem kívánjuk megkérdőjelezni munkájukat; ellenkezőleg, ettől eltekintve igen hasznosnak tartjuk azt. Ez azonban nem akadályozhat meg bennünket abban, hogy felfigyeljünk egy-egy jelenségre, amely részükről is a könyv tömegessé válásának útjában áll. A fejlett országokban már régóta arra törekednek, hogy az úgynevezett olcsó könyvek ára a munkások egyórai keresete körül mozogjon. Nyilvánvaló, hogy a művelődési öngazgatási érdeklődésekben sürgősen akcióprogramot kell kidolgozni, hogy dolgozóinknak is jó, olcsó könyvet adhassunk, nagy választékban és szép előállításban.

Dolgozóink és alkotóink egyre újabb kezdeményezéssel állnak elő a jó könyv terjesztése céljából. Ezek közé soroljuk a könyvbarátok klubjait, az új kiadványok ürügyén, recenzensek és kritikusok közreműködésével megrendezett író—olvasó találkozókat, a vándorkiállításokat, a könyvvásárokat, könyvbuszokat és könyvtárbuszokat. Ezeknek a kezdeményezéseknek széles körű társadalmi támogatásban kell részesülniük, mert általuk egyre többen kapcsolódnak be akciónkba, melynek célja, hogy a könyv mindennapi, nélkülözhetetlen szükségletünk legyen.

A könyv terjesztését a könyvtárhálózat sűrítésével is elő kell mozdítani. Minden munkaszervezetben, iskolában, intézményben, helyi közösségben könyvtárat vagy kirendeltséget kell szervezni, hogy a könyv, ha drága is, emberközébe lehessen. Ez is része a társult munka szervezetei azon társadalmi feladatainak, hogy dolgozóink könyvszükségletét kifejezzék és róluk gondoskodjanak. Persze ügyelni kell, hogy ezek a vállalati könyvtárak valóban olyan könyvekkel rendelkezzenek, amelyek érdekelhetik a dolgozókat, egymás közt úgy legyenek megszervezve, hogy folyton felfrissíthessék állományukat, azoktól pedig, amelyek iránt már nincs érdeklődés, méltányos módon tehermentesíthessék magukat. Ennek fontosságára utal az az Escarpit által közölt adat is,

hogy nemzetközi szinten a könyvtermés nyolcvan százalékra iránt a megjelenés utáni egy év elteltével már semmi szükség sincs, tíz év elteltével pedig az érdeklődés csupán egy százalékra apad.

Emlékeztetek rá, hogy volt már időszak, amikor vállalataink legnagyobb részében voltak könyvtárak, de vagy másfél évtizede könyvállományukat összpontosítottuk a községi könyvtárakban azzal az indokkal, hogy a vállalatokban nem voltak kellőképpen kihasználva. Ez az intézkedés természetesen beszédesen tanúskodik egy időszak terméketlen művelődési politikájáról. De persze a mi politikánk is kárt szenvedne, ha a vállalati könyvtárakban tisztavirág-életű könyvek porosodnának évenként át, amelyek nem érik meg, hogy hazavigye és visszahozza őket az ember. Egy percig sem szabad elfelejteni, hogy a vállalati könyvtáraknak meghatározott környezetszabta érdekeket kell kielégíteniük, no meg a könyv iránti érdeklődést kell felkeltetniük és fenntartaniuk. Ezért kell óvakodnunk attól, hogy a vállalati könyvtárakat egyoldalúan, értékeknek tekinthető, de csekély érdeklődésre számot tartó könyvekkel tömjük meg.

Még egy fontos feladat hárul könyvkiadóinkra: már kiadás előtt minőségileg erősebben szelektálni a kiadandó könyveket, hogy minél messzebb rugaszkodjunk az imént említett nemzetközi érdektelenségi hányadostól. Számíthatunk rá, hogy a munka felszabadításának előrehaladásával egyre több emberünk lesz, aki jó középszerű könyvet tud írni: szakmunkát, ismeretterjesztő művet, irodalmi alkotást. Hozzá kell majd szoknunk, hogy alkotásainkat irodalmi esten, ismeretterjesztő előadáson, tudományos összefüggésben publikáljuk, vagy hogy levéltárban helyezzük el, hiszen az érdektelenségi hányados növekedése a könyvet az életkorát hónapokban számoló időszakos publikáció, a folyóirat felé sodorja — lényegében tehát a könyv jellegét rombolja.

Meg vagyunk győződve róla, hogy szocialista öngazgatású könyvkiadásunk sikeresen megküzd ezekkel a feladatokkal. Le fogja küzdeni az egyik-másik kiadóházban olykor kiütköző fogyatékoságokat is, például azt, hogy a kiadópolitikát a szerzők egy összetartó kis csoportja kívánja megnyergelni, vagy azt, hogy az akvizitőrök a kommercializmus sekély vizeire terelnek a kiadói politikát, vagy azt, hogy egyik-másik kultúrbirokat szerkesztő olyan művek kiadására igyekszik szűkíteni a politikát, amelyek feltétlenül társadalmi hozzájárulást igényelnek. Eddigi eredményeik biztosíték arra nézve, hogy ezekkel a szórványos fogyatékoságokkal sikeresen megküzdének, ezáltal tovább erősödve, két-tízszert erővel láthatnak hozzá az imént vázolt, legidőszzerűbb feladataink végzéséhez.

Úgy véljük, hogy az idej könyvhónap akcióinak is e feladatainkat kell előremozdítaniuk.

## 12. BITEF

# AZ ELTŰNT AVANTGARDE NYOMÁBAN

GEROLD LÁSZLÓ

Színházi avantgarde pillanatnyilag nem létezik.

S ezt éppen a Günther Krämer nyilatkozta, akinek rendezése — Strindberg: Az apa — az avantgarde színházi törekvések ez évi fesztiválján a legjobbnak minősült.

Hans Lietzau, Krämer igazgatója, akitől néhány évvel ezelőtt két felejthetetlen, ízig-vérig avantgarde rendezést — Bond: Lear, Müller: Philoktétész — is láttunk, mindkettőért BITEF-díjat kapott, még hozzátette: az avantgardizmus ma konzervatív.

Hogy értsük a Schillertheater rendezőinek avantgarde-ellenes megnyilatkozását? Azért nincs, azért konzervatív az avantgarde, mert ők hátat fordítottak neki, vagy azért fordítottak hátat, mert idejétmúltnak tekintették, arra a felismerésre jutottak, hogy az avantgarde kiszűkkadt, nincs benne többé megújódást adó életerő?

Tehát: meghalt az avantgarde? Vagy: csak válságba jutott?

Olyan kérdés ez, amely az utóbbi néhány évben mind gyakrabban kerül előtérbe, ha színházról, kivált pedig ha korszerű színházról esik szó. Megkerülhetetlen kérdés: a színjátszás egészének vitalitását érinti. Azt a lényegi tulajdonságát, hogy önerejéből, belső tartalékainak mozgósításával új vagy újból felfedezett formákkal — a színházban, ha nem csupán illusztratív jellegű, a forma azonos a gondolattal, azaz a tartalommal, ha pedig csak elhangzó gondolat van, forma nélkül, az pusztán irodalom, még nem színház — kapjon új életre. Regenerálódjon, mint az élő szervezet: a kihalt sejtek helyett újakat termeljen.

Vannak időszakok, amikor az a bizonyos sejtermelés intenzív, egymást váltják az új formák, ezeket mondjuk pezsgő, vitális színházi állapotnak; ugyanis sohasem a tartalom okozza a nehézséget, mindig a forma, a tartalom örök, azt nem lehet, nem kell naponta kitalálni, csak a formát, a módot, amellyel vonzóvá, a jelen számára figyelmet ébresztővé tehető a tartalom. A forma a meglátás, a hirtelen felismerés ereje,

csodálja, amely ott és akkor, úgy és nekünk szól. A forma mi vagyunk. Nemcsak azért, mert mi fogadjuk vagy utasítjuk el, sokkal inkább, mert a mi szellemi, érzelmi habitusunk, emberi szenzibilitásunk határozza meg.

Az avantgarde a forma szüntelen újjászületésének tagadhatatlan bizonyítéka. Mi teremtjük meg, gondolati-érzelmi-társadalmi konstellációnk pillanatnyi megnyilvánulásaként. Am: nélküle mi sem létezzünk.

A mindenkori avantgarde halála a művészet halála is lehet, vagy ha nem is halála, de paralizáló állapota — bizonyosan.

Krämer és Lietzau véleménye azt oólozná, hogy a színházat — az avantgarde törekvések hanyatlása folytán — a benuulás veszélye fenyegeti? Ismét elérkezett abba a tetszhalott állapotba, amely időnkénti nyugalmi stádiumait jellemzi? A kör újból bezárult? A színház visszajutott a BITEF előtti évek rajtpozíciójába, s újabb startpisztoly-lövésre vár, hogy új futamba kezdjen?

A kérdések megválaszolására biztat az avantgarde benuulását minden eddiginél nyomatékosabban jelző 12. BITEF előadásainak vizsgálata.

Mit hozott, milyen tendenciákat mutat az a tizen-vaiahány előadás, amely szeptember folyamán Belgrádban közönség elé került?

Az első észrevétel, amely még a műsor meghirdetésekor megszületett: aránytalanul sok a régi, nyugodtan klasszikusnak mondható mű — Hamlet, Rómeó és Júlia, A tavasz ébredése, Az embergyűlölő, Tartuffe, Nők iskolája, Don Juan, Peer Gynt, A kaukázusi krétalkör, Nyaralás-trilógia —, új dráma viszont csak néhány — A viszontlátás trilógiája, Szkopje felszabadulása, A Gornje Davče-i tündér, Operett, ha az utóbbi egyáltalán még új műnek nevezhető — kapott helyet a műsorban. Ez az arány, pontosabban aránytalanság azonban nem új az avantgarde színházi törekvéseket összegyűjtő és prezentáló szemle történetében. Nyolc évvel ezelőtt, 1970-ben még a fesztiváli mottóban is szerepelt a klasszikusok megjelölés, fogalom, igaz, utána ott állt: „mai módra”. Az első BITEF műsora pedig zömmel régebbi keletű művek megjelenítéséből állt össze. Mégsem gondoltunk az avantgarde válságára. Ellenkezőleg, például 1967-ben az új színházi törekvések fesztiválja a klasszikus értékű drámák megjelenítésének négy, egymástól különböző, de egyaránt járható útját mutatta. Azt, amelyiket az Antigonét politikai pamfletként értelmező Living Theatre jelzett, amelyiket Az állhatatos herceggel a szegény színházat prezentáló Grotowski mutatott, valamint a klasszikus mű — Három nővér, Troilus és Cressida — belső hangsúlyainak egymástól különböző áthelyezésére példát adó Otomar Krejča és David Esrig rendezése nyújtott.

De vannak-e ma ilyen vagy bármilyen utak, amelyek a színház megújódásához vezetnek?

Ha egy-egy előadás egészét mézzük, csak egyetlen út kínálkozik. Az, amit az avantgarde-ot tagadó Günther Krämer sugall csodálatos Strind-

berg-rendezésével. A klasszikus művek többi megjelenítése kizárólag ötleteket kínált, anélkül, hogy a végigjárás tanulságát is nyújtani tudta volna.

„A férfi tragikus kiszolgáltatottsága a nőnek, a nemek élethalálharca, a szerelem mélyén lappangó önzés és gyűlölet a tárgya” Strindberg művének, ahogy az egyik lexikoncíműző tömör megfogalmazásában áll, s ahogy a Schillertheater íróhoz és műhöz hű előadásából is kitesztzik. Hogy a négyórás előadás lélegzetelállító figyelmet parancsol nézőire, azt egyfelől a strindbergi önkínzó rögeszme autentikus színpadi megfogalmazásában kell látni, másfelől pedig a dráma mélyén rejlő, és az előadás által félreérthetetlenül nyomatékosított gondolat közelségében. A német társulat ugyanis nemcsak Laura és a Kapitány házasságát elborító téboly tökéletes rendszerét vetíti elénk, mint a belső, szabad szemmel láthatatlan összefüggések hálózatának röntgenképét, hanem az embernek ember által történő bekerítési folyamatát is eljuttatja. Így, anélkül, hogy ez akár egyetlen pillanatban is a tézisdrámákra jellemző, leleplezhető szándéka lenne az előadásnak, sikerül túlnőnie az egyedi történeten, egy házasság felbomlásán.

„Mintha tigrisek közé keveredtem volna a ketrecükben” — mondja a Kapitány sógorának, a Lelkésznak az előadás legelején, miközben kettesben ülnek, pipáznak, iddoggálnak, és hosszú szüneteket tartva nagyon ráérősen beszélgetnek a Kapitányék nappali szobájának bőrdíványán, és mindinkább bevonja őket a téli délután féllhomálya. Nem véletlenül hozta a rendező ezt a mondatot drámabeli helyénél előbbre, hangsúlyozni akarta: a történet ketrecben játszódik. Kényelmes, takaros, szép, polgári ketrecben. De: ketrecben. Erre emlékeztet a szürke, faburkolatú szobafal, jobbról és balról, a színpadi szoba ablakán keresztül a valóságot megszégyenítő hitelességgel, tökéletes technikával elénk varázsolts, jelképes bágyadságú fény, és nem utolsósorban az áttetsző, csak a tárgyak és emberek körvonalait sejtető üveg fenékfal, amelynek csak mellékes funkciója, hogy elválassza a nappalit az ebédlőtől, sokkal fontosabb, hogy rácsozatával félreérthetetlenül aláhúzza a zárt tér ketrecjellegét, a falon átsejlő, kíváncsiskodva-kémlelve az üvegre tapadó női arccok, eltorzult és a természetesnél jóval nagyobbak látszó női tenyerek a szobában levők, elsősorban természetesen a Kapitány fogoly voltát, kiszolgáltatottságát juttatják eszünkbe. Egyértelmű bekerítettségét bizonyítják.

A színpadkép tehát nem pusztá kkeret a játékhoz, melynek során nyilvánvalóan elsősorban nem arról van szó, hogy melyikük elvei, elképzelései szerint alakul majd egyetlen lányuk sorsa, hogy művész lesz-e, ahogy az anya akarja, vagy tanítónő, ahogy az apa szeretné. Mindenekelőtt az anya az, akinek a lány további sorsa fölött való döntés joga, nem Berta érdekében, hanem saját presztizsének bizonyítása céljából

sorsdöntően fontos. Nem a lány tehetsége, vágya vezérli, amikor pályát akar neki választani, egyedül annak bizonyítása, hogy kettejük közül ő erősebb, mint a férje. Azért, hogy továbbra is büszkén vallhassa: még sohasem akadt össze olyan férfival, akinél különbnek ne érezte volna magát. És valóban, a dráma minden férfija Laura akaratát teljesíti. Testvére, aki megpróbálja ugyan ráébreszteni, hogy ő a bűnös férje elméjének megbomlásáért, ám gyorsan el is áll bizonyítási szándékától, tudván, hogy hiábavaló kísérlet, mert húga olyan, „alkár a csapóvasban a róka, amely inkább kettéharapja a saját lábát, semhogy ketrebe kerüljön”; az orvos, aki előbb védi a Kapitányt, majd mégis ő hozza a bolondinget a számára; a Kapitány beosztottjai. És természetesen a nők. A meleg, de korlátolt szívű Margaréta, aki még mindig az egykori dajka szeretetével rajong a Kapitányért majd mégis ő vállalkozik arra, hogy a kényszerzubbonyt ráhúzza. A többi, cselédsorban levő nőről nem is szólva. Mindannyian csak engedelmes katonái annak a hadműveletnek, amit Laura őrmester vezet a Kapitány ellen. A hadművelet a legapróbb részletekig kidolgozott. Célja a teljes megsemmisítés, s ezt rendszerrel teszi. A Berta sorsa feletti vitában mondja ki Laura először: „Képzeld el, hogy most őszinte vagyok, amikor kijelentem, hogy Berta az én gyermekem, de nem a tiéd! Képzeld el...” Majd nem sokkal azután az Orvosnak úgy adja elő, hogy ez a Kapitány rögeszméje. Laura tehát valóban nem riad vissza az eszközöktől, ezért van hatalma a Kapitány felett, akit végül is kedélybetegséggel, majd közveszélyességgel, vádolva az örületbe kerget, ahonnan számára megváltást jelent a szívszélhűtés.

Laura a bekerítés nagymestere, aki azért félelmetes ellenfél, mert tettei, manőverjei a legtermészetesebb emberi cselekedet. Ahogy kettejük viszonyát híven fejezik ki az ilyen legmindennapibb gesztusok: ha a Kapitány kinyitja az ablakot, akkor a szobába lépő Laura biztos becsukja és fordítva, ha az asszony holmi izléstelen kispárnákat cipel be, hogy a számára fontos, kedves vendégnek, az Orvosnak kényelmesebb legyen a helye a bőrdíványon, akkor a Kapitány első adandó alkalommal kihajítja a díspárnákat. Sorolhatnánk jelenetről jelenetre az efféle apró, de igen kifejező mozzanatokot, amelyek közös jellemzője, hogy naturalista részletességgel, autentikusságra irányuló természetességgel történnek. Akárcsak a hosszú szünetek, a kitartott, feszültségteli csendek, a legtermészetesebb jövés-menés. Épp ezért háttorzongatók, hitelességükben félelmetesek. A manőver, a bekerítés észrevehetetlen, de fontos mozzanatai ezek, akárcsak az a szívét szorongatóan groteszk jelenet, amikor a Dajka az egykori kedves és kedvelt gyerekdalt dúdolva ügyeskedni rá a Kapitányra a bolondinget.

Benne van ebben az előadásban Strindberg teljes nőgyűlölete, csak valahogy másodlagossá válik a bekerítés félelmetes folyamata mellett. Emberi az előadásban, hogy a Kapitány sem büntetlen. Ő sem ragyog holmi földöntúli tisztasággal, sem férfinak, sem apának, sem élettársnak

nem eszményi, még ha ebben a harcban történetesen neki is van igaza. Talán épp ezért, igaza miatt, siralmas sors Strindberg Kapitányáé, aki-ben nem a legyőzött férfit, hanem a bekerített embert kell elsősorban sajnálni. Nem a jóságot játszó gonosz nő asszonyi ármánykodásának áldozata, hanem a másik ember által történt bekerítő hadművelet tragikus figurája.

És mindezt — ahogy a filmesek mondanák — a hiperrealizmus nyelvén, vagy ahogy az előadás után hallottuk: a naturalizmus modern elemeivel közlik. Figyelmet érdemlő szókapcsolás: modern naturalizmus. Mit jelentsen? Egy előbbihez képest új — korszerű — elemekkel dúsitott naturalizmust? Esetleg: ismét a naturalizmus a modern a színházban? Netán: átvette az avantgarde szerepét? Egyenlő az avangarde-dal? Az előadást Belgrádban kísérő német kritikusok végtelenül csodálkoztak, hogy Krämer rendezését egyértelmű, lelkes elismerés fogadta épp itt, az avantgarde előadások fesztiválján. Holott a Schillertheater előadásában nincs semmi avantgarde. Csak gondos kidolgozottság, biztosan végigvitt következetesség, aprólékos műgond, végtelenül magas szintű professzionizmus, amely sohasem árulja el eszközeit, természetességén sohasem ütnek át a csináltság izzadságcseppei, csak a megszenvedett drámai-emberi helyzetek embertelenségét lehet érezni. Vagy épp ez az avantgarde manapság, amikor a szertelen, a vad, az eklektikus színházi avantgardizmus fáradtnak látszik? De hát pontosan egy évvel ezelőtt láttuk ugyanitt, ugyanilyen remek előadásban, ugyanettől a társulattól Ibsen Hedda Gablerjét, s bár akkor is méltó elismerés köszöntötte, ennyire egyértelmű lelkesedés nem kísérte a németek produkcióját, amely szintűgy a naturalizmus, ha éppen akarjuk, a modern naturalizmus, eszközeinek teljes felvonultatása volt. Ám egy évvel ezelőtt volt itt egy Tadeusz Kantor-előadás, A halott osztály, két Beckett-egyfelfonásos, a tudatalattit megjeleníteni kívánó Palazzo mentale, Bausoh kisasszony se balett, se tánc, se színház Kép szakállú herceg, Kemp traverista Salomeja, amelyek ugyan kevésbé voltak gondosak, kidolgozottak, következetesek, mint a Schillertheater Ibsen-előadása, de inkább érződött bennük a keresés izgalma, heve, a másképp akarás, ami alatt ott motoszkál az önkifejezés autentikussága, valami kínzó, kényszerítő belső láz, ami sem a remek Hedda Gablerben, sem a vele egyenértékű Strindberg-mű előadásában nem volt érezhető. Ám Az apa mellől hiányoztak a tavalyihoz hasonló vérmérsékletű, zaklatottságú előadások, s ezért tűnt ennyire egyértelműen dominánsnak. És mi lesz egy év múlva, ha véletlenül ismét látunk a modern naturalizmus receptje szerint készült Schillertheater-előadást? Végérvényesen avantgarde-ként fogadjuk, vagy a már megszokottság unalmával méltatjuk magas művészi színvonalát? Azon meditálunk, hogy mekkora egy irányzat életkora, időtartama? Esetleg észre sem vesszük, mert időközben új erőre kapott a megvalósításában támadhatóbb, de belső, újat kutató hőfoka szerint a néhány évvel ez-

előtti színházi forrongásokat idéző avantgarde? A színházban lehetetlen jósolni, a 12. BITEF azonban efféle merész fordulatra nem enged következtetni. Nem az apa naturalizmusa zárta le az utat az avantgarde forrongások előtt, sokkal inkább az apa mellett látott előadások. Nem ok nélkül olvastunk efféle nézői kifakadásokat, „Felejthetetlen volt Savary hét évvel ezelőtti előadása, amikor legalább liszttel szórták be sötétük ünnepelő ruhámat.” „Szeretném ismét Wilsont látni, attól függetlenül, hogy milyen ostobaságokat művelt, az is jobb, mint holmi kiváló klasszikus.” Vitathatatlan, hogy a „modern naturalizmus” nem jöhetett volna létre a Hedda Gablerokat, az apákat megelőző szertelenkedő avantgardizmus nélkül, sőt az is bizonyítható, hogy a tegnapi avantgarde-ját szintetizálja a mai naturalizmus, s ilyképpen új törekvésnek is minősülhet, mi több: örök értékűvé teszi azt, ami egykor átmeneti, gyorsan múló volt. De: új utak merre nyílnak? Túlságosan zárt színház, amit a Schillertheater hoz, remek színvonalon. Lezárja az avantgarde megújulás útjait.

Igaza lenne tehát Krämernek és Lietzaunak? Csak hogy ők is, talán elsősorban éppen ők okolhatók, hogy pillanatnyilag valóban nincs számottevő avantgarde színházi vonulat.

Akkor pedig mi van? Csak néhány ötlet, melyek önmagukban frapársak, érdekesek, de csak ötletek. Mint például Antonie Vitez Molière-tetralógiája, amely a Nők iskolájának, az Embergyfűlőlőnek, a Don Juannak, a Tartuffe-nek ömlesztett tizenhárom órányi húszfelvonásosával akarta bizonyítani, hogy a hoppon maradt, felszarvazott Arnolf (Nők iskolája) a nyers szókimondó Alceste-té válhat? (Embergyfűlőlő), aki pedig miután felismerte, hogy az egyenes, de kellemetlen beszéd helyett célravezetőbb a provokáló pimaszság, Don Juan lesz, hogy végül a megjátszott jóság, a mimelt ájtatosság, nyálás Tartuffe-nyelvén szólaljon meg. Hátborzongató metamorfozis, ördögi filológia, csak éppen színháznak kevés, mert muzeális Molière-kori hűségre törekszük, ahelyett, hogy a lényegesen színházibb jelen idejű hűséget keressük. Mint a Rómeó és Júliát rendező Otomar Krejča, akitől csak régi, nagy rendezéseinek morzsáit láttuk: a tiszta szerelem tragédiájához illő őszinteséget árasztó fehér fényt, Mab- királyné szürrealista víziószerű monológiájának egy farmernadrágos fiatalember szájából a leghitelesebb maisággal hangzó jelenetét, egy abszolút szolgaszerep életre serkenését, s ennél alig egyebet. Mint a rokonszenves norvégiek belső drámává átvértelmezett Peer Gyntjét, néhány hatásos színpadi jelenettel és néhány dilettáns beállítással kísérve. Mint a kaukázusi ősforráshoz visszakanyarított Kaukázusi krétakört, amely például a magasból aláereszkedő, teljesen funkció nélküli zsákmennyezet és a színpadot körülfogó rozoga deszkakerítés díszletével, időnként fellángoló, bántó patoszával inkább anakronisztikusan modernkedőnek tűnt. Bár mindezekben együttvéve felfedezhető a lecsupa-



szított tér, ahogy Brook mondaná: üres tér, amelynek nyilván a színész kiemelése, központba helyezése a szerepe, de amelynek hiányjellegére mégsem építhető a hiány filozófiája. Mint a mellőngető Perlini — szerinte a legjobb színház az olasz, s abban a legjobb rendező ő, Perlini —, aki a tegnapelőtti avantgarde színház eszközeinek prédájává dobta Wedekind jobb sorsra érdemes kamasztragédiáját, de aki a dobhártyaszaggató zaj, az elektromos sokk-szerű rángatózás, a fekete télikabátok alól elővillanó női pucérság, a meghökkentő jelképeség nélküli szimbólumoknak szánt tárgyak, kellékek, mint amilyen egy rozoga teherautó, sok, számtalanszor látott apróság közé legalább olykor belopott lázadási szándékkal, sokkhatással — jelzett erőszak után, valódi mosakodás a garázs-színpad valódi vízcsapjánál — mutatta, hogy más színházat akar, mint az eseménytelenségre esküdő megállapodottak, hogy az ő színháza, bár szintén nem tud megszabadulni a valóságból vett színpadi naturalizálk varázsától, az értelmetlen szedett-vedettségtől, nem éppen érdektelen, mert betülről fogant, belső tűz hozta létre. Mint Kazimierz Dejmek, akinek Gombrowicz-rendezése a groteszkiség alapján megtévesztően modernnek tűnhet, de aki elmulasztotta, hogy az inkább hozzánk szólni tudó zárórész korszerűségét hangsúlyozza, az operett-csillogást követő lemeztelenedésben erőteljesebben jelezze a mai polgári-szocialista operett-mentalitást.

Mindezeknél inkább modern színházra emlékeztet, kérdőjelei ellenére is Benno Besson Hamlet-rendezése? Semmiképpen sem, mert eredetieskedő komédiásra sarkította Hamletet. Látszatra nem lényegi kérdés ugyan, hogy moralista, intellektüel, filozófus vagy politikus Hamlet helyett egyik lábán cipővel, a másikon zoknival, félarca pirosan, másik félarca krétafehéren, anyja helyett gyilkos mostohaapját szájon csókoló, külső megjelenésében, emberi tartásában komédiást, bohócot idéző Hamletet állít elénk. Ám sokkal inkább az, ha a Hamlet dán királyfi története helyett a Hamlet nevű komédiáskirályfi történetét látjuk. Ebből a világból, a mi világunk abszurdításának képe következik. Eleinte zavart, hogy Claudius király, Hamlet apjának gyilkosa, a trón bitorlója ennyire jellegtelen, semmi kis ember, mint Bessonnál, hogy Hamlet anyja ennyire körvonalazatlan, csupán arra képes, hogy a számára kellemetlen pillanatokban két kezét halántékához szorítsa, mintha migrén kínozná, hogy Polonius tanácsos ennyire ostoba, aztán megvilágosodott mindennek koncepcióbeli szükségessége. Hamlet ugyan a bohóc szerepjátszásába menekül, hogy védekezhesen környezetétől (Bessonnál Horációt, alkít Hamlet egyetlen barátjának tartanak, a kívülálló, az eseményeket csupán megfigyelőként szemlélő hűvösség jellemzi!), konfliktusoktól való óvatosságát azonban elsősorban nem saját gyengeségének, hanem a környezet kisszerű, ám annál félelmetesebben veszedelmes voltának kell tekinteni. Nem igazi ellenfelek számára Claudius, Gertrud vagy Polonius, de annál veszélyesebbek. Okos bolond Besson Hamletje. De szomorú

is, sajnálnivaló, mint általában az udvari bolondok. Sajnálnivaló, mert van mit veszítenie, ellenfeleinek nincs, s mert veszít is. Elveszíti — Ophéliával — a szerelmet, és elveszíti — Laertessel — a barátságot. Besson Hamletje a híres Lenni vagy nem lenni monológot félmeztelenül, pucér kardja függő gyilkos hegyére támaszkodva mondja. Még egy alkalommal látjuk félmeztelenül az előadás Hamletjét, amikor fürdőnadrágban beugrik Ophélia sírjába, és kétségbeesésében magára rántja a lányt. Ugyancsak még egy alkalommal kap fontos szerepet a Lenni vagy nem lenni pucér kardja, amikor Laertessel vívja mindkettőjük számára előre eldöntött asszóját Hamlet, de mielőtt vívni kezdenének, igaz barátként, nem ellenségként, mint általában a Hamlet-előadásokban, megölelik egymást. Meztelensége a nőhöz tartozik, a szerelemé, kardja a barátságához tartozik. De amikor Hamlet magára rántja Ophéliát, a lány már halott, a kard pedig Laertes halálát okozza. Mi ebben a Hamletben a korszerű? Eszközei, megoldásai, melyek félrázóan meghökkenetők, gondolatközlés tekintetében pedig hozzánk közeleiek.

Tehát: Besson Hamletje a következő avantgarde-modell? Korántsem. Legalábbis nem egyértelműen. Van ugyan benne rendszer, de nem tud szabadulni sok hagyományos ballaszttól, magán viseli az időszerűtlen naturalisztikus jegyeket. Akárcsak a mai művek megjelenítései. Botho Strauss Vizontlátás-trilógiája, amely a mai német társadalom kiégett, üres, cél nélküli értelmiségi rétegét akarja bemutatni, de csak fotográfia marad. Rudi Seligo Gornje Davče-i tündér, amely első részében egy az egyben kisvárosi jóléti naturalizmus, s csak második felében, amikor a rendező fantáziája megszabadul a fényképcsínálás kényszere alól, akkor időnként, elsősorban vizuális effektusaival korszerű vibrálású színházi tett. Dušan Jovanović Szkopje felszabadulása, amely a „szimbolikus és akciószínház, a színház és a közvetlen történet, az illúziók és a való élet között ingadozik”.

Hol keressük akkor a modern színház új erőforrásait?

A budapesti Állami Bábszínház díjazott, négy remek jelenete utáni sajtóértekezleten hangzott el az a könnyen eretneknek minősíthető gondolat, hogy az avantgarde színház megújulását a bábszínház lehetőségeiben kell keresni. A budapestiek vendégjátéka után nem is látszik bolondságnak ez a jóslat. Totális, tehát a színjátszás művészetének minden eszközt egyformán használó, korunkra jellemző kiábrándultan fanyar, bölcséleti vonatkozásban napjainkkal rezonáló színház, amit Bartók Csodálatos mandarinjának, Sztravinszkij Petruskájának, Ligeti Avatúres című zeneművének, Beckett Némajátékának bábos megjelenítésével produkált Szonyi Kató rendező. Kipadhatatlan képzelőerővel, fékezhetetlen játékossággal, okos, mai vonatkozásokkal, színnel, mozgással, ze-

nével, a naturalizmus minden nyoma nélkül szólnak hozzájuk ezek az előadások. Elsősorban ezért nem kövülhetnek meg, nem jegesedhetnek hideg színházi jégszobrokká.

Figyeljünk a bábokra! Tőlük talán visszakaphatja a modern színház azt, amit nem is olyan régen kölcsönadott nekik: a vitális színházat.

## KÉT BITEF-ELŐADÁS

TOLNAI OTTÓ

PEER GYNT

Csupán két-három előadást szoktam megnézni a BITEF-en — és eddig valami különös szerencse, már-már csoda folytán, mindig a legjobbakat. Tehát szinte már természetesnek tűnt, hogy a stavangeri Rogaland Színház Peer Gyntje — különösen első részével — Beckett, Bruck-, Wilson- és Kantor-élményeimhez mérhető, sorolható.

Persze itt egy klasszikus mű interpretálásáról van szó és nem úttörő kísérletről; ám, azonnal hozzá kell tenni, egy olyan interpretációról, amely az elmúlt 10 év úttörő kísérleteinek majdnem minden lényeges eredményét kamatoztatni tudja.

Az első részt nézve, azt mondtam, ezért volt szükség a kegyetlen színház forradalmára, ezért, hogy Kjetil Bang-Hansen rendező mint egy érett gyümölcsöt szakítsa le eredményét a Peert alakító-táncoló Jan Gronlival. Az Ibsen-irodalomban gyakran találkozni Nietzsche nevével — amikor azt mondtam, hogy Gronli táncolt, akkor nietzschei kategóriaként használtam; úgy látszik, az elmúlt időszak gimnasztikája után ismét lehetséges lesz a tánc...

Képesek vagyunk-e szintézist teremteni, jegyeztem minap noteszomba az egyik fiatal jugoszláv festő kérdését. Mintha a norvégoknak sikerült volna válaszolom, annál is inkább, mivel scenikájuk bizonyos korszerű képzőművészeti problémákkal rimel... Interpretációjuk, értelmezésük olyan jellegű és erejű, hogy fényénél számtalan dráma — köztük több szecessziósnak hitt — értékelődik át, teljesedik ki, kap valami szilárd pilléreket, fixpontokat máris...

Isidora Sekulić (aki különben szép könyvet írt Norvégjáról) 1941-es Peer Gynt-tanulmányát a norvég táj, a norvég természet leírásával, jellemzésével vezeti be, mondván: Végleteivel, misztikus vagy brutális színházával az égen és a földön, szárazon és vízen a természet Norvégiában vagy megnöveszti vagy megtöri az embert.

Helge Hoffmønsen scenográfus nagy, leomló, mindent elborító ké-

kes függönyével éppen ezt a misztikus és brutális színházat varázsolta elénk: a hegyeket, a hó és jégmezőket, a tengert, az óriás vitorlások foltozgatásának végtelen robotját, vagy úgy is mondhatnánk: magát az északi fényt.

Természetesen a manók barlangját és a hagymajelenetet is függönnyel oldotta meg, mindent függönnyel.

Tudjuk, milyen nagy szerep jutott a modern színházban a különböző függönyösknek; élő, cselekvő erővé lettek; ime Ljubimov után, ismét egy egész függöny-rendszer, függöny-tenger...

Az első és az utolsó képben — kihangsúlyozottabban, mint különben — Peer szarvasként magasodik fel: szemei kidüllednek, kezei valóban agancsokká lesznek,

A szép, zord lejtőn Jan Gronli éppen úgy áll/száguld, mint egy Wilson-színész. E póz Wilson nélkül elképzelhetetlen. És érdekes, még Wilsontól is közelebb áll hozzánk: valami bartóki sejlik benne. Igen, ez a lányos ház felé repülő mozdulatlan-mozdulatba fagyott fiatalember a Cantata profanát idézi, erős tisztaságot áraszt: csak betér a völgyekbe...

Mint jeleztem, a dráma végén, Solvejghez való megtérésekor is felmagasodnak hirtelen az agancsok, fel a lány tisztaságába, a lány tisztaságát védve, keretezve...

E nagy északi versesdráma (melyet Ibsen 39 éves korában írt: délen) tán legfontosabb jelenete az anya halála. Kis sajkaszerű ágy a kék végtelenen — a szoros értelmében: lélekvesztő. A rendező zsenialitása számomra abban a jelentéktelen gesztusban nyilvánult meg egyértelműen, amellyel azt a kis agancsot, mintha véletlenül, az ágy elé ejtette, helyezte.

És ez az igazi, a központi szimbólum: az agancs. Az objektíválódott képzelet, költészet.

Még csak egy, látszólag szintén jelentéktelen, részletet említenék: Solvejg ruháját fekete kabátkáját: hátára terülő isteni haján kendőjének fekete háromszögét: valami abszolút tisztaság árad ebből a mértanból.

Németh László (éppen abban az évben, amikor Isidora Sekulić) a képzelt betegének nevezi hősiünket, és szembe állítja Don Kihote „szép hősiesszimatú” képzeletével. „Én, Peer, a császár”: ez az egész darab alapmotívuma, írja.

Rendezőnk mintha csak azt bizonyította volna be nekem, hogy Peer képzelete is valami tisztaság felé szimatol, hogy a képzelet császára ő tulajdonképpen, a képzeleté, agancsával a kék végtelen s Solvejg tisztasága felett. Legalábbis azt, hogy van benne egy csöpp Bartók szarvasából is.

Befejezésül vessünk ismét egy pillantást Isidora Sekulić-idézetünkre. A norvég természet, mondja vagy megnöveszti, vagy megtöri az embert. Bang-Hansen és Gronli viszont ezt így értelmezik: csak megnöve

tud igazán megtörni, csak megtörve tud igazán megnőni — repülni, szarvasként, mint Peer Gynt — aki különben, éppen úgy, mint Solvejg, a darab végén is ugyanolyan fiatal, mint az elején, fiatal, hiszen csak a képzelet játékaról volt szó.

## OPERETT

Tán az Osztrák-Magyar Monarchia formájának is nevezhetnénk az operettet (noha fontosak francia gyökerei, és lényeges az is, hogy monumentálisá Amerikában, a Hollywoodban lett).

Ferenc József és Lehár városában, Ischlben gondoltam először arra, hogy meg kellene egyszer írni az operett filozófiáját, vagy regényét, versét bár, hiszen nélküle pl. New Yorkot, ezt az abszolút-kulisszát sem tudjuk igazán megérteni soha...

Sokszor tettem már utalást arra, hogy legnagyobb színházi élményem a gyermekkorban látott Csárdáskirálynő volt — hogy mit is jelent, hogy mivé is lehet a kulissza, azt akkor tapasztaltam először: az egyik oldalán rózsaszínre pingált zsákvászon a kisváros valós életének lett háttérévé. Különben éppen úgy, mint például a szocrealista kulissza, mely előtt nemzedékek éltek le életüket... Röviden: az operett-kulissza, a szocrealista kulissza és a modern Amerika kulisszája közé én egyenlőségjelet teszek...

Azért említettem a Csárdáskirálynőt, mert Witkacy, a nagy lengyel drámaíró, többször is felhasználja szövegeiben motívumát. Tehát Gombrowicz (aki különben is számtalan szállal kötődik vagy köthető Witkacyhoz) ezt az utat folytatja, ezt a motívumot teljesíti ki, emeli formává.

Witold Gombrowicz egyik legnagyobb írója: *Ferdydurke*, *Pornográfia* és *Kozmosz* című regényei, Dante- és Bruno Schulz-tanulmánya, valamint híres naplójának részletei nálunk is megjelentek. Az *Új Symposion* Menegzőjét, a *Híd* pedig Ünnepi vacsora című novelláját közölte.

Hogy Gombrowiczot, aki élete egy részét Argentínában töltötte (tehát volt rálátása Kelet-Közép-Európára), egészen kivételes hely illeti meg a modern művészetekben, azt az utóbbi időben két olyan könyv is bizonyította, mint Pilinszky *Beszélgései* és Danilo Kiš *Anatómiája*. Az újabb korból Pilinszky pl. négy művészt emel ki: Dosztojevskijt, Simone Weil, Gombrowiczot és Wilsont...

Operett című drámáját, melyet Újvidéken és Belgrádban a Lodzi Teatr Novi előadásában, Dejnek rendezésében volt alkalma látni közönségünknek, 1966-ban írta.

A dráma Magyarázatában olvashatjuk: „Engem mindig elbűvölt az operett, véleményem szerint a legtökéletesebb formák egyike, amit színházban teremtettek. Amennyire erkölcstelen, reménytelenül az ízléstelen-

ségnek kiszolgáltató az opera, annyira tökéletes színház, tökéletesen színházi számomra az operett a mai isteni bárgyúságában, mennyei szennitásban, az ének, a tánc, a gesztus, a maszki pompás szárnyalásával. De... miként lehet drámával kitölteni az operett sivár marionett-világát?"

Gombrowicz az operett üres formáját, nyegleségét a történelem monumentális pátoszával, a forradalommal ellenpontozza. Az időt, a történelmet a divaton, a divatbemutatón keresztül vezeti be — egyáltalán nem véletlenül, hiszen korunkból tán éppen ez követhető legszerveesebben az operetthez, a külsőségek abszolút műfajához. Fior, a divatkirály mondja a dráma egyik jelenetében: A divat az idő! A divat a történelem!

A külsőségek két monumentuma között, mint napnak kellene felragyognia a fiatalság meztelenségének. Nagost! Nagost! — sóhajtozik még álmában is Albertinka, mire a Hercegné: A meztelenség, uhaím, demagógia, mi több, szocialista demagógia.

A dráma operett-része tökéletes, tökéletes, mint operett és mint az operett destruálása is. (Külön kellene foglalkozni a ruhákkal, kuliszákkal, figurákkal.)

Gombrowicz új nyelvet teremtett az ó-kból és az *ab*-okból — megteremtette szinte a modern versesdráma egyik lehetséges modelljét. (Több már valóban csak egy lépés — ahogy, igaz, csak egy lépés volt Eliot-tól és Beckett-től is —, noha ezt a lépést még mindig nem tette meg az irodalom, jóllehet meg kell tennie, mert nélküle sosem lesz valóban új színház. „Az európai színháznak a szövegnek kell alapulnia. Ez törvény — mondotta Dejmek a belgrádi *Politikának* adott interjújában.)

Már a bemutatkozásnál két síkra szakad az operett: a felsőben az arisztokrácia lejt, táncol függőlegesen lebegve, imbolyogva, az alsóban hol mint a fentiek árnyéka, hol mint veszett ebek, a szolgák, a lakájok, a tolvajok: négykézláb.

Miért bizonyult tökéletesebb formának az operett a történelem monumentális pátoszánál, a forradalomnál, kérdelem. Tán a tánc miatt, túndódk. Amit a nyelv szintjén az ó-k és az *ab*-ok jelentenek, azt jelenti amozgás szintjén a tánc, az ironizált, a destruált tánc. Csodálom Dejmecket mértéktartásáért, mégis úgy gondolom: éppen a tánc fokozása vezethette volna el ahhoz a fókuszhoz, amelyben a meztelenség szimbóluma alatt a forradalom *menetelésével* találkozhatott volna. Gondoljunk pl. Aleksandar Blok *Tizenketten* című poémájának koreográfiájára. Igen, tán a menetelés lehetett volna a pátosz mozgási megfelelője — és Dejmek ezt nem találta meg és ezért billent a mérleg az operett oldalára.

A tánc és amenetelés egy pillanatra tán megsejthette volna azt, amit a Peer Gynt kapcsán, a kegyetlen színház után ismét lehetséges nietzschei tánoknak neveztem: az ember új mozdulatát, első lépését. Akkor a meztelenség — a dráma poénja — is naturalisabb lehetett volna. Így,

rendezőileg megoldatlan, képtelen a nyegleség és a pátosz fölé magasodni. Ha valahol, akkor itt, a ruhák és uniformisok zuhataga után, nem kellett volna félni a nézők közé hozni a meztelen Albertinkát...

Ismételem, úgy gondolom, csak az ilyen vagy hasonló jellegű radikalizálás tudta volna felmutatni a Gombowicz által említett: vérző emberi arcot.



## AZ ESSZÉÍRÓ PSZICHOLOGUS

ERŐS FERENC

Az írás az egyik legszemélyesebb emberi produkció, s mégis, ezernyi kibúvót kínál ahhoz, hogy igazi szándékainkat, érzelmeinket, gondolatainkat benne s általa elrejtjük. Hódi Sándornak a Forum kiadónál nemrégiben megjelent könyve, a *Létélmény és valóság* olyan könyv, amelyről írván nehéz kibúvókat találni, mert éppen azokat a mechanizmusokat leplezi le, amelyekkel — a mindennapi életben csakúgy, mint szakmai tevékenységünkben — kibúvókat keresünk, hogy elháríthassuk magunktól a személyességet, önmagunk vállalását.

S mert a *Létélmény és valóság* ilyen számon kérő, önmagunkkal való szembenézésre és állásfoglalásra kényszerítő könyv, a recenzens sem teheti meg, hogy abból a pozícióból írjon, amelyből a recenziókat általában írni szokták: „én vagyok az okosabb, ennélfogva én vagyok a hivatott arra, hogy eredményeidet és hiányosságaidat, erényeidet és vétekeidet mérlegre tegyem s kimondjam a végső ítéletet”. Hiszen mindaz, amiről a könyvben szó van, az közös ügy, közös probléma, közös dilemma. A recenzensnek — noha tudja, hogy az ilyesmit a tudományos közéletben nem szokás nyíltan vállalni — azt is meg kell mondania, hogy őt és Hódi Sándort személyes kapcsolat, személyes barátság szálai fűzik össze. Ez nem azt jelenti persze, hogy — a könyv megírásának személyes hátterét ismerve és a szerző törekvéseivel régóta rokonszenvezve — fontosabbnak tartanám a szándékot, mint a megvalósulást. Természetesen igaz az, hogy egy műnek önmagában és önmagáért is helyt kell állnia. De — és többek között ebben áll a barátságból származó többlet — a szándékot és a megvalósulást talán inkább egységben tudom szemlélni így, mintha a külsődleges bíráló szerepéből ítélkeznék. S meggyőződésem, hogy a *Létélmény és valóság* helyt tud állni önmagában és önmagáért is, minthogy következetesen végigviszi a szándékot, nem titkolván el azokat a kétértelmeket, veszélyeket és nehézségeket sem, amelyek a szándék érvényesítéséből fakadhatnak.

Hódi Sándor könyve nehezen besorolható alkotás. Témájánál fogva a könyvtárak tárgyszó-katalógusai a „pszichológia” összefoglaló címszó alatt fogják számon tartani, s joggal, hiszen okleveles pszichológus írta sarkalatos lélektan kérdésekről. De a címszó további bontása már bizonyára fejtörést okoz a bibliográfusoknak: szociálpszichológia? személyiség-lélektan? klinikai lélektan? filozófiai pszichológia? Netán alkotás-lélektan? a szerelem lélektana? a „különleges lelkiállapotok” pszichológiája? Sőt parapszichológia? A könyvtáros valamilyen kompromisszum árán megoldja majd a feladatát, ám ez nem változtat azon, hogy a *Létélmény és valóság* esetében a katalogizálás csődöt mond — mind szűkebb, praktikus, mind pedig szélesebb, tudományelméleti értelemben. Mit lehet ugyanis kezdeni egy olyan könyvvel, amelynek szerzője maga mondja: „A társadalmi-emberi viszonyok valóságának bonyolult összefüggérendszerét, pontosabban ennek a viszonyrendszernek egy-egy részletét — a specializálódás szétföredezettségével — egymástól elkülönült tudományok elemzik. Az ember azonban társadalmi-anyagi létfeltételeinek ezt a bonyolult viszonyrendszerét nem töredeztve, nem részekre szabdalva éli meg, hanem mint személyes életének egységes egészét. Számára épp annak az egységnek van a legfőbb értelme — hiszen ez az ő élete! —, amit a különböző tudományágak, mint társadalmi-emberi viszonyaink sajátos aspektusait, részekre tördelnek, s ekként megszüntetnek.”

A gyorsan szaporodó magyar nyelvű pszichológiai szakirodalom, ritka kivételektől eltekintve, speciális részproblémákat taglaló művek halmazát nyújtja az olvasónak. E művek a szintézisnek még csak reményével sem kecsegtetnek (legfeljebb egy „interdiszciplináris” mozaikkép ígéretével) — s azt sugallják, hogy aki manapság ezzel a tudománnyal foglalkozik, annak tudomásul kell vennie, hogy a specializálódás a humán stúdiumoknak éppúgy fejlődéstendenciája és lényegi sajátossága, mint a természettudományoknak. A terjedelmes és tekintélyt parancsoló szak- és kézikönyvek mellett vajon észreveszi-e valaki ezt a kicsiny, nem egészen százoldalas könyvet, amely — az uralkodó gondolkodásmóddal szöges ellentétben — kísérletet tesz arra, hogy a szétföredezett és elidegenedett pszichológiai tudást újra élővé tegye s visszavonatkoztassa magára az emberre?

Talán lesznek, akik észreveszik, de féltő, hogy ezek nem annyira a szakmabeliek, a pszichológusok közül kerülnek ki, nem azok közül, akik általában bizalmatlanul s előítéletekkel terhesen tekintenek mindenre, ami „esszéisztikus”, mindenre, ami nem felel meg a tudományos hipotézis-alkotás és bizonyítás általuk elfogadott, beléjük nevelt normáinak. Hát még ha valaki olyan „némákról” merészel írni, amelyek „a tudomány mai állása szerint” nem mérhető, nem operacionalizálható: a szerelemről, a halálfélelelemről, a kozmikus magányosságról, a megfoghatatlan élevezésekről és hangulatokról, az élet értelmével kapcsolatos

kérdésekről stb. — a *létélményekről*, amelyekben egyén és világ kölcsönhatása a legmélyebben és a legszemélyesebb módon fejlődik ki. Irracionalizmus! Ez a költészet dolga — mondhatják, izlésviláguktól függően jó- vagy rosszindulattal.

S íme, az ő szavukat igazolja az a tény is, hogy (újabb adalék a besorolás nehézségeihez) Hódi Sándor könyve a *Gemma* sorozatban jelent meg, vagyis éppen abban a sorozatban, amelyben eddig pályakezdő fiatal költők első köteteit adta ki a Forum kiadó. Ez bizonyára nem csupán a könyvkiadás kifünkészhetetlen útjaiból eredő véletlen, hanem tudatos koncepció is, hiszen létélmény és valóság viszonya a költészetnek is legerendőbb, legmélyebb problémája. Úgy tűnik hát, igazat kell adnunk a Hódi által tárgyalt problémákat a költészet szférájába utaló szaktudósnak, hiszen valóban, a szerző a *Létélmény és valóság*-ot alkotó, összefüggő s mégis önmagukban is kerék esszék mindegyikében egy-egy költői „témát” dolgoz fel, s gondolatait helyenként nyelvilég is szinte költő módjára szikráztatja fel.

Ámde Hódi nem „irracionalista” és nem „költő” abban az értelemben, ahogyan a „költőt” szembe szokták állítani a „tudóssal”. Ellenkezőleg: nem vállalkozik arra, hogy az irracionálist *mint* irracionálist igazolja. A kötet egyik legjobb írásában, az „Irracionális-e a szerelem?” című esszében éppen azt fejtegeti, hogy a szerelem azért válhat irracionálissá, „vakká”, „ésszerűtlenné”, mert ellentmond a „józan észnek”, „az adott világ gyakorlati realitásának”, hol „a személyes kapcsolatok elérteknednek és háttérbe szorulnak”, hol mindez „uniformizálódásra, stilizálásra, tipizálásra” kényszerít. „Ím itt a szenvedés belül, ám ott kívül a magyarázat” — mondhatná ő is, József Attilával.

Nem hajlandó elfogadni azt a „munkamegosztást”, amely az „objektív tények” leírását a tudósokra, a „szubjektív érzületek” kifejezését pedig a művészekre bízta. Lázadása az ellen a korlátozott tudományfogalom ellen irányul, amely az emberi élmények világát „irracionalisnak” nyilvánítva ki akarja zárni a „komoly” diszciplínákból; ez a lázadás teszi őt „költővé” is, „tudóssá” is, s még inkább az e szerepek szabta korlátok közül kibújó, azokat meghaladni próbáló *gondolkező emberré*, aki saját vívódásait a nyilvánosság elé bocsátván, bennünket is rá akar dobenteni saját szerepeink korlátaira.

Anakronizmus? Utopia? Prédikáció? Profétizálás? Rebelliskedés? Úszás az ár ellen? Naivitás? Identitás-zavar? Sokféle bélyeget lehet rá-sűtni Hódi Sándor könyvére; ha a tudományrendszer-tani osztályozás csődöt mond, akkor elő lehet venni a politikai, ideológiai, sőt pszichopatológiai megbélyegzés stemplijeit. Ezekkel a megbélyegzésekkel mindenkinek számolnia kell, aki a Hódiéhoz hasonló nagy indulattal, nagy-nagy töltéssel, elhivatottság-tudattal, széles, kemény gesztusokkal s a felteendő kérdések jelentőségéhez mért párosszal lép fel.

Hódi könyvét nem lehet elintézni — akár vállon veregető jóindulattal

elkönyvelni — azzal, hogy íme, a „kisebbségi kultúra” újabb, dicséretre méltó terméke. Igaz, a *Létélmény és valóság* — megint egy újabb besorolhatatlanság! — Jugoszláviában jelent meg magyarul, szerzője Adán, a Vajdaságban él; ámde Budapesten végezte az egyetemet, itt írta és itt védte meg a magyar társadalom egyik legsúlyosabb problémájával, az öngyilkossággal foglalkozó doktori disszertációját, személyes és szakmai kapcsolatainak jó része jelenleg is Magyarországhoz köti, s olvasmányai, könyvélményei — mint írásának hivatkozásaiából is kiderül — nagyjából azonosak a magyarországi humán értelmiségiekével. A könyv tehát legalább annyira szól a magyarországi olvasóknak, mint azoknak, akik a jugoszláviai magyar nemzetiség tagjai közül kerülnek ki. Hódi *kettős elkötelezettséggel* rendelkezik, és a határon innen és túli viszonyokat olyan sajátos „*peremhelyzetből*” tudja szemlélni, ahonnan sok mindenre nagyobb rálátása van, és amely egy sor különleges feladatot ruház át a társadalomtudományokkal foglalkozó értelmiségire.

Minden bizonnyal sajátos helyzete motiválja azt az érzékenységet s azt a szenvedélyességet, amely írásából — írásaiból — kisugárzik. Hiszen a *kisebbségi lét* elementáris erővel, a legéleselemjűbb szociálpszichológiai fejtegetésnél is keményebben veti fel az egyén és a közösség viszonyának problémáját, s éppen ezért nem véletlen, hogy Hódi könyvének vezéreszméje a *közösségkeresés*. Olyan közösségeket keres, amelyek az emberek életlehetőségeit korlátozó, létélményeiket elszűrkítő, s nemzeti, etnikai, társadalmi, munkamegosztásbeli válaszfalakkal behatárolt jelenlegi *ál-közösségek*, *külsődleges* és *elidegenedett* „*csoportok*” helyett az *individuum* totális kibontakozását lehetővé tévő *valódi közösségek* lesznek. Olyan *közösségek*, amelyek, mint írja, lehetővé teszik, hogy „*az egyén döntőn azokról a viszonyokról, amelyek őt más egyénekkel összekötik, azokról a viszonyokról, amelyek őt más egyénekkel összekötik, azokról a viszonyokról, amelyek meghatározzák szabadságának és társadalmi integrációjának kereteit*”.

A „*nembeli ember*” marxi eszményképe lebeg Hódi szeme előtt; ez az eszménykép könyvének gondolatvilágát olyannyira meghatározza, hogy az ifjú Marxnál — s főként az ifjú Marxtól követő szerzőknél — megszokott „*hegelizáló*” filozófiai-antropológiai szóbujjázás néhol a *Létélmény és valóság* szövegét sem kíméli meg. Ezt egyébként ő maga is észreveszi, s a könyv utószavában tárgyilagosan meg is fogalmazza: „*Ma már — két év távlatából — a szerző kellő kritikával tudja tudomásul venni, hogyan s miben kellett volna... még tovább mennie. Így például, bár szándéka szerint eleve igyekezett szakítani a szaktudományos szövegmerevítés divatos allűrjeivel, valamint az elvont filozófiai fejtegetések homályos mélységeinek örökös kisértő veszélyeivel, az általa óhajtott és kívánatosnak tartott »esszéizáló« stílus szubjektív hangvételének, közvetlenségének és kötetlenségének mégsem tudott kellőképpen érvényt szerezni. Mégpedig azért nem, mert — a még közele — isko-*

laévek »szakdolgozat-merevség«, illetve a társadalomtudományi értekező próza általánosan tapasztalható »görcsössége«, olvasmányélményként, reflexszerűen visszaüt még ezekben az első gondolat kísérletekben.”

Mindez persze, mint maga is írja, „nem pusztán stílári kérdés”. Az a diagnózis, amelyet Hódi ad emberi, társas és társadalmi viszonyaink emberellenes vonásairól, és amellyel szembeállítja a maga *normatív* közösségfogalmát, mindaddig inkább csak látélet marad, ameddig az a bizonyos valóság, amely a könyv címében is szerepel, nem eléggé artikulált formában jelenik meg írásaiban. A *Létélmény és valóság* sok fontosat kimond a társadalomról is és a tudományról is, amely magán viseli e társadalom lenyomatát. De valamiféle elbizonytalanodástól való félelemben a szerzőnek még mindig szüksége van olyan „transzcendens kapaszkodókra”, amelyeknek az a veszélyük, hogy elveszik a dolgok élet s demerevítik a szerzőt a szépen fogalmazó „filozófus” szerepébe. A filozófiai igazságok pedig könnyen közhelyekké válnak, ha nincs mögöttük igazi analízis.

Hódi pilóta, aki mélyrepüléseket végez, gépével már-már érinti a földet, hogy aztán újból szédületes magasságokba emelkedjen. Az egész látóhatár áttekintése, amelyre törekszik, csodálatos élmény — *létélmény!* —, minden igazi alkotás előfeltétele. Korátsem az lenne hát a kívánatos, hogy hagyja abba a repülést, „szálljon le a földre”, és maradjon ott. De eddigi írásai alapján a barátban — s talán az őt személyesen nem ismerő olvasóban is — jogosan fogalmazódik meg az az elvárás, hogy Hódinak meg kell próbálnia azt, ami mindannyiunk számára oly nehéznek, gyakran szinte lehetetlennek tűnik: a „teljes horizont” belátását a részletek összefüggéseinek pontos, elemző kidolgozásával kell egye-  
síteni.

Amikor e sorok írója Hódit biztatja e feladat vállalására, akkor önmagához is szól, hiszen ő is a pszichológia felől közelített az „általánosabb” — és egyszerűs mind a valóság teljesebb elemzését igénylő — kérdések felé. E recenzió szerzője is szembe találta magát azzal a Hódi által „furcsa gyakorlatnak” nevezett gyakorlattal, hogy „a tudományos kutatásokban a kutatók diszkrétan elhárítják maguktól az emberi lét szubjektív vonatkozású kérdéseinek tárgyalását”. E gyakorlattal szemben számomra is evidenssé vált, hogy — miképpen Hódi írja — „az ember, a maga konkrétságában, csak mint személy, a társadalmi- anyagi viszonyoknak csak mint szubjektív vonatkozása létezik, s hogy éppen ezért számára — szemben önállóult tudománya „immanens” öllikítüze-  
seivel és látószögével — társadalmi létének mindennemű sajátossága kizárólag csak a szubjektív személyi viszony konkrét formájában nyer közvetlenül értelmet és jelentést”.

„Hogyan lehetséges mégis — teszi fel a kérdést Hódi —, hogy az ember személyes mivoltában, tehát életének konkrét, személyes vonat-

kozásaiban, méghozzá mind a kutatómunka gyakorlatában, mind a tudományos tudatformában kismemizetté vált és mellőzötté?”

Valóban, hogyan lehetséges? E kérdés számomra is az egyik alapkérdés. Bennem is régóta érlelődik az a felismerés, hogy a pszichológia — deklarált céljaival ellentétben — elidegenült, dehumanizált tudomány. Olyan tudomány amelynek nagyon is meghatározott gyakorlati és egyben ideológiai funkciója van: az embernek és viszonyainak eleven egységét részekre szabdalván és elmerítvén, rögzíteni, fenntartani és igazolni próbálja azokat az állapotokat, amelyekben „az elkülönült, atomizált és a közösségi létből kitaszított” egyének besorolódnak azokra a helyekre, amelyeket a „tudományos racionalitással” megalapozott társadalmi uralom mint a „természet” jogfolytonos örököse jelöl ki számukra.

A kezdetben meglehetősen homályos, nagy adag romantikával átítatott és — főként csak magánemberként vállalt — „antiszcizentizmus” fokozatosan artikulálódott bennem valamiféle szisztematikusabb pszichológia-kritikává. Ehhez jó kiindulópontot szolgáltatott a marxi kritikizmust továbbvivő és részben megújító frankfurti iskola kritikai elmélete, és ennek különösképpen az a vonulata (Fromm, Adorno, Marcuse és mások munkássága), amely közvetlenül reflektál a pszichológiai elidegenedésre és egyúttal a pszichológia elidegenedésére, amelynek révén az előbbi kifejezés, megerősítést és jóváhagyást nyer.

Úgy tűnt, hogy a kritikai elméletnek (és „határvidékének”, a hatvanas évek újbaloldali mozgalmait által újra felfedezett Reich-féle „antiautoritarianizmusnak”, „freudomarxizmusnak” stb.) az elsajátítása és alkalmazása új perspektívákat nyithat a pszichológia elméleti kritikája számára. A kritikai elmélet azért hathatott megtermékenyítőleg rám (és másokra is, akik a jelenkori pszichológiával kapcsolatos ellenérzéseiket valamiféle — bármely elvont — társadalomkritikával — próbálták összekapcsolni), mert a pszichológia dogmatikus, a sztalin „ökonizmus” alapján való elutasításának, illetve kritikátlan apológiájának rossz pólusai helyett valódi meghaladást ígért. Valódi meghaladást, nem azt a fajta álszintézist, amely — a „marxista pszichológia” nevében — a praktikizmussá oldott dogmatizmust a legalaposabb és legvulgárisabb empirizmussal kapcsolja össze.

Mégis, az évek folyamán egyre erőteljesebbé vált bennem az az érzés, hogy a pszichológia-kritika — minden radikalizmusa, minden deklarált emberközelsége és társadalomközpontúsága ellenére — maga is rendkívül absztrakt síkon mozog; inkább intellektuális vigasznak és öngazolásnak felel meg, semmint cselekvő és viszonyteremtő programnak. Ami hiányzik, az éppen a kritika során kikristályosuló felismerések gyakorlati konzekvenciáinak vállalása.

Kezdem megsejteni annak veszélyét, hogy a kritikai elmélet gondolatvilágának bűvkörébe kerülve is milyen könnyen meg lehet rekedni

abban a rossz értelemben vett intellektualizmusban, amely a gyakorlatban azt reprodukálja, amit elméletben elvet: az *eszmék és az emberek világának dichotómiáját*. Erre a megrekedésre különösen nagy a veszély, a nyomás és a csábítás nálunk, ahol a kritikai elmélet eszméi és más hasonló eszmék sohasem lépték át egy szűk intellektuális „elit” határait, s nem kényszerültek arra, hogy — miként a diákmozgalmakban — egy valódi társadalmi mozgás kísérléként, esetleg irányadóléként szembesüljenek a fennálló valósággal.

A kritikai elméletnek a pszichológiára való kiterjesztése korunk baloldali szellemi kultúrájának egyik központi jelensége. E kiterjesztést az motiválja — és az teszi jogossá —, hogy a mai „későkapiszta” társadalmakban a rendszer stabilizálásának és legitimálásának feladatához ez a tudomány — elvont tudásként és pszicho- illetve szociotechnikaként, azaz társadalomszervező praxisként egyaránt — nagymértékben hozzájárul. Ennek a hozzájárulásnak a lehetősége azonban nem a manipuláció „ördögi” természetében rejlik, hanem a társadalomfejlődés konkrét sajátosságaiban. Az a látszat, hogy a társadalmi problémák pszichológiai problémákra redukálódnak, nagyon is lényegi összefüggéseken alapul. Adornónak az a megállapítása, hogy „*az ember az elembertelenedés ideológiája*”, tömören fejezi ki ezt az összefüggést: a pszichológia általunk is sokszor tapasztalt embernélkülisége és embertelensége hű kifejezője a társadalmi világban valóságosan végbemenő elembertelenedésnek, amely éppen azért oly nehezen tettenérhető, mert az ember mint ideológia lefegyverző és elnémtő pecsétje szentesíti.

Adorno tömör megállapítása nagyon szépen hangzik, és általánosságban, azt hiszem, igaz is. Az általánosításokkal azonban óvatosan kell bánnunk, mert ez az egész problémakör nagyon is ambivalens. A polgári társadalom egyik fő jellegzetessége, hogy hallatlan mértékben kitérítje az egyén mozgásterét; ebben a mozgástérben egy sor közvetlen társadalmi szabályozás *valóban* érvényét veszti, és ezért adhatja át a helyét annak a szabályozásnak, amelynek az a deklarált alapelve, hogy e mozgástér betöltésének pusztán az egyénen múló, tehát pszichológiai akadályai vannak. Ez az újfajta szabályozás tette egyáltalán lehetővé, hogy a pszichológiai nézőpont a szaktudományos gondolkodás kereteit messze túlhaladó szerephez jusson és olyan gazdasági, történeti, jogi, politikai, ideológiai problémákat is „magába szívjon”, amelyek a „pszichológiai kulturáltság” alacsonyabb szintjén álló társadalmakban szenvedélyes viharokat s nemegyszer vérre menő konfliktusokat váltanak ki. És ezért lehetséges egyáltalán az is, hogy a pszichológia-kritika mint társadalomkritika lépjen fel.

Azok a pszichológiai kategóriák, amelyek például Amerikában, a jelenkori lélektan fellelegvárásban tartalmaznak tűnhetnek (s éppen ezért a társadalomkritikai gondolkodás számára is megkerülhetetlennek bizonyulnak), nálunk jóformán nem egyebek, mint az akadémikus szaktu-

domány importált „kellékei”. Amikor ezeket a kategóriákat ugyanolyan elvontan bíráljuk, mint amilyen elvonttá a mi viszonyaink közepette válnak, akkor voltaképpen szélmalomharcot vívunk. Olyan ez, mintha egy fejlődő országban, ahol még az alapvető élelmiszerekből sem jut elég mindenkinek, máris a túlságosan bő táplálkozás ellen indítanának kampányokat.

Mindezzel természetesen nem azt akarom mondani, hogy a mi viszonyaink között nem merülnek fel tartalmas pszichológiai problémák. Többek között éppen Hódi Sándor könyve bizonyítja, hogy mennyire felmerülnek: ha csak egy kicsit is megkaparjuk a felszínt, akkor az érzelmi és gondolati elsvárosodásnak, magányosságnak, szorongásnak, halálfélelemnek és létbizonytalanságnak sűrű szövedékére bukkanunk. Sokszor leírták már például, hogy „korunk népbetegsége” a neurozís, és sokan elpanaszolták már, hogy Magyarországon milyen súlyos gondokká küzd a mentálhigiéne. A neurozísok számának rohamos emelkedéséért a modern szociálpszichiátria a „környezeti faktorokat” szokta felelőssé tenni. A környezeti faktorok hibáztatása azonban hozzátartozik ahhoz az elidegenedett gyakorlatához, amelyben úgy gondolják, hogy elegendő csökkenteni például a „nagyvárosok rohanó élettempóját”, s máris minden probléma megoldódik. „... A patogén tényezők — írja Hódi — éppen nem azok a létványos környezeti faktorok, amelyek drámai színezettel átitatnak szinte minden anamnézist. Létünknek, társadalmi-termelési viszonyainknak egy elvontabb síkjára, és konkrét életmódunkat szigorúan meghatározó formája az, amely már a *személyiség társadalmi reprodukciójának* szintjén traumatizáló, s amely úgyszólván »termeli« a neurotikusok nagy seregét.”

A pszichológiai „kulturáltság” különböző szintjeit említvén azt akarom jelezni, hogy milyen könnyen áldozataivá válhatunk egy sajátos „optikai csalódásnak”, annak, amely úgy tűnteti fel, mintha a jelenkori amerikai és nyugat-európai pszichológiában és annak kritikájában kifejeződő alternatívák egészen más társadalmi feltételrendszerek között is ugyanúgy érvényesek lennének. Könnyű bírálni az amerikai pszichológia „ideológikus illúzióit”, s még könnyebb bírálni a hazai pszichológia legjobb esetben naiv, egyoldalú, a lényeges problémákat elmosó vagy fel sem vető, apológiával átitatott társadalomképét. Ez a kritika azonban nagyon távol lesz még attól, hogy bármi lényegeset mondjon azokról az emberekről (köztük önmagunkról), akiket létélményeik napjaink kelet-európai valóságához kötnek.

Az importált „pszichologizmus” szemben nem igazi alternatíva az ugyancsak importált „antipszichologizmus” sem, mert ez utóbbi — bár mennyire is társadalomkritikai beállítottságú — többé-kevésbé tisztázottan tételezi fel azt a problémát, amelyet Hódi „a személyiség társadalmi reprodukciójának” nevez. E „tisztázottnak feltételezés” annyiban jogos, hogy a „pszichológiai kulturáltság” magasabb fokán e reprodukció kér-



dését nem övezi legalábbis annyi misztifikálás, mint nálunk, s ha a pszichológia kritikájáról van szó, akkor valóban a pszichológiát — s a pszichológia révén *kinyilvánított módon* a társadalmi viszonyokat — kritizálják. Nálunk azonban ez is ürüggyé válik, s mint minden ürügy, *tovább misztifikálja* azt, amiről az ürügyet kereső nem mer, nem tud vagy nem akar beszélni. És máris megkerültük azt az alapkérdést, hogy a mi viszonyaink között miképpen történik a személyiség társadalmi reprodukciója...

Kár, hogy végül Hódi maga is megkerüli ennek a kérdésnek a részletesebb, alaposabb vizsgálatát. A rácsodálkozóik friss szemével észrevett felismerései — s végső soron létélményei is — akkor lesznek igazán hitelesek, ha további munkáiban az élmények személyessége és a valóság ridegsége közötti, metafizikusként kezelt ellentétet a társadalmi-emberi viszonyok konkrét ellentmondásaiként tudja majd bemutatni.

Ez természetesen nem csak Hódira váró feladat: a *Létélmény és valóság* azért jelentős könyv, mert hozzásegít a dilemmák tudatosításához, s utat nyithat a megoldás keresésének közös útja felé.

## A SZOCIALIZMUS NEM A FEJLETTEK KIVÁLTSÁGA

*Gondolatok A szocializmus a mai világban nemzetközi tribün cavtati  
kerekasztal-értekezletéről*

BÁLINT ISTVÁN

A szocializmus a mai világban nemzetközi tribün már harmadik éve megrendezett és évről évre tömegesebbé, tartalmasabbá váló kerekasztal-értekezletének idei központi kérdését Dušan Popović, a tribün tanácsának elnöke már megnyitó beszédében megfogalmazta: vajon szocialista folyamatok játszódnak-e le a fejlődő országokban? A vitában elhangzottak pesszimista vélemények, annak alapján, hogy nem látták, milyen szubjektív erők lehetnek a szocialista folyamat hordozói, de dogmatikus nézetek is, melyek csak a „nem kapitalista” utat ismerik el, és a szocializmust bizonyos országokhoz kötik, „a reális szocializmushoz”, de abban nagyobbbrészt egyetértettek, hogy ezek a folyamatok kétségtelenül a szocializmus nemzetközi erősödésének részét képezik, társadalmi átalakulást jeleznek. Annál nagyobb marxista merészséget és a realitással való szembenézést igényelt a következő kérdés: melyek azok a társadalmi, gazdasági és politikai tényezők, amelyek akadályozzák és a kapitalizmus felé akarják szorítani ezeket a folyamatokat; mit kell tenni — a fejlődő országok tudatos erőinek, a fejlett országok baloldalának és a marxizmusnak általában —, hogy segítséget nyújthasson a folyamatok meggyorsításához, megkönnyítéséhez, zavartalan és megrázkódtatásoktól mentes lefolyása érdekében?

### I.

A világ nem cukrászda, amelyben a népek kapitalista vagy szocialista sűteményt választhatnak — hangzott el a vitában. A világ egy objektív adott helyzet összessége, amelyben adott feltételek között, több vagy kevesebb tudatossággal, keresik a hétköznapi problémák megoldását. En-

nek megállapítására azért volt szükség, mert a fejlődési folyamatok irányát, eszközeit és szubjektív erőit az adott feltételek szabják meg, de ezekből következnek a különféle megrázkódtatások is. Ebben már részben benne van a válasz arra a kérdésre is, milyen objektív és szubjektív körülmények akadályozták a szocializmus folyamatát, miután, a függetlenség elnyerésekor, úgyszólván valamennyi fejlődő ország a szocialista utat választotta. A világban adott feltételek között az egyik objektív adottság: a kapitalizmus még mindig megszabja a világfolyamatok keretét és lehetőségeit, tehát sokkal erősebb, mint ahogyan azonban a fejlődő országokban gondolták, ahol a tudatos társadalmi erők, a függetlenség elnyerését követő belkiesedés napjaiban, azt hitték, a nemzeti felszabadulás kiharcolásával a társadalmi problémák is gyorsan megoldódnak.

A kapitalizmus támasztotta akadályokat több vonatkozásban elemezték az értekezlet résztvevői. Az egyik vonatkozást Michael Lebowitz kanadai egyetemi tanár mutatta ki. Szerinte a kapitalizmus a fejlődő országokban olyan szükségleteket és igényeket teremt, amelyek részben megakadályozzák a szocializmus felé haladást, de ugyanakkor fokozzák a kapitalizmus elleni harcot is, vagyis a kapitalizmus — mint ahogy más vonatkozásban azt már Marx is kimutatta — saját maga alatt vágja a fát. A szükségletek és az igények kapitalista módon való terjedése azért akadályozza a szocialista úton való zavartalan haladást, mert a helyi társadalmi rétegeket a kapitalista szükségletek és igények kielégítésére ösztönzi. Ezek a rétegek ily módon elszegényednek, felélik azt, amit a gyarmati korszakban felhalmoztak, vagy pedig fokozzák a különféle társadalmi rétegek kizsákmányolását. A belső feszültség megteremtésének másik tényezője, hogy a kapitalista szükségletek és igények terjedése mind nagyobb tömegeket szorít a létminimum szélére, sőt mind nagyobb tömegek számára akadályozza meg a létminimum kielégítését. Lebowitz ezzel elméleti megvilágításba helyezte azt az ismertényt, hogy a kapitalizmus tényleg elszegényíti a fejlődő országok társadalmi rétegeit. Ezt konkrét adatokkal támasztotta alá a kongói Jean Royal Kisisou-Boma, Nehru megállapítására emlékeztetve, miszerint minél tovább tartott India egy-egy részén az angol uralom, annál szegényebb az az országrész. Ezt bizonyítja az is, hogy Indiában a XIX. század közepén a lakosságnak csak 55 százaléka élt falun, 100 évvel később pedig már 70 százaléka. Még konkrétabb adatot közöltek a fejlődő országok zágrábi intézetének munkatársai, akik kimutatták, hogy tulajdonképpen a fejlődő országok segítyezik a fejletteket. Adataik szerint 1977-ben a fejlődő országok beruházások, segély, kölcsön stb. formájában összesen 12,7 milliárd dollárt kaptak, ugyanakkor tőketranszállítás, kamatok, részletek stb. formájában 23,7 milliárd dollár áramlott ki tőlük. 1978-ban ez az arány tovább romlott.

Az elméleti megvilágítás és adatokkal való alátámasztás azt igazolta,

hogy a kapitalizmus még mindig kizsákmányolja a fejlődő országokat, és hogy ez a kizsákmányolás a gyorsabb ütemű fejlődés, a szocialista úton való haladás legfőbb akadályja. Még többet foglalkoztak az értekezleten a kizsákmányolás mechanizmusának feltárásával. Többen rámutattak e mechanizmus számos eszközére: a fejlődő országok bevonása a gazdasági tömbökbe, egyenlőtlen egyezmények kötése, kölcsönök, a „segítség” különféle formái, a pénzügyek irányítása, az egyenlőtlen kereskedelem stb. A kizsákmányoló gépezet szörnyű erejét legteljesebben a washingtoni Howard Wachtel mutatta meg, adatokkal illusztrálva, hogy a nemzetközi tőke milyen óriási, minden ellenőrzés nélküli hatalommá vált. Elemzése arról számolt be, hogy az amerikai dollárkibocsátásokból, az OPEC-országoknak a kőolajból származó jövedelméből és más forrásokból hatalmas összeg halmozódott fel és vált névtelen hatalommá. Ennek csak egyik tünete, hogy a nemzetközi bankok tőkebetétjének 31 százaléka például a Bahama-szigeteken összpontosul, ahol szinte semmiféle ellenőrzés nem létezik. Mivel a nemzetközi gazdasági rendszer lehetővé tette a papír, más szóval a nyomtatott dollár hatalmát, a nemzetközi tőke eszközt kapott a fejlődő országok minden kizsákmányolására. Ezek az országok ugyanis mind kedvezőtlenebb feltételek mellett kapják a kölcsönöket. Közölték például, hogy 1971-ben még átlag 32 évre folyósítottak kölcsönt, 1974-ben már csak 24,3 évre. A papírdollárt viszont tényleges munkával kell visszafizetni, termékekkel, mégpedig olyan mennyiségben, hogy Szomália adóssága már egész nemzeti termelésének 127 százaléka, Betsuané 94, Zaire-é pedig 72 százalék. Amikor ezek az országok annyira eladósodnak, hogy majdnem fizetéseképtelenné válnak — ami viszont a nemzetközi pénzügyeket hozná válságba —, állami forrásból, tehát ismét nyomtatott dollárokkal, a segítségükre sietnek, hogy üzemben tarthassák a kizsákmányolás azon mechanizmusát, amely a papírt a fejlődő országok munkája, termékei és ásványkincsei elragadásának eszközévé teheti.

A cavtati vitaforum részvevői kimutatták, hogy a kapitalizmus egyeduralma a világgazdaságban számos negatív következménnyel járt. Szóltak a gyarmaturalom elleni harc diadalát követően a nemzeti egység megbomlásáról a fejlődő országok egy részében; például Szalah Garmadi, aki azt elemezte, hogyan ért le Tunézia a szocializmus útjáról, azzal, hogy a kormányból kiszorultak azok az erők, amelyek a nemzeti felszabadulást a társadalmi felszabadulással igyekeztek egybekötni. Többen szóltak arról, hogy az ilyen kizsákmányolás körülményei között a kispolgári rétegek kerekednek felül, az állam is az ő befolyásuk alá kerül, aminek következménye, hogy az állam mindinkább elavulodik a tömegektől, és maga is a kizsákmányolás eszközévé válik. Még többet foglalkoztak azzal, hogy a kizsákmányolás folytatódása, sőt fokozódása miatt növekszik a feszültség a tömegek meg a kiváltságos rétegek, illetve a szolgálatukba szegődött állam között. Ennek következménye, hogy szá-

mos fejlődő országban katonai vagy egyéb diktatúra következik be, annak jeleként, hogy a kezdetben választott szocialista utat, vagyis a tömegek önkéntes, tudatos mozgósításának útját, erőszakkal cserélik fel, vagy pedig annak tüneteként, hogy a gyarmaturalom elleni harc napjaiban kialakult belső egység már a múlté, annak helyébe a tömegekkel szemben alkalmazott erőszak lépett.

## II.

Sok szó esett arról is, hogy a kapitalista kizsákmányolásból fakadó objektív akadályok mellett vannak szubjektív okai is annak, hogy számos fejlődő országban a szocializmus építésének kezdeti lendülete elakadt, hogy számos ország letért erről a maga választotta útról, vagy pedig nagy nehézségekkel küszködve haladhat csak tovább. Több ilyen szubjektív okra mutattak rá a felszólalók. Elsősorban arra, hogy Marxnak más volt az elképzelése a szocializmus nemzetközi győzelméről. Világforradalmat várt, méghozzá a legfejlettebb kapitalista országokban és a kapitalizmus gazdasági csődjének következményeként. Leninnel és az októberi forradalommal a forradalomnak egy egészen más koncepciója alakult ki, melynek központi tétele, hogy a szocialista forradalom kivívásához nem kell kivárni a kapitalista fejlődés csúcsát, hanem a forradalom ott győz, ahol a leggyengébb a kapitalizmus láncszeme. A későbbi forradalmak — elsősorban a kínai és a jugoszláv — ezt a tételt fejlesztették tovább, bizonyítva, hogy a szocializmus győzelméhez nem alapfeltétel a kapitalista fejlődés legmagasabb foka. A cavtati kerekasztal-értekezlet számos részvevője szerint még mindig nem fejeződött be a marxizmus alkalmazkodása ahhoz a tényhez, hogy a szocializmus nemzetközi fejlődése más irányt vett és más úton halad, mint ahogyan Marx elképzelhette. Nyilvánvaló az is, hogy a sztalinizmus nagyon megnehezítette ezt az alkalmazkodást. A részvevők közül azonban számosan rögtön vitába szálltak a francia Serge Latche-sal, aki ennek kapcsán még a marxizmus néhány alaptételét is megkérdőjelezte.

De azt általánosan elismerték, hogy a marxizmusnak minden sablontól és dogmától mentes elméletté kell alakulnia, amely képes alkalmazkodni a világban bekövetkezett változásokhoz, meg tudja magyarázni ezeket a változásokat, utat tud mutatni a problémák megoldásához, egy szóval ténylegesen azzá lehet, aminek a marxizmusnak lennie kell: a világ megváltoztatásának fegyverévé. A dilemmára Wolfgang Fritz Haug felkínált egy megoldást, amelynek alaptétele, hogy Marx helyesen ismerte fel a kapitalizmus törvényeit, csak éppen e törvények érvényesülésének feltételei változtak meg a történelem folyamán. Már maga az a pusztán tény, hogy a kapitalizmus más fejlődésirányt vett, mint amilyen kezdetben elindult — maga zabolázta meg a piaci anarchiának Marx által

elemzett törvényeit, amelyeknek az ő elemzése szerint a kapitalizmus gazdasági csődjéhez kellett volna vezetniük —, ilyen átalakulásról tanúskodik. Másrészt maga az a tény, hogy két társadalmi rendszer létezik egymás mellett, nem pedig egymást váltják, ahogyan azt Marx előre látta, módosítja mind a két társadalmi rendszert, a kapitalizmust, és a szocializmust is egyaránt.

E kérdések felvetése nem egyszerű elméleti vitaként merült fel Cavtatban hiszen nyilvánvaló, hogy a marxizmusban jelentkező dilemmák tisztázása egyik előfeltétele annak, hogy a szubjektív erők hatékony harcot folytathassanak a szocializmus diadaláért. Nem vitás például, hogy Lenin októberi forradalma csak azután diadalmaskodhatott, miután Lenin megvívta harcát azzal a felfogással, mely szerint Oroszországnak meg kell várnia a kapitalizmus kibontakozását és csak akkor vállalkozhat a szocialista forradalomra. Ahogyan Mao Cetung is, a forradalom győzelme előtt, megvívta harcát az előző forradalmi vállalkozásokat, elsősorban a kínai városok munkásainak felkelését kudarcba vezető sablonokkal és dogmákkal. Ezek a történelmi példák mutatják, hogy a marxizmussal kapcsolatos dilemmák tisztázása az egyik előfeltétele a szocializmusért vívott hatékony harcnak. E dilemmák tisztázásakor első lépés a nyilvánvaló dogmatizmussal való leszámolás. Cavtatban a dogmatizmusnak az a változata volt jelen, amely csak a már létező szocialista országokban ismerte el a szocializmust, legfeljebb „nem kapitalista utat” hajlandó elismerni rajtuk kívül, pusztán azért, mert nem látja, milyen szubjektív erők és társadalmi tényezők lehetnek a hordozói annak a szocialista vállalkozásnak a fejlődő országokban. Ez volt a dogmatizmus uralkodó formája, bár elvértve előfordult még a napi politika betörése is a vitába, amilyen, mondjuk, a kínai politika támadása egyes kelet-európai részvevők részéről, vagy éppen a bolgár Petko Petkov felszólalása, aki még csak nem is említette Kínát és Kambodzsát a szocializmust építő s a fejlődésnek egy alacsonyabb szintjéről induló országok között. De a dogmatizmus mellett a marxizmusnak számos dilemmát kell még tisztáznia, előtérbe hozni felszámolni ahhoz, hogy a tényleges helyzet elemzésére vállalkozhasson, ne csak kaptafákat próbáljon ráhúzni a fejlődő országokra, ne kész képletek elemeit keresse azokban, csatlóva állapítva meg, hogy ezek az elemek nincsenek meg, vagy csak elvétve található meg, hanem a tényleges helyzet alapján vállalkozzon a fejlődés útjának megvilágítására és nyújtson segítséget a problémák megoldásában.

A fenti dilemmák tisztázása is csak egyik feltétel a szocializmus fejlődése szubjektív akadályainak leküzdésében. Cavtatban sok szó esett arról is, hogy a szocializmus sikeres építése, a szocializmus mint világfolyamat szabad érvényesülésének megkönnyítése érdekében le kell számolni azokkal a szubjektív illúziókkal is, amelyek a nemzeti függetlenségek elnyerését követték, és oda vezettek, hogy a későbbiek során

a szubjektív erők fegyvertelenül találták magukat szemben a függetlenség elnyerését követő problémáikkal. Itt elsősorban arra az illúzióra gondoltak a vita részvevői, hogy az államosítás és az állami tervezés már önmagában szocializmus és önmagában elegendő a szocialista folyamatok érvényesítéséhez. Ez az illúzió egyik szubjektív tényezője annak, hogy — mint Predrag Vranicki a jugoszláv és egyéb tapasztalatok alapján kimutatta — a fejlődő országok tudatos erői megengedték az állam önállósodását, a tömegek fölé kerekedését és ezzel a szocialista folyamatok elakadását. Eppen azért, mert ilyen sokrétű kérdésről van szó, a cavtati kerekasztal-értekezlet résztvevőinek foglalkozniuk kellett azzal is, hogy mit állíthatnak szembe az eddigi illúzióikkal és tévhitekkel, milyen konkrét ideológiai megoldásokat kínálhatnak fel a szubjektív erők helyzetének megkönnyítésére, elsősorban arra, hogy ezek a szubjektív erők tudatosabban vállalkozhassanak majd a szocialista folyamatok útját álló akadályok ledöntésére. Ezzel kapcsolatban szó volt a saját erőre való támaszkodás tapasztalatairól, az öngazgatásról és a tömegek aktivizálásának módjáról, az állam- és a társadalmi élet demokratizálásáról, mint olyan eszközéről, amely megakadályozza az államnak a tömegek fölé kerekedését, és ezáltal a tömegek maguk vállalkozhatnak a szocializmus építésére és a felmerülő problémák leküzdésére. Ebben a keretben sok szó esett az el nem kötelezettségről is, amely objektíve a szocializmus építésének szerves része, hiszen a nemzeti függetlenségért vívott harc, meg a fejlődő országok között új viszonyok kiépítése szorgalmazásával megbontja a kapitalista viszonyok és törvényszerűségek érvényesülését, és fokozatosan olyan feltételeket teremt, amelyek lehetővé tehetik a szocializmus mint világfolyamat szabadabb és zavartalanabb érvényesülését.

A cavtati kerekasztal-értekezlet megmutatta, hogy a fejlődő országok szocialista folyamataival kapcsolatos kérdések elemzése még korántsem fejeződött be. Ezzel kapcsolatban néhány igen érdekes konkrét értékelés is elhangzott, amilyen például az indiai Bipan Chandráé volt, aki arra a kérdésre kereste a választ, miből következik, hogy India nemzeti felszabadító mozgalma olyan radikális formát öltött és abban mégsem a kommunisták voltak a vezetők. Az ilyen konkrét elemzések egyaránt tudatosíthatják a szubjektív erők melléfogásait és eredményeit, vagyis hozzájárulhatnak a tanulságok levonásához. Az első tanulság, amit a cavtati kerekasztal-értekezlet ezzel kapcsolatban felkínált, annak leszögezése, hogy a szocializmus sajátos feltételek között alakul a fejlődő országokban. E fejlődés szubjektív akadálya lehet minden elmélet, amely nem számol ezekkel a sajátos feltételekkel. Ugyanakkor a sajátos feltételek része az is, hogy a szocializmus mint világfolyamat szubjektív hajtóerejévé vált elméletnek mérítenie kell a sajátos, belső feltételekből fakadó ideológiai forrásokból is, a kínai filozófiától az iszlámon át az arab nacionalizmusig.

## III.

A szocializmus mint világfolyamat objektív és szubjektív feltételeinek és akadályainak elemzése mellett a cavtati kerekasztal-értekezlet sokat fogalmazott e világfolyamat gyakorlati eredményeivel és megnyilvánulásaiival is a fejlődő országokban. Ezzel kapcsolatban nagyjából három egymástól eltérő nézetet képviselő csoport alakult ki. Az egyik csoport azt a tételt vallotta, hogy jelenleg nem lehetséges a szocializmus építése a fejlődő országokban. Kevesen mondták ki ezt ilyen nyíltsággal. Ehelyett vagy a szocializmus konkrét adottságainak szélsőbaloldali, vagy pedig dogmatikus bírálatát adták. A szélsőbaloldali álláspont olyan szélsőséges kritikát képviselt, ami csakis a pesszimizmus, a reménytelenség, az egyedi terror forrása lehet. A dogmatikus szemlélet, annak hirdetésével, hogy a fejlődő országokban nincs fejlett munkásosztály, nincs marxista párt, szintén olyan következtetésre jutott, hogy ezek az országok egyelőre nem indulhatnak el a szocializmus útján, legfeljebb csak hosszabb fejlődés után. Mások azt hirdették, hogy lehetséges a szocializmus építése a fejlődő országokban, ha ehhez megvannak a kedvező feltételek. A harmadik csoport pedig azt vallotta, hogy a szocializmus az egyetlen lehetséges út, amelyen a fejlődő országok eljuthatnak problémáik megoldásáig. A többség általában azt a marxista tételt vallotta, hogy a szocializmus világfolyamata igenis érvényesül a fejlődő országokban, csak éppen sajátos feltételek között. Ez a világfolyamat megoldhatja a fejlődő országok problémáit. Csak éppen a szocializmus sem bír olyan varázsigével, amely egyszerre megoldja a problémákat, tehát a szocialista út választása is hosszadalmas és kitartó harcot jelent, egyrészt egy-egy országon belül a tömegek mind fokozottabb érvényre juttatásáért és aktivizálásáért, másrészt nemzetközi téren az új gazdasági világrendszer megteremtéséért. Ehhez meg azt kell hozzátenni, hogy nem a véletlenül múlik, hogy a fejlődő országok a szocializmus útját választják, hiszen ez a választás a tudatos harc és a szubjektív erők küzdelmének eredménye.

Ezt az alapvető tételt több oldalról közelítették meg, és így aztán magát a tételt is több mozzanattal gazdagították. Az egyik megközelítési módot a kongói Kississou Boma alkalmazta. Azt elemezte, hogy a fejlődő országok milyen okokból maradtak le a gazdasági fejlődésben, és ennek alapján kimutatta, miszerint ez a lemaradás a kapitalizmus következménye, tehát felszámolásához a kapitalizmussal ellentétes utat kell választani, különben a kapitalizmus klasszikus útján az elmaradottságot nem lehet felszámolni. Még többen voltak azok, akik kimutatták: a kapitalizmus ma már olyan válságban van, hogy saját problémáival sem tud megbirkózni, saját egyensúlyát sem tudja megteremteni, még kevésbé lehet alkalmas a fejlődő országok problémáinak megoldására. Sokan foglalkoztak azzal a kérdéssel, hogy a fejlődő országokban tulaj-



donképpen nem tud hazai burzsoázia kialakulni, tehát illúzió lenne arra várni, hogy ezek az országok a nemzeti burzsoázia vezetésével a kapitalizmus útján haladva jussanak előre. Sőt voltak olyan elemzések is — elsősorban Latin-Amerikából —, amelyek arra tették a hangsúlyt, hogy a burzsoázia ma már saját egykori forradalmának céljait sem tudja ki-harcolni, nem tudja megteremteni sem a nemzeti függetlenséget, sem a demokráciát, tehát a burzsoá forradalomnak egykori céljainak eléréséhez is ma már a szocialista út választására van szükség. Egészen sajátosan közelítette meg ezt a problémát a guineai Pierre Bassamba Camara, aki Le Duant, a Vietnami Kommunista Párt főtitkárát idézve azt mutatta ki, hogy a fejlődő országokban a modern gazdaság megszervezéséhez szükséges munkafegyelmet és munkaszokásokat — amit a kapitalizmus, fejlődésének kezdetén, kegyetlen eszközökkel megteremtett — csak a tudatos erők közreműködésével, a demokratizálással, a tömegek aktivizálásával lehet biztosítani, tehát ennek eléréséhez is a szocialista út választására van szükség.

Ezen túlmenően a szocializmus építésének számos konkrét tapasztalatáról szóltak a fejlődő országok képviselői. Cavtat egyik szinte élményerővel ható felfedezése, hogy ezekben az országokban gyorsan kialakul a képzett és rátermett marxisták egész nemzedéke, és így mind elmélyültebben elemezhetik sajátos problémáikat. Nagy előnyük, szemben a fejlett országokban ugyanezekkel a problémáikkal foglalkozókkal, hogy számukra ezek a kérdések nem egyetemi tanszéken vagy intézeti íróasztalok mögött elemzett témák csupán, hanem a közvetlen társadalmi gyakorlat részei. Ezek a tudatos marxisták már a gyakorlat alapján és dogmatizmustól mentesen tudják alkalmazni a marxizmust a gyakorlati problémák megoldásában. Ezért kellett külön figyelmet az, amit a marxistáknak ez a nemzedéke a fejlődő országok konkrét tapasztalatairól mondott, így az észak-koreai Kim Chol Sik és Gnak Szon Uk a saját erőre támaszkodás elméletéről és gyakorlatáról, a már említett kongói Kississou Boma és a guineai Pierre Bassamba Camara a párt szerepéről és munkásságáról, a burmai Khin Maung Gui a szocializmus építésének ottani tapasztalatairól.

Érdekes volt a madagaszkári Horace Gatien fejtegetése, aki azt ismertette, hogy a madagaszkári falusi közösségek milyen szerepet játszottak az ország történelmében és hogyan lettek ezek a specifikusan afrikai, az ország sajátosságaiból kinövő közösségek a szocializmus építésének alapsejtjei. Ehhez a konkrét tapasztalatokhoz kapcsolódóan a svájci Jean Ziegler írásban átadott tanulmánya szólt egy egész sereg abból kiinduló elméletéről, hogy miként lehetséges a kapitalizmus előtti közösségekből — amilyen a madagaszkár fokonolon vagy a tanzániai ujama — elindulni a szocializmus építésének útján. A madagaszkári tapasztalat ismertetése azért volt érdekes, mert minden elméletnél meggyőzőbben bizonyította, hogy az afrikai közösségnek ezek a formái ténylegesen a tömegek bevo-

násának, az államhatalom demokratizálásának, s ezzel a szocializmus építésének hatékony eszközei lehetnek.

\*

A cavtati tanácskozás egyik fontos tanulsága, hogy a fejlődő országok tudatos erői mindinkább felismerik a szocializmus építésének sajátos problémáit, és mind sikeresebben találják meg e problémák megoldásának módózatait. A marxizmus e konkrét feltételek és a konkrét gyakorlat ismeretében járulhat hozzá a problémák megoldásához, és így válhat a világ átalakításának, a szocializmus építésének fegyverévé a fejlődő országokban. Cavtat már azt jelezte, hogy a marxizmus — a különféle áramlatok képviselőinek őszinte és türelmes vitája, a különféle álláspontok és nézetek egybevetése révén — képes e szerep betöltésére

# A MANILAI KOSÁRLABDA-VILÁGBAJNOKSÁG UTÁN

*Egy régi játékos jegyzete*

ENGLER LAJOS

A manilai világbajnokság befejeztével merült fel a kérdés, minek köszönhető, hogy Jugoszlávia, melynek mindössze annyi nyilvántartott kosárlabdázója van, mint mondjuk egyik-másik nagy ország fővárosának ifijátékosa, olyan erőt képvisel, amely nemcsak uralja a mezőnyt ebben a sportágban, hanem a világbajnokság valamennyi résztvevőjét úgymond kenterbe veri, és száz ponton fölüli átlageredménnyel, fölényesen kerül, immár másodsor, a világbajnokot megillető legmagasabb dobogóra.

Hát ha még tudjuk, hogy e sudár csodafa — mert kétségkívül az újkori sporttörténelem egyik legnagyobb csodájáról van szó — alig három évtized alatt nőtt meg ekkorára. Még itt vagyunk csaknem valamennyien azok közül, akik a felszabadulás első napjaitól ápolgattuk, locsogtattuk a zsenge facsemetét, aggódva figyelve, vajon megkapaszkodik-e az ország földrajzilag annyira heterogén talajában. Mi már nem sokkal a szerény kezdet után reméltük, sőt biztosak voltunk benne, hogy sikerül.

Míg az átélt izgalom után a tévén látom szurkolóink örömmámorát és játékosaink nagyon fáradt mosolyát, ismét, ki tudja, hanyadszor, lepe-regnek előttem kosárlabdasportunk egykori eseményei. Az első húsz év, a botladozó lépések, a létjogosultságért folytatott harc, a kezdeti 9:4-ek és 13:8-aktól a Korac-korszak 108:104-es eredményéig stb. Úgy érzem, ez a húsz-harminc év többet is megérdemelne egy sebtében megírt rövid visszapillantástól, De ennyit feltétlenül.

Egy fővárosi lap írta 1964-ben: „A mérkőzésen M. B. jeleskedett, kétszer is sikerült távolról eltalálnia a gyűrűt.”

Később szóban forgó játékosársammal sokat mulattunk ezen, de akkoriban — amikor a vörös salakpálya még fényűzésszámba ment, s az érdekes fekete salak reszelékként vitte le a bőrt minden mérkőzésen tér-

dülnkről, könyökünkéről — a sokszor vizes, sáros vagy fagyos és girbe-görbe pályán ez nem is volt egészen lebecsülendő tett.

S természetesen a szakvezetés is hasonló szintű volt. Egy jeles, ma is aktív edző például rendszerint azzal az eredeti taktikai utasítással küldött bennünket pályára, hogy „tartsátok a labdát mindaddig, míg el nem veszítitek”.

Leghűségesebb és sokszor egyetlen szurkolóink testvéreink és ismerőseink voltak, esetleg a hálólabda-ménekezés után betévedt kevesek.

A helyzet azonban gyorsan változott. Mind kevesebbet utaztunk kérekpáron, vonatjegyre is telt, 1949-ben pedig az emlékezetes Partizan-Crvena Zvezda rangadón (13:9-es féldő után a Partizan nyert 21:13-ra) a játékra kíváncsi közönség nagy részét már be sem fogadhatták a Kalemegdan falai közé szorított lelátók.

S most, úgy érzem, ide tartozik egy mellékesnek tűnő, de mégis igen jelentős részlet: akkoriban szabály volt, hogy a vendéglátó csapat játékosai az állomáson bevárják és kikísérik ellenfeleiket. A szó szoros értelmében házigazdái voltunk egymásnak. Ma persze más időköt élünk, de akkor, mondjuk, egy országos bajnokság rangadójának legizgalmasabb pillanataiban is felsegítették egymást az ellenfelek.

Úgy 1948—49 táján kezdődött a jugoszláv kosárlabdaspport fellendülése s nemzetközi szereplése is. A tiranai Balkán-bajnokság és a szófiai Európa-bajnokság után, a közismert történelmi események folytán, a sportban is Nyugaton, a hosszú kosárlabda-múltra visszatekintő országokban kellett bizonyítanunk. S első lépéseink váratlanul jól sikerültek:

1949 decemberében a Partizan a Brüsszelben megtartott újrvi tornán rajtolt. Úgy indultunk útnak, mint egy valóságos csatába, többek között azért is, mert akkoriban a jugoszláv sportolók minden külföldi szereplésének igen nagy politikai súlya is volt.

A belga fővárosba érve azzal kezdtek, hogy divatos és mutatós térdvédőket vásároltunk, hogy ha rövid lesz a lépésünk, megtoldjuk egy kapusszerű vetődéssel. Az ilyen vetődés ugyancsak divat volt akkoriban.

Míg a csapatok nagy része előkelő szállodákban kapott szállást, bennünket a szervezők egy nyugalmazott ökölvívó külvárosi vendéglőjében helyeztek el. Alig fűtött szobákban laktunk, lavórokban mosakodtunk — és ez még inkább fokozta harci vágyunkat. Megfogadtuk, ezt leverjük a belgákon.

Az első ménekezést a brüsszeli Racinggal játszottuk, s úgy hozta a sors, hogy elsőnek én próbáltam ki az új térdvédőket. A feldobás utáni röviden hátrahúzott labdára vetődve dőbentem rá, hogy, sajnos, a rapacsos betonpályán a divatos térdvédő vajmi keveset ér, de ezt, fogcsikorgatva bár, megtartottam magamnak. Lett azonban olyan jobbra-balra

verődés, hogy a hidegvérű belga közönség egy része megrökönyödött, majd nekünk kezdett szurkolni.

Megnyertük nemcsak a meccset, a tornát is. A szervezők a szállás miatt még aznap este elnézést kérték, s közölték, hogy helyrehozzák a „sajnálatos révedésből” eredő hibát. Nem fogadtuk el az előkelőbb szállodát, a lapos orrú vendéglőszünkénél maradtunk.

Azóta rengeteg mérkőzést játszottak a jugoszláv csapatok külföldön. Nyertek és veszítettek, de önfeláldozásuk gyökereit valahol itt kell keresni. És abban a tudatban, hogy játékuikkal egy kicsit mindig egy ország becsületét is védték.

Egyik legmaradandóbb emléktünk kétségkívül az 1953-as moszkvai Európa-bajnoksághoz fűződik. Tudni kell, hogy 1948 után mi voltunk az első jugoszláv különítmény, amely a Szovjetunióban járt. „Ti oda nemcsak sportolni mentek. A hazai közönség nemcsak a játékhöz való viszonyulásokban, hanem minden lépésekben választ keres majd arra a kérdésre, igaz-e az, amit évekig hallgattak”.

Igy hangzott a szokásos rövid, utazás előtti tanács. Nem is kellett több. A moszkvai Dinamo labdarúgó-stadionján megtartott díszfelvonuláson összesereglett több tízezres tömegtől még az udvariassági tapsot sem kaptuk meg.

Az elődöntők első mérkőzését az akkoriban elég jó libanoni csapat ellen 95:51-re megnyertük (lám, csaknem ugyanolyan eredménnyel, mint amilyenell Dalipagióéék vették, most Manilában, az első akadályt: Jugoszlávia—Szenegál 99:64), s a győztesnek kijáró himnusz alkordjai után már tapsolt a közönség.

Bekerültünk a legjobb nyolc közé, s ott ádáz küzdelem után három meglepetésszerű győzelemmel (Csehszlovákia, Olaszország és Egyiptom ellen) hatodikak lettünk.

Legélénkebben mégis, hiszem, valamennyiünknek az vésődött az emlékezetébe, ami a zárőünnepségen s azután zajlott le. A zárő díszfelvonuláson vastaps, utána pedig különbuszunk jó ideig nem tudott elindulni.

S ha voltak (vannak és lesznek is) olykor összetűzések a játékosok vagy szakvezetőség között, a közös cél, a kötelesség fölé azok soha nem kerültek, az biztos.

Közvetlenül az 1950-ben Buenos Airesben megtartott első világbajnokság előtt B. J. edző családi okokból leköszönt. Helyette a repülőben választottunk edzőt, N. P. tapasztalt játékos személyében, aki közismert zvezdás volt. A válogatottat viszont akkor jobbára csak két csapat, a Crvena Zvezda és a Partizan játékosai alkották. N. P. megköszönte a bizalmat, majd kijelentette, hogy számára minden játékos egyforma lesz. Nem így történt — saját klubtársáival szigorúbban bánt.

S most hadd tegyem fel a kérdést: emlékszik-e valaki, hogy a kosár-

labdában valaha is volt más népszerű sportágból annyira ismert és visszatevő huzavona a válogatott edzője vagy a csapat összeállítása körül? Hogy miért ez és nem az, miközben a cél rendszerint háttérbe szorult? Nem volt, s remélem nem is lesz.

Időközben óriásit változott a kosárlabdavilág helyzete — javunkra. Például a sportsikerhez elengedhetetlenül szükséges tapasztalatra és hagyományra épülő önbizalom kialakulása terén.

1954-ben Rio de Janeiróba, a második világbajnokságra még igen megilletődötten érkeztünk. A távoli Dél-Amerikában a nagy tekintélyű, tarka selyemmezű csapatok között, a 20 000 nézőt befogadó Kis Maracana fedett csarnok utolsó helyig megtelt lelátóról zúgó hangorkánban, vastag, szűrős gyapjúdresszeinkben izzadva (nem volt más) a mákszemnél is kisebbeknek éreztük magunkat. Edzőnk is. Első mérkőzésünket az egyik főesélyes, Uruguay ellen játszottuk. A pályára lépés előtt az öltözőben kezeit tördelve A. N. csak arra kért bennünket — s ez volt egyben az egész taktikai utasítás —, hogy ne veszítsük el a mérkőzést 30 pontnál nagyobb különbséggel, „mert az bizony nagy szégyen lenne”. Minden más eredmény sikernek számít — fejezte be utasításait.

Nos, ilyen „pszichológiai felkészülés” után mi a mérkőzést az egész stadion szeme láttára megnyertük. Két ponttal. Már ünnepeltük a győzelmet, amikor az utólagos visszaszámolás után a zsűri kisütötte, hogy ellenfelünknek „elfelejtettek” beírni egy találatot, s az eredmény valójában döntetlen. Ki vette akkor, ott, komolyan egy jugoszláviai szakvezetőség méltatlankodását? Ha tetszik, lejátsszuk a hosszabbítást, ha nem, alászolgálja, Uruguay nyer! Játstottunk tovább, s 3 ponttal veszítettünk, majd 5—6 pontos különbséggel még néhány mérkőzésen alumaradtunk. Így lettünk utolsó előttiék. Pedig ha elismerik Uruguay elleni győzelmünket s a legjobb hat közé kerülünk, ki tudja, talán már akkor sikerül Jugoszláviának a kosárlabdavilág élvonalába kerülnie.

De ennek a csapatnak még érnie kellett. Egy új nemzedékre volt szükség mindenekeleltt. Nem azért, mert ők *csak* jobbak voltak, hanem elsősorban mert már nem volt bennük az a mélyeséges félelemmel vegyes hódolat az „utólérhetetlen” nagyok iránt, amely az egyponthoz győzelem vagy vereség mennyországa és pokla között rendszerint az ellenfél javára dönti el a csatát. Mint ahogy most, e világbajnokság után még nyilván sokáig, ez a jelentős tényező a mi szövetségeseink lesz. Ezért s nemcsak a csillogó aranyért olyan óriási az az átlagon aluli játékkal kivívott egyponthoz győzelem a döntőben.

A mostani siker még egy jellemzője: a végső győzelemben, amelyet mindannyian egyformán áhítottunk, igazán, maradéktalanul és rendületlenül csak azok bíztak, akiknek a legjobban kellett — játékosaink.

Nyugodtan nőhet tovább kosárlabdaspportunk csodafája.

---

# MŰHELY

---

## A KÉPREGÉNY SZÜKSÉGLETE

HERNÁDI MIKLÓS

Minden műfaj létezését az igazolja, hogy más műfajokkal ki nem elégíthető emberi szükségletet szolgál; az ókori szatíra azért alakul ki, mert például, az elégia nem alkalmas szatirikus ábrázolásra, s mint az elégia, a szatíra is addig marad fenn, amíg „szükség” van rá. Tudunk elhalt műfajokról, ilyen az eposz vagy a moralitás-színjáték. Még több új keletű műfajról lehet tudomásunk, különösen a polgári korszak kezdetétől, amikor a tömeges igények s a technikai reprodukálás új eszközei megsokszorozzák a születő műfajok számát, kombinációikat is létrehozva.

A képregény — mint találó magyar elnevezése is jelzi — két műnem, a kétdimenziós ábrázoló műnem s egy verbális (irodalmi) műnem sajátos kombinációja. Mármost megjegyezendő, hogy a voltaképpeni képregény jól elválasztható és el is választandó e két műnem egyéb kombinációitól. Hiszen ha ezt az elválasztást nem végeznők el, rokoníthatnók a képregényt akár az illusztrált könnyvel vagy több, összefüggő tárgyú, képaláírással ellátott festménnyel, például templomi Golgota-sorozattal, ami nyilvánvalóan annyira kitégítaná a műfaji meghatározást, hogy operatív értéke megcsappanna.

A képregényt a párbeszéd, illetve a párbeszédelterés bekapcsolódása avatja par excellence képregénnyé. Még Wilhelm Busch rajzos történetei sem nevezhetők a képregény műfajilag tiszta mintáinak. Bár a képaláírásokban itt már megjelenik a szereplő figurák egyenes beszédben rögzített párbeszéde, a képsorozatok valójában az összefüggő irodalmi szöveggént is olvasható versükék illusztrációi, vagyis az irodalmi és az ábrázoló elem együtt jelentkezése, ha szabad kémiai analógiát használni, nem lépi túl a koloidális fokot.

A képregény irodalmi összetevője a drámai monológ és dialóg lenne tehát? Véleményünk szerint nem ez a teljes igazság. Inkább a tömör, indulatoktól fűtött balladában kell keresnünk az irodalmi összetevő ledéheletét. Fontoljuk csak meg: mi kímálkozna készségesebben képregényben

való feldolgozásra: egy gondolati dráma vagy egy eseménydús ballada? Pedig az előbbi csak párbeszédéből áll, s az utóbbiban talán nincs is párbeszéd. Menten kitűnik, hogy a párbeszédék fontossága másodhelyen áll a cselekményesség, vagyis a narratív felfűtöttség fontossága mögött.

A drámához fűződő rokonság gondolata azonban, miután kitessékeljük az ajtón, visszasettenkedik az ablakon. Igaz, hogy a képregény narratív, tehát epikus műfaj, hiszen történetet tudat, heves jelenidejűsége mégis a drámához fűzi. A dráma kommunikációjában nincs múlt idő (a szó „emlékezés” értelmében); ami elhangzik, a jelenben létezik, mert a szó a látvánnyal azonos időzónában helyezkedik el. Ami a képregényben látható és olvasható, egyformán a jelen időt tárja elénk. A képregény szereplője sohasem emlékezik, mindig tapasztal — olvasójával együtt. Még emlékképeit is a „most”-ban éli át.

A voltaképpeni képregény tehát akkor születik meg, amikor a párbeszéd a kolloidális fokot túlhaladva vegyületet alkot a képpel. (...)

Gyermeknek szánt képtörténetek éppoly mennyiségben készülnek, mint humoros rajzszorozatok, kém- és kalandregények, sci-fi és horror-történetek. Mindnyájukat az fűzi össze, hogy bennük a leíró szöveg elenyésző, a nem képi információ zömmel párbeszédekben, még hozzá a képbe szervesen beépítve (szóbuborékokban) kel életre.

Újabb döntő sajátosságra kell még felhívni a figyelmet, mely szintén a közlés időviszonyait érinti: a képregény kommunikációja nem folytonos, hanem *metszetjellegű*. Anyaga mindmégannyi állókép egy dinamikus eseményláncolatból. A filmzés technikájának ismeretében szinte azt mondhatnók, hogy a képregény egy mozgó rajzfilm állóképekből összeállított szinopszisa. Halvány rokonság fűzi a némafilm azon kockáihoz is, ahol — technikai szükségből, a hangos közlés lehetetlensége miatt — a mozgóképek sorát időközönként álló felirat szakítja meg.

De ha ennyire immanens sajátossága a metszetjelleg, hogyan tesz szert legismertebb erényére: dinamizmusára? Elsősorban azzal, hogy a képre irányuló perspektíva szinte minden képkockával kimozdul helyéből: az esetleg öt-hat kockáig is azonos helyszínt új és új szemszögből látjuk viszont. Az első kockában talán csak a hős fejét látjuk, a második kockában már bővül a látószög, meglátjuk a mögötte settenkedő merénylőt is, a harmadik kocka pedig talán már a merénylő szemszögéből mutatja a hőst és környezetét. Nem csoda, hogy a műfaj térhódítása szinte évre egybeesik a filmzésével. A film technikájából származik a képregény képi fortélyainak jelentős hányada: a képkeret hasonló határvonal, mint a filmvásznon (pontosabban a celluloid lapocskán) széle, premier plántól nagytotálig terjed a képregény képkivágása is; olykor a rajzoló a kameramozgást mimelő effektusokkal dolgozik: közelít, távolodik, pásztáz stb. A felsorolhatatlanul nagyszámú képi megoldás mellé (a mozgást „lökthajtásos” vonalkázás, porfelhő nyomarékosítja stb.) felsorakoznak a szóbuborékon belül lehetséges dinamikus hatáskeltések. A párbeszéd



hangerejének fokozódását növekvő betűtettek, a hangsúlyt kurziválás, a borzadályt esetleg lúdbőrösen reszkető betűtípusok jelzik stb. A szóbuborék elhelyezése kronológiai érvényű. A kép bal fele a nyugati kultúrkör olvasási szokásának megfelelően az előbb elhangzó szöveg helye, jobb fele pedig a később elhangzóé. Vertikálisan is hasonló időkülönbségeket jelöl a szóbuborék holléte: ami feljebb van, az hangzik előbb. Ha két szóbuborék átfedi egymást, a feltelezhető hangos közlések is átfedik egymást (az alakok egymás szavába vágnak). Mindezek a megoldások teszik, hogy a képi metszetek s a bennük szereplő csökevényes párbeszédtek alkalomadtán roppant dinamizmusra tehetnek szert.

A szöveg fantomnyelven íródik: úgy, ahogy a képregény hősei beszélnek, aligha beszélünk köznapri ténykedéseink közepette. Ennek az a, már jelzett körülmény az oka, hogy (kontextuális funkcióján túl a párbeszédnek epikus (körülménytisztázó, univerzális) funkciót is teljesítenie kell. Fresnault-Deruelle mutat rá tanulmányában: „Most megyek, hogy iközönjek a kapitánynak” — ez a mondat teljességgel indokolatlan és haszontalan a hős szempontjából, hiszen ő tudja, hová megy s mi célból: a mondat elhangzásának csak az olvasóval (kapcsolatban van értelme.<sup>1</sup> A hős tehát „kibeszél” a képből, a szerző helyett is beszél! Kommunikációja ennél fogva csak a képregény közegében, a képregényi konvenciók elfogadásával tűnhet valósnak. De többet is beszél a kelletrénél, noha kommunikációja önmagában véve csökevényes. Többet beszél, mert azt is közölnie kell az olvasóval, ami nem adna okot a megszólalásra: rejtett szándékait(!), elégedettségét, megrémülését stb. Aki elfogadta a képregény konvencióját, észre sem veszi: a hős úgy kommunikál, mint a magában beszélő, minden cselekedetét fennhangon kommentáló elmebeteg. (...)

A képregény kockáinak főszereplője, már a kockák kicsinysege miatt is, az emberi arc. A képernyőn is gyakoribb a „közeli” felvétel, mint a „totál”, jóval gyakoribb, mint a filmvászonon. Az emberi arc metakommunikatív kifejezőképessége roppant gazdag. Egy-egy közeli ismerősünk arcán, anélkül, hogy ez tudatosulna bennünk, rövid idő alatt akár százánál is több eltérő érzelmi állapot mimikai jelzését regisztrálhatjuk. E jelzések „sugárzásában” a szem csillogásának, a ki- és belélegzésnek, az arcizmok mozgásának egyként lényeges szerepe van. A képregény arcábrázolásának skálája ezzel szemben meglehetősen szűk, talán ha négy-öt alapemócióra futja erejéből. Itt nincsenek átmenetek, ambivalens arckifejezések, csak szélsőségek: páni félelem, ujjongó öröm, sátáni harag stb. Pedig a kezdő rajznövendék is több tucat érzelmet képes ujjgyakorlatként megjeleníteni. Miért tartózkodik (őrizkedik?) a képregény rajzolója az árnyalt ábrázolástól? Nyomdatechnikai kényszerűségből? Eleinte talán ez is közrejátszott, ma azonban már világos: a műfaj impe-

<sup>1</sup> La verbal dans les bandes dessinées, Communications, 15, 1970. 152. 1.

rativusa, a helyzetek azonnali felismerőségének kötelezettsége vezeti ce-ruzáját. (...)

A képregények statisztikai vizsgálata kimutatná, hogy a véletlen szerepe cselekményükben rendkívül jelentős, akár a tömegkultúra egyéb műfajaiban. A véletlenül kihallgatott beszélgetés, a véletlen találkozás, valamilyen eszköz váratlan csődöt mondása — ezek a mindennapi élet jól ismert epizódjai. Számuk és súlyuk azonban a köznapi mértéket a képregényben jócskán meghaladja. Feltehető, hogy a hősnek is vannak unalmas félórái, tétlen napjai, ezeket azonban nem láthatjuk. Az élet természetes fordulatossága itt sűrített, természetellenes villódzássá, örökös borotvaélen való táncolássá, zaklatott cselekvéskényszerré válik. A képregény hőse nem étezik, nem aliszik, nem tisztálkodik. Még csak nem is dolgozik! Csak „cselekszik”. És mindig a tülerővel dacolva, a véletlenben (és ügyének igazságában) bízva. A legeslegutolsó pillanatban érkező felmentő csapat vagy társ deus ex machinája oly gyakori, hogy gyanítható: valóban „gépből”, gépies fantáziából előugró istennel, a cselekmény végső felcsigázását szolgáló rutinos fogással van dolgunk.

A képregény véletlen epizódjai azonban nem juttatják el az olvasót valami váratlan, a szokásostól elütő felfedezéshez. A véletlenszerű (tehát valószínűtlen) fordulatok végül nagyon is valószínű anyaggá állnak össze: mindenki pontosan azt kapja a képregénytől, amit várt. (...)

A képregény *képzeltgátló effektusa* véleményünk szerint a műfaj legmélyebb sajátossága. Ez azonban nem jelenti azt, hogy ne éppen a képzeltet minél hevesebb megmozgatása lenne feltett — bár megghiúsult — célja. E célt számos eszköz szolgálja: az érzelmi állapotok túljátzása, túllicitálása, polarizált jellemábrázolás, impulzív túlreagálások. Megriadás helyett páni félelem, rosszindulat helyett sátáni gonoszság, nehezítés helyett azonnali gyorstüzelés és így tovább. E túlzott motívumoknak azonban nincs fedezetük a képregény közegében, mert ritkaságértékük zérus. Minden hős túljátssza magát, következképpen vehemenciája már nem kelt több hatást, mint a sarki újságáros fásult kiáltozása. Ahogy a vakok országában köznapi élménnyé válik a vakság, úgy szürkül el a lövöldöző, esküdöző képregényhős is. A mindennapi, eseménytelen szürkeség „skalandos” tagadás végül szürkénél is sűrűbb egyhangúságba visz.

Megtagadnánk hát a képregény létjogát?

Magunk állítottuk, hogy addig él egy műfaj, ameddig a szükséglete; részletekbe menően bizonyítottuk, hogy a képregény szükséglete élő és tetemes. (Bár hozzátettük, hogy szükségletét maga teremti s tartja fenn.) Kijelenténénk végül, hogy aki örül a képregénynek, keressen helyette más, tartalmasabb örömforrást?

Ha ezt tennénk, olyan műfaj felett törnénk pálcát, mely embermilliók szenvedélyes kedvtelése. (A pálcátörésre amúgy sem hederítene senki.) A képregény torz, de igen életerős mitológiát teremt a mindennapi élet

számára. Bogart utal rá, hogy a képregény analógiákat termel, melyek a mindennapi élet számos helyzetére alkalmazhatók<sup>2</sup> (Hasonló, analógias szerepük van az ókor mindennapi életében az istenalakokkal benépesített mitológiáknak.) Hovatovább oly szerves része például az Egyesült Államok nemzeti tudatának Tarzan, a Superman vagy Snoopy, a Mogyoró család kutyája (az egyik Apollo-kísérletben az ő nevét viselte a holdkomp), mint Lincoln, Roosevelt vagy Marilyn Monroe. A franciák kedvence, a borzas hajú Tintin De Gaulle kijelentése szerint „egyetlen nemzetközi vetélytársam”. A képregényhősökkel érzelmileg is azonosuló emberek, főleg gyerekek és kamaszok, természetesen rossz analógiákat is tanulnak a képregénytől. Azt azonban máig sem döntötte el végérvényesen a szakirodalom, részes-e a comicsolvasás (a bűnöző szereplőkkel való érzelmi azonosulás, az őket utánzó szerepjáték) a fiatalkori bűnözésben.

A képregény kultúrkritikai megítélését széles háttérbe kell ágyaznunk: a képiség eluralkodásának háttérébe. A film, a fotó, a televízió, az újabb oktatási módszerek világszerte visszaszorítják a csak írásos közlési formákat. E problémát itt még érinteni sincs szándékunkban. Annyit azonban megállapíthatunk, hogy a képregény mindegyik növekvő népszerűsége törvényszerűen simul a képiség térhódításának általános tendenciájába. Mindenütt megfigyelhető az a lázas igyekezet, amellyel az írásban megörökített világot képpé alakítják át. Fintoroghatunk a könyvére esküvő filosz fintorával a képi kommunikáció győzelmein. Am ha azzal a megvetéssel nézünk a képregényre, amellyel a gálába öltözött nagypolgári közönség tekint az Operaház lépcsőjén muzsikáló koldusra, csak annyit tudunk, hogy a koldus muzsikája vitathatatlanul silányabb a Parsifalnál. De ezzel még semmit se mondtunk a koldus muzsikájáról. (...)

<sup>2</sup> Leo Bogart: Adult Talk About Newspaper Comics: in: *Sociology and Everyday Life*, M. Truzzi szerk., Prentice Hall Inc., Englewood Cliffs, New Jersey, 1968. 92. 1.

## A KÉPREGÉNY ÉS A KORPARANCS

SZOMBATHY BALINT

Amikor a szerkesztőkkel a képregény problematikájáról beszélgettünk, egyetértettünk abban, hogy ennek az alkotói kifejezőmódnak a vizsgálatakor el kell tekinteni azoktól a történelmi vonatkozásoktól, amelyek a médium elemzése során egyre ismétlődnek; másrészt ról kell jutni a képregény létét folyton megkérdőjelező szkeptikus fázison is, hogy egy, immár korunk követelményeinek megfelelő modell után kutathassunk, amely kritikai mérceként is szolgálna, de kiindulópont is lenne egyben a további munkában.

Tény, hogy az utóbbi időben környezetünk egyre fokozottabb — ám még mindig kampányszerű — figyelmet fordít erre a korábban kizárólag vásári árunak elkönyvelt alkotói műfajra, melyet egyesek ma már a kilencedik művészetnek neveznek. Jobbára tehát két véglet, két szélsőséges pólus alakult ki az évek folyamán. Az utóbbi teljesen feleslegesen, de állandóan azt igyekezett bizonygatni, hogy ez egy igenis életképes és szükséges — nemcsak megtúrt — nyelvi artikulációs forma, alátámasztják ezt ezek és ezek a művészettörténeti előzmények. Mindannyiszor újból kezdtek bizonyítani, hogy igazságtalanul bánnak vele oly mostohán, igazságtalanul pecsételik meg, mert igenis helye van a többi, úgymond, igényesebb művészeti termék között.

A szerkesztőkkel vallott nézeteink tehát megegyeztek abban is, hogy szükségtelen a képregény létjogosultságának és műfaji indokoltságának permanens hangoztatása, ha már egyszer túljutottunk — márpedig túljutottunk — ezen a kérdésen, akkor előre tekintünk, ne pedig hátra, a status quo igazában. A szélsőségekbe hajló álláspontokkal szemben ugyanis egyre inkább belátást nyer, hogy nincs eleve elvetni való műfaj, csak rossz műfaji megnyilvánulások léteznek. Bár igaz, hogy a képregény nem új keletű kifejezési mód — gyökerei a XI. századba és még korábbra nyúlnak vissza —, kiközösítése és mellözése folytán azonban igen későn, századunk közepe táján irányult rá a figyelem. Ilyenképpen a képregény még ma is fiatal műfaj, főleg, ha számításba vesszük, hogy tömegmédiummá váló átminősülése csak a nagy példányú rotációs sajtó beindulása után, a planetáris kultúra kialakulásának kezdeti fázisában következhetett be.

A műfaji követelmények ennek következtében még nem oly kristályosak és világosak, mint más, esetleg rövidebb múltra visszatekintő művészeti ágazatoké, amihez az is hozzájárult, hogy a kép és az írott nyelv e sajátos ötvözetét egészen mostanáig nem vették komolyan, a valamirevaló névvel és tekintéllyel rendelkező szakemberek pedig kifejezetten

kerültek ennek a tárgynak a megközelítését, hiszen az nevük megcsonkulásának kockázatával járt volna. Így a képregény igényes kritikai vizsgálatára egészen a strukturalista módszerek megszületéséig kellett várni, amikor a többi tömegkommunikációs rendszer és a tömegkultúra megnyilvánulásainak szimultán elemzése már amúgy is magával vonta e népszerű műfaj vizsgálatát (pl. Umberto Eco). A képregénnyel szemben támasztott kritikai igények és elvárások tehát a lingvisztika, a művészetkommunikáció és az információelmélet tudományágakká való konstituálódása idején, azok eredményeivel áthatva kristályosodhattak ki.

A tárgyilagosabb állásfoglalások kialakulása előtt tehát az a két végkövetkeztetés adott hangot, amely vagy teljes egészében tagadta a műfaj lehetőségeit és létrehivatottságát, vagy pedig feltétel nélkül mellette foglalt állást. Akiik eltelték a nagy népszerűségnek örvendő, „olvasott” képregényeket, azok elsősorban hiányos pedagógiai felkészültségér, a fiatalságra gyakorolt negatív hatását kifogásolták, bár az ilyen nézetek helytállósága egyszer sem bizonyosodott be egészen. Ellenkezőleg: a film, a tévé és a ponyvairodalom területén végzett kutatások azt bizonyítják, hogy semmilyen közvetlen vagy közvetett negatív hatás nem lehet döntő és kizárólagos befolyással azokra a növendékekre, akik különben elfogadható szociális-művelődési ellátásban és törődésben részesülnek, hiszen a közvetlen környezet pozitív tulajdonságait semmilyen külső negatív hatás sem befolyásolhatja lényegesen. Azok tehát, akik a képregény bizonyos esztétikai és kommunikációs problémáit automatikusan a gyógyászat szférájába kívánták helyezni, lényegében azokhoz az elmarasztalókhöz csatlakoztak, akik szélesebb kulturológiai szemszögből ítélkeztek a képregény felett, hangoztatva, hogy a médium üzenetei nemcsak a fiatalok nevelésére károsak, hanem agresszivitásukkal egyszersmind elvonják az olvasókat az értékes irodalom termékeitől, s magától az írott közlésmódtól.

Ennek a nézetnek a szószólói azok közül kerültek ki, akik kissé megijedtek McLuhan messzemenő következtetéseitől, s a tömegkultúra többi képi formája mellett épp a képregényben látták azt a piktorális modellt, amely — szerintük — egyszerre veszélyeztetni kezdte az irodalmat, a belső monológ művészetét. A kialakult képregényellenes kampányban pedig ez a műfaj az antiirodalom első számú képviselőjévé vált, a problémát csak felületesen tanulmányozók pedig hadakoztak ellene minden eszközzel.

A fenti hangulati átváltozások ellenére is kialakult egy józanabb, nem dekadens, de nem is elvakult, hanem a műfaj tényleges szerepéből és jelentőségéből kiinduló objektív kritikai álláspont, amely a képregényt nem ruházta fel messianisztikus tulajdonságokkal, hanem a tömegkultúra szintjén próbálta megrajzolni alapvető esztétikai-ideológiai követelményeit, elfogadhatóságának határait. Ezek a tárgyilagosabb kutatások mu-

tattak rá egyben, hogy a képregénynek nem is volt szándéka, még kevésbé lehetősége, hogy háttérbe szorítsa a klasszikus irodalmi vívmányokat. A képregény akkor sem válhatott az ellenirodalom faltörő kosává, még ha a tömegkommunikáció jövőjét épp az írásos formákról a képi formákra való áttérés jelentette is, hiszen ha a sztríp valóban élethűbben, érzékibben és megfelelőbben fejezi ki korunkat a modern irodalomnál, akkor az elsősorban az irodalom tehetetlenségére és merevségére vall, nem pedig a képregény hódító szándékainak az árulója.

Bár az irodalom és a képregény is narratív forma, a narráció ez utóbbi esetében képi dinamizmus formájában valósul meg. Az átlagon felüli képregény történetének a kort, az idő és a társadalom meghatározott perspektíváját kell kifejeznie, de el kell hatolnia a még meg nem élt tapasztalatok és valóságok köreibbe is, tágítva az emberi képzelet fesztárait s tovább fejlesztve tulajdon nyelvi eszközeit. A műfaj konvenciói azonban mindeddig előírták, hogy a hihetetlen nem mehet át lehetetlenbe, a nem reális pedig valótlamba, mint ahogy lehet állítólagos, ám nem lehet felelőtlen a jövő felvázolásának kérdésében.

Ha alaposabban megnézzük, ez a sajátos narratív közlésforma képi megoldásaiban a művészettörténet nagy korszakainak nyelvi-stiláris megoldásaira támaszkodik: története folyamán a kiindulópontul szolgáló karikírozó vonalvezetést a francia és angol plakátművészet, a barokk manierizmus, a modern stílus, az absztraktizmus, az expresszionizmus, a kubizmus és a klasszikus realizmus formanyelve alakította át, úgyhogy 1930-tól 1940-ig, rövid tíz esztendő leforgása alatt a képregény szinte valamennyi klasszikus formát kimerítette. A műfaj iratlan szabályai ugyanis a művészeti hagyományra építették fel a képregény vázát, minék következtében megnyilvánulásainak nagy része a quattrocento festőiskolájának azokkal a darabjaival egyenlíthető ki, amelyek a megrendelők szellemi képességeire való tekintettel a trecento szokásai szerint készültek. Az átlagképregény is mindig valahogy, ha nem is az ódivathoz, de mindenképpen az utolsó előttihez igazodott, bár az évtizedek haladtával — a fénykép és a film természetének sikeres szimulálása folytán — nyelviileg a festészetet is túlszárnyalta, amely idestova negyven éve kiesett a jelentős világalakító tünemények és események körforgásából, mindinkább elvesztve kapcsolatát a közönséggel. A tömegművészet ma azt a művészeti örökséget népszerűsíti, amely valaha kizárólag az elitnek készült, vélik egyesek. Hozzátehetjük: van benne valami.

Elsősorban azokkal a konvenciókkal kellene leszámolni, amelyek a képregényt még mindig a hagyományos nyelvi artikulációk forrásaiból táplálják. A merészebb újításoknak a rajztechnika korszerűsítése mellett a többi képzőművészeti eszközt, a kollázst, a montázst, a fényképet stb. is be kellene vonnia, akár autonóm elemként, akár egy átfogóbb szintézis részeként. Többet lehetne kamatoztatni a film és az animáció

arra érdemes vívmányait is, arról nem beszélve, hogy az írott nyelv magyarázó és kiegészítő funkcióját egyre inkább új jelképrendszer bevezetésével kellene megoldani. Nem szabad a priori hitelt adni azoknak az álláspontoknak sem, melyek szerint a képregény elsődlegesen elbeszélő forma, olyan idealista szerkezet, amely már csak előre kialakult — vagyis átvett — jelentésalakzatok megjelenítésére vállalkozhat.

A már meglevő kísérletekből azt a következtetést is le lehet vonni, hogy az újítások biztosítéka épp a narráció elvetésében, vagyis a jelentés mellőzésében rejlik. Másrészt a képregénynek merészebben kellene alkalmaznia a többi művészet előrehaladott megoldásait, s az úgynevezett nagy művészet időszerű folyamataihoz hasonlóan, vállalkoznia kellene önmaga természetének vizsgálatára, azonosságának felfedésére és létének megkérdőjelezésére. Az önismereti vizsgálatok tekintetében ugyanis a képregény messze a kor mögött van, ahogy azt már a quattrocenito festészetének példáján is érzékeltettem. Nyelvi kifejezésben, ideológiában egyaránt előre kell lépni, hiszen nincs még egy kétdimenziós művészeti médium, amely a világ illetve a kor folyamatait oly dinamikusán tudná láttatni, mint éppen ez.

Bátorító, hogy az önreflexív fázis, elszórtan bár, de kezdetét vette. A gyakorlattal egyidejű kritikai tevékenység feladata ezért cseppet sem könnyű: a piac és a hagyomány diktaálta narratív modell lesz még sokáig a hangadó.

## ASTERIX TOVÁBB ÉL

### *Emlékezés René Goscinnyre*

René Goscinny 1926-ban született Párizsban. Kétéves korában szüleiivel Argentínába vándorol, s így gyermekkorát Buenos Airesben tölti. Francia iskolába jár, 17 éves, amikor elhelyezkedik egy tervező- és reklámirodában. Kitűnő rajztudására már az iskolában felfigyelnek. Még húszéves sincs, amikor otthagya az argentin fővárost, New Yorkba költözik, hogy ott próbáljon szerencsét. De... A Fred Aster filmjei alakította Amerika-vízió helyett egy számára idegen, rideg várossal találkozott, ahol mindenekfölött az erőszak uralkodott. Rajztudásának továbbfejlesztése miatt jött — Disney akkor már ismertté lett stúdiója vonzotta —, de nemhogy itt, még a művésziskolákban is hiába kopogtatott, mert ezek a háborúból hazatért katonáknak nyújtottak elsőbbséget. Rajzolóra nem volt szükség, s így, annak ellenére, hogy angolul vajmi keveset tudott, egy marokkói cég angol fordítónak alkalmazta.



Szerény külvárosi bérházban lakott s dolgozott, rajzaival pedig sorra járta a város kiadóit. Nem sok sikerrel.

A fordulópontot életében egy véletlenszerű találkozás jelentette egy tipográfussal, aki a MAD című újság figyelmébe ajánlotta. Így került ismeretsége Harvey Kurzmannel, Will Elderrel és John Severinnel. Látna tehetségét, gyermekkönyvek illusztrálásával bízták meg. Ez az állás kitűnő alkalom lett volna a gyors felemelkedéshez és a hírnév megszerzéséhez, de a cég csődbe jutott, Gosciny pedig állás nélkül maradt, és ismét előlről kezdte a kilincselést. Megunva a nélkülözést és a bizonytalanságot, hajóra szállt, és Franciaországba jött.

Szerencsés elhatározásnak bizonyult a hazajövetel, mert állást nem is akárhol, hanem a *Robbedoes* hetilap szerkesztőségében kapott, ahol Gillaintól tanulhatott. Több éves kitartó munka után, 1955-ben ismerkedik meg Morrisszal és születik meg a ma is kedvelt Talpraesett Tom (Lucky Luke), az igazságos cowboy figurája. Egy évvel később, Albert Uderzóval való ismeretsége és együttműködése után szerez magának hosszú évtizedekre szóló hírnevet, s lesz az egyik legkeresettebb képregényíró. Ezekben az években Gosciny a *Kuifje Week* munkatársa, segítőtársai pedig többek között Attanasio, Macherot, De Moor stb. Nem sokkal később már a *Pistolina* főszerkesztője.

Munkásságában kétségkívül 1959 hozza meg az igazi nagy fordulatot. René Gosciny akkor indítja a *Pilote* című képregény-folyóiratot, amely-



nek első számában megjelenik a képregények egyik legszimpatikusabb egyénisége — Asterix. A Luxemburgi Rádió óriási propagandával segíti Goscinnyt s a folyóiratot, amely csakhamar százezres példányszámokban kell el a piacom. Miben van a szimpatikus kis Asterix figura nagysága? Szerzője kitűnő összhangot teremt a rajz és a szöveg között, olyan szintézis ez, amely érdeklődést ébreszt és nevetet. Nevetet, de úgy, hogy a hivalkodásnak, a tolatkodásnak még csak nyoma sincs. Humorát egyáltalán nem erőszakolja rá az olvasóra, humora olyan, hogy az ember nem tud ellentálni a nevetésnek. Szellemes, ötletes, színporkázó ez a Goscinnny-féle humor, s ennek a tulajdonságának köszönheti, hogy eddig mintegy húsz nyelvre fordították, még a már holt, latin nyelvre is. A Caesar légiójával összeütközésben levő két önféjú, de bátor és ugyanakkor nevetséges gall hős, Asterix és Obelix minden évben 25 milliós példányszámban kel útra, hogy megvívja csatáját, s közben az emberiség egyik legjobb gondúzóje, rekeszizom-mozgatója legyen.

Igazságtalanságot követnénk el a *Pilote* című lappal szemben, ha sikereit csakis az Asterixszel magyaráznánk. Hiszen a hatvanas évek elején a lap köré gyülekeztek a képregényírók és -rajzolók legkiválóbb képviselői: Giraud, Gotlib, Fred, Lob, Pichard, Meziéres, Alexis, De La Fuente és mások. Ennek a kivételes igényességgel válogatott alkotógar-dának valójában sikerült felfejleszteni a képregényt egy magasabb szintre. Erdemük, hogy a képregényt ma már nemcsak a gyermekek olvassák, hanem a felnőttek is, és ugyanúgy élvezik. Humora már-már irodalmi szintű és értékű, a rajz pedig magas fokú tudásról árulkodik. Bármennyire is kiváló volt a *Pilote*, a szerkesztőségben történt szakadás miatt nem lehetett hosszabb életű. 1972-ben a szerkesztőségi koncepcióval való nemegyezés miatt Bretecher, Gotlib és Mandryka otthagyja a lapot, és *L'echo* néven felnőtteknek szóló képregény-folyóiratot indít. Valamivel később újabb újságok jelennek meg, amelyek közül a *Fluide Glacial*, a *Mormoil* és a *Metal Hurlant* vált ismertebbé. A képregény ilyen hiper-produkciója természetesen kihatott a *Pilote* példányszámára, amelynek állandó és fokozatos csökkenése miatt ez a hetilap 1974-től havivá vált.

Egykori virágzását elsősorban Goscinnynak, valamint az Uderzo és Charlier rajzolópárnak köszönheti. Időközben Goscinnny ismert gyermek-regényíró is lett. Két évvel ezelőtt, 1976-ban *Idéfix* néven filmstúdiót is alapított, azzal az ambíciózus tervvel, hogy őt, teljes estét betöltő animációs filmben feldolgozza Asterix és Talpraesett Tom kalandjait. Ezt az érdekes és minden bizonnyal óriási hasznot hozó tervet a szerző életében nem tudta a végsőkig megvalósítani. A nagy projektmokkal járó anyagi gondok, a könyvek írása, az újabb képregények szövegeinek szerzése meggyorsította Asterix megálmódójának időnap előtti halálát. Goscinnny nincs többé, hősei élnek már csak helyette. De vajon ki tölti be majd ezentúl azt az űrt, amely a képregényírásban támadt?

Svetozar TOMIĆ

## KRRAKKL!

*Hangok, zörejek katalógusa — 1020 onomatopoeitikus kifejezés*

Többen rámutattak már a képregények nyelvezetének összetett, folyamatbeli természetére. Ha a legegyszerűbb, verbális és piktorális felhasználás alapján kívánjuk kimutatni a műfaj fejlődése során végbement nyelvi változásokat, akkor megállapíthatjuk, hogy a kevésbé fontos, csak közvetetten szerephez jutó verbális elemek idomultak a képi szerkezethez. A beszélt vagy írott nyelv képregénybeli metamorfózisa folyamán mindinkább elvesztette asszociatív és metaforikus rendeltetését, illetve a hétköznapi életben betöltött narratív szerepét. A médium sajátosságainak megfelelően a felhőcskékké helyezett verbális elemek mindinkább a *jel funkcióját* vették fel. Így történhetett meg, hogy a műfajban kiemelkedő alkotásokat az is könnyen megérthette, aki nem ismerte a felhőcskékből alkalmazott nemzeti nyelvet. Verbális szinten kifejezhető informatív rendeltetésének háttérbe szorulása következtében a szó a kiírásban, formai felépítésben megnyilvánuló *grafikai jelle* alakult át. Egy-egy ilyen jel vagy jelkép egészen összetett jelentéstartalmak kifejezésére vált alkalmassá, melynek következtében az innovatív szerzők a képregény verbális repertoárját különleges metanyelvvé fejlesztették.

A grafikai, képi átalakítás következtében a betűk és a szavak lexikális jelentése bizonyos hangzás- és érzésszerű tulajdonságokkal egészült ki. A *hallható és érezhető* nyelvi kifejezések egyes vélemények szerint ma már a szleng kialakulásának ütemét vették fel, azzal a megjegyzéssel, hogy ezt a köznyelvtől, eltérő szóhasználatot ezúttal nem szociális, hanem újító szándékkal alkalmazzák az alkotók ügyesebbjei; a lassan konvencióvá, sablonná váló nyelvi alakzatokat mindig újakkal frissítik fel. A képregény metanyelve tehát állandó átalakulásban van, a már kimerített artikulációs egységek időről időre megújídnak, felfrissülnek.

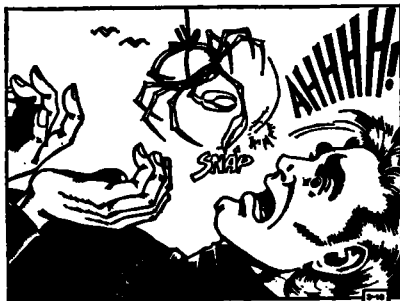
Gyűjteményem tárgyát ennek a folytonosan változó metanyelvnek a grafikailag és nyelvtanilag legérdekesebb elemei, a hangok, zörejek, indulatszavak, összecsapódások, csattanások, vagyis az onomatopoeitikus kifejezések képezik. Vizsgálódásom során arra a következtetésre jutottam, hogy legtöbbször nem klasszikus értelemben vett, iskolai anyagban is szereplő hangutánzó szavakról van szó, mivel többségük nem mutat hasonlóságot azzal, amit jelöl.

Az utóbbi évtizedben végzett szemiotikai elemzések folyamán a szakemberek arra mutattak rá, hogy az úgynevezett motivált jeleknél nem is annyira a jelentésviszony a motivált, hanem a név és a megnevezett közti viszony. Todorov ezt a kakukk példáján magyarázza: a *kakukk*

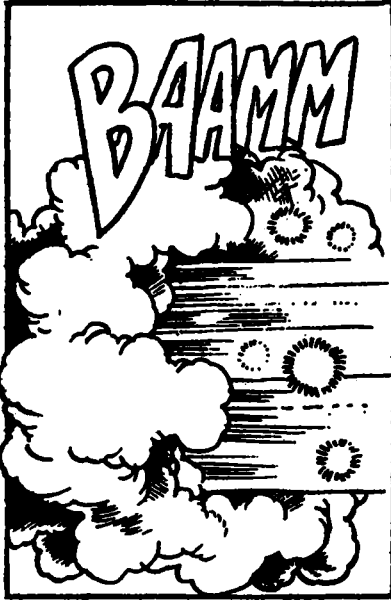
hangsor nem hasonlíthat a kakukk jelentéshez, hanem csak a tárgyhoz, melyet jelöl, illetve a madárdalhoz vagy a róla alkotott képzethez. A munkámban szereplő kifejezések ilyenformán már nem is egyszerű hangutánzó szavak, hanem jelképek, sőt ideogrammák, melyek a jel és a jel tárgya közti viszonyt szimbolizálják. A képregényekben előforduló számos művileg létrehozott hang és zöreij mind egy-egy ideogramma, melynek láttán automatikusan egy meghatározott fogalomra gondolunk. Szemiotikailag az ikonok közé sorolhatók, melyek az általuk jelölt tárggyal egy közös tulajdonságot mutatnak: „amazok példázzák ezek tulajdonságait”.

A képregények onomatopoeitikus kifejezései végeredményben egy független fonetikai írásnak tekinthetők. Többségük az angolszász nyelvek igéiből és főneveiből ered, melyek közül a legelterjedtebb és legsőbb a *to ring* (csöngetni), *to smash* (darabokra törés, zúzás), *to knock* (ütés, koppanás), *to crack* (csattanás, durranás), *to crash* (csattanás, recsegés-roppogás), *tu squeak* (nyikkanás, nyikorgás, cincogás) *to blow* (fúji), *to boom* (zúgás, moraljás), *to splash* (loccsanás), *to squeeze* (szorítás) stb. Az újabb, főként az underground korszak idején keletkezett képregényekben már olyan szélsőséges megoldások is felbukkantak, melyeket nehezebb összekötni az angol nyelv valamelyik igéjével. Ez is annak a jele, hogy a képregények hangkifejezései lassacskán önálló nyelvvé fejlődtek, egyre gyérebben támaszkodva az adott nemzeti nyelvre.

Az olvasó az angol nyelvterületen végzett három évi gyűjtés eredményét kapja kézhez. Rendszerező tevékenységemet természetesen több objektív tényező befolyásolta. Mindenekelőtt beszerezési problémáim voltak; a kifejezési állomány terjedelmét a beszerezhető képregények száma határozta meg. Ennek ellenére is több mint ezer különböző onomatopoeitikus kifejezést sikerült összeírnom. Megítélésem szerint a valódi állomány az angol nyelvben jelenleg több ezerre tehető. Ezeknek a metanyelvi elemeknek a haldoklását és újjászületését a jövőben is figyelemmel kívánom kísérni.



aaaa aaaaaiiiiiiiioooooouuu  
 aaaah aaaaauu aaakhhh  
 aaamm aaoowwgh aaargh  
 aahg aayeeeee aalalaaa  
 saoowh aarrroooo  
 aarrroooww aauuuuaa afg  
 agh aha ahah ahahrh  
 ahh ah-ha ahghhh  
 ahou ah-tishoo aiiii aiee  
 aiyeeeee aya ank ao  
 aorrrr arf-arf arikrak  
 ark arrrh auhh auk av  
 aw awck awrk  
 awwooooo



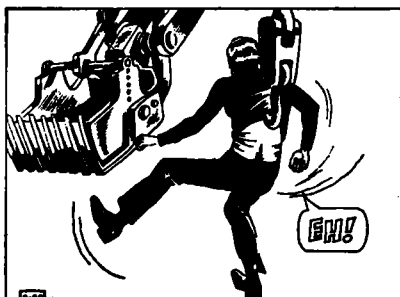
|             |           |              |      |
|-------------|-----------|--------------|------|
| bra-dat ... | braf      | bram         |      |
| brak        | bra-kow   | bramapamp    |      |
| brap        | brarp     | bratta-tatta |      |
| breleg      | broch     | broing       |      |
| bromp       | brong     | broumbroum   |      |
| broww       | brrr      | brrraaauuu   |      |
| brum        | brumm     | brump        |      |
| btamm       | btanng    | buccch       |      |
| buff        | buhroom   | buhu-buhu    |      |
| bulbrr      | bulp      | bumble-      |      |
| bumble      | bumm      | bumpity      |      |
| bun         | bupp      | buram        |      |
| butz        | buaaaawww | buzz         |      |
| bzazz       | bziingg   | bzzz         | bwak |



|                        |                 |             |       |
|------------------------|-----------------|-------------|-------|
| baaaah                 | baaarghh        | bababa      |       |
| ba-bam                 | babble          | badabam     |       |
| badabum                | badup           | bah ...     |       |
| ba-kow                 | bam             | bamsbam     |       |
| bang                   | bang-bang-crack | bank        |       |
| baom                   | baom-boam       | barabam     |       |
| bark-bark              | bar-oom         | bau-bau     |       |
| ba-voom                | baw             | bbwaam      |       |
| bbwoommff              | bdoing          | bdong       |       |
| bebopaloozalopblawomop |                 |             |       |
| beddamatr              | bee             | beep        |       |
| beng-beleng            | bepopalo        | beua        |       |
| bi-bim                 | biff            | bik         |       |
| bimbumbam              | bimmiti-bammiti |             |       |
| bing                   | biriblip        | byyongng    |       |
| blam                   | blaong          | blap        | blat  |
| bl-bl-bl               | bleah           | blip-blip   |       |
| bloimm                 | blp             | blos        | blosc |
| blosk                  | blourglorgllll  | blu-blu-    |       |
| blub                   | blub-blub       | blug        | boff  |
| boh                    | boing           | bomaboma    |       |
| bomabomaborasholom     | bong            |             |       |
| bonk                   | boo             | boom        | bops  |
| borasholom             | bow             | bpooo-      |       |
| oom                    | braaaauuh       | bra-dat ... |       |

|             |           |          |       |
|-------------|-----------|----------|-------|
| cak         | cakk-cakk | cangrr   |       |
| cant        | cap-cap   | capp     |       |
| cataclp     | c-c-c     | ching    |       |
| chock       | chompt    | chop     |       |
| choum       | chtam     | chuckle- |       |
| chuckle     | chuiiii   | chung    | cik   |
| cingrr      | cip       | ciucc    | clac  |
| clack       | clact     | clank    | clauk |
| clap        | clatter   | clect    | click |
| cliing      | clipiclop | clp      |       |
| clunk       | cmak-cmak | coff     |       |
| cotcha      | cough     | crac     | crack |
| craquetonne | crash     | creek    |       |
| crk         | cr-r-reak | crrunch  |       |
| cruch       | crump     | cunf     | cvong |
| cwokk       |           |          |       |

|             |            |               |      |
|-------------|------------|---------------|------|
| dangg-dangg | deeliing   |               |      |
| diaaaonnggg | di-de-dumm |               |      |
| dig-dig     | digling    | diiiii-diiiii |      |
| ding        | dln        | drargh        | drat |
| dr...dr...  | drinn      | drrrr         |      |
| dzinkeling  | dzinn      |               |      |
| dzzzzzzzzz  |            |               |      |

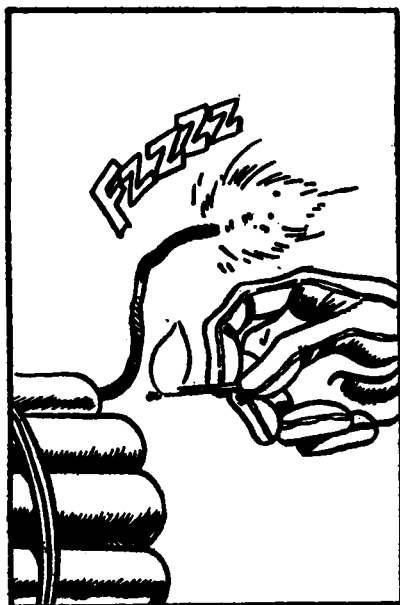


ffff fffftaaaam ffrrooom  
 ffsstt ffzztt ffwoosh  
 fiamma filch fink  
 fiumuuu-fiumiii fla-dom flak  
 flap-flap flick fling  
 flip flis flit flok  
 floomp floop flop-flop  
 flump fluz fras frask  
 freek fres frit-frit  
 frooosh fros fros-fros  
 frrrrr fsssss ftak ftazp  
 fthak ftik ftoom ftum  
 fumc fut-fut fzat fzing

e ecum eegh eeekh  
 eecaaarrgh eeeee eek  
 eeeooooaaa eeee-owwrl  
 eeeeyow er...er...er...  
 erkle-derkle errk ert-ert  
 etch etchum et-hop



gaarr ga-ga gaw gawk  
 gggaaa gggnnn ggguuurff  
 ggloorgl grrrowwrrr  
 ghagh giddap giggity  
 giggle glom glou-glou glp  
 glub glu-glu glub gnam  
 gnam-gnam gnash gngngngn  
 gniii gnik-gnik gnk gomp  
 graarr graawe grab  
 grak graorr greb greeee  
 greef gric grink  
 grinnnnchhh grip grommpf  
 grookk groulrr groum  
 growl grrraaaaaww grrr  
 grraahh grrraargh grrau  
 grunt gruu gruuummm  
 gruuunch gshhhhh gubbl  
 gulp gurg gurgl gurgle  
 gurr-reeegh gush gut-gut  
 guu





haaarr haaayyyy haawaaaay  
 hack hage ha-ha-ha ham-  
 ham han har-har hark  
 bar haung haw he-he-he  
 heh-heh hey-hey hie  
 hihihiaarr hiiigiii hiiiiiiiiiii  
 hikk hip hips  
 hissssssssssss hkof hmmm  
 hn...hnnn hon honk  
 hoooom hoouueeeee houla  
 houns hrrrk huhh hu-  
 la...hu-la hum-hum  
 hummm humpf hunk  
 hush huuu



icch ih...iuh... iieyyy  
 iig iizzz iiiiaaak iiiiuii  
 iiiiiiiiiiiiaaarghhh

jab jeouu juft jukk  
 juuoom



kaaa-daa-rooomm ka-baammff  
 kaboom ka-flush kah-kah  
 kaiiiiin kain kakka-thik  
 kap-kap ka-pow kataka-  
 klang ka-tchungr ka-whang  
 kawhump keeee keraash  
 herpaaaw ker-uump ker-  
 wumpffff kev-kev khah-  
 khah khh-h khh-khhh  
 khm klac klagete klak  
 klangrr klankete klank-  
 klank klap-klap klik  
 klingr klink klin-klin  
 kliz klok-klok klo-klo  
 klomp klonk klop klumb  
 klunk klump knip knock  
 kokoko kong k-pow  
 kraaang kraak krack  
 krah krakita-krak krakkl  
 kra-kra...kro-kro...kri-kri  
 krask krassh kriieech  
 krik-krok krkcrak kroak  
 kroom krrrr krruunng  
 krr-uuuuun krsk krum  
 krumble krump-krump  
 krunch ks...ks... kuk-  
 kuk ku-ku kunk kvak  
 kwam kwoom kzwak

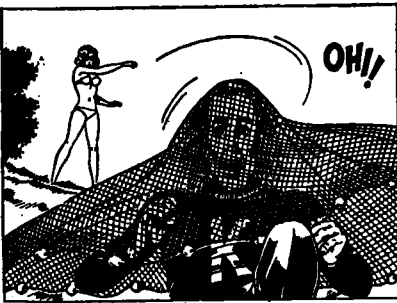
lap-lap link lunch



maaaaauuu mah mak  
 marrauuu mecum meow  
 :nhhh miadoogrrrf mlat  
 mmm mnng mrrr mumbll  
 mumbll...mumbll... mummbl  
 munch-munch



naaamph neeeee nngphh  
 nnnhhuurr nnak nnnn  
 nnnnhh nnrrrrgh nnyaaagh  
 nok-nok noon num-num



off-off ogh ogrrrr ohh  
 ohoh omp oof-oof ook  
 oooooeerrr ooooff

oooooooooooo oops oououhouh  
 oowoooo ork ouhhyy ourf  
 ouye ovvv ow  
 owahwahhphonsquezowamvom  
 owl owe ow-w-w



pa paf pamm pan  
 panf pankt pant patapum  
 paw pett pffchch pfffft  
 pffrt ph phazort pif  
 pii-piiit piikk ping-pang  
 pank pink pit piva-piva-  
 piiiii plak plan plap-plap  
 plask plat pliff-plaff plik  
 plink-plink plin-plon ploc  
 ploff plok plomp plong  
 ploop plops plouf plouts  
 plunk pmaaff pock poff  
 poing poke pom ponk  
 pop poppity pops pouah  
 pound pow pow-smack  
 pront prriprrrrra prrp  
 prrr prt pshhhh psstt  
 puc puff pugnete puh  
 pum pummete pupp  
 purr-r-r puuuuut puz

pthap ptung pwoof  
pwuutt



rac-rac rakkity-rak raoom  
raou rap-rap rataplan  
ra-ta-ta-ta ratatatatabam rats  
rat-tat rawuch razz reef  
re-pop rgniap rhaaaaak  
rheuuh ring rip-rip roarr  
rononn ron-ron rottl-rottl  
rowf rowlf rowr rraar  
rraarrrgh rreeeaaar rrikk  
r-rip rroowaarr rrop  
riowrr rrumm  
rrraaeerr rrraaarrgh  
rrmmmm rrrrok rrrrooohoo  
rrrrmble ruff rumbl-rumbl  
rummble rump rums  
ruu-eeegh



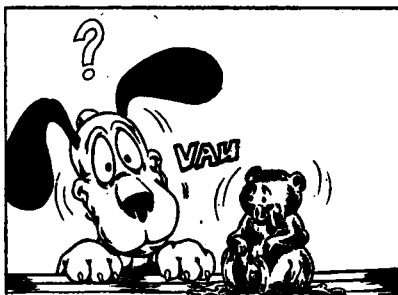
sbam sbeng sbling-sbleng  
sbraom schac schiaft  
scrash screekk sdongt  
sfras sfrit-sfrit sfrom  
sgnaff sgniff sgof sgrrr  
shoom shoosh shoouu  
shut sig sigh sip  
sizzle-fizzle skikk skkripp  
skrakt skrang skrib  
skrin-skran skrissss skruuuunc  
ksvac skvam skvin  
slam slap slap-slap  
slipp slip-slap slober-slober  
sirp slurp smack smaf  
smak smap snaaaar  
snaaaargh snap-snap snarf  
snark sniff-sniff snik  
snort sob sock sock-bop  
sok spachoom spak  
spam-spam spapapam  
spinf-pamf splacchiete  
splang splash splat  
splatch splawck spleng  
splotch spof spok sponk  
spray sproing sprong  
sprotch spunf sput  
squazz squek squirt  
srapp srrkk sshh ssktatch  
sssproosh sssss  
sssssssssssssztt sssstth  
sswhok szzap stack stak  
stamp stapapapanf stlak  
stoc stomp strak strap  
strip strittle stuc stump  
sufl-sufl suuuuuuuuuuuuuck  
svlongt svrun swaaooosh  
swak swamp swap swach  
swat swiish swsc swish  
swok swooosh

ta-a-a-aataaaa tam tam-tamp  
taoong tap-tap tap-trup  
trap taraaaa-taratataa  
tarazum tariiii ta-ta-ta  
ta-tra-ta tcha tchiiuuuu  
tchof-tchaf-tchif tchok  
tcliing thaack tha-blam  
tha-kow thapp thikk thok



chong thonk thoom  
 thoomba throoom thrraaamm  
 thud thump thuung  
 chuunk thwack thwam  
 thwipp thwoom thwump  
 thwunk tickle tik-tik-tik  
 tilt tim-tom ting ting-teng  
 tinkle-tinkle-ting tin-tlin  
 tippy-toe tip-tip tishoo tk  
 tlak tlin toc-toc  
 togodogodoum tok-tok  
 tolok-tok tolon tolon-bon  
 tomb-tomb tonk tooing  
 tooink toom toot trac-trac  
 tramp trask tring trip  
 tromp trupatrup  
 trup-trup-turup trututu trt  
 tum tumb tumb-tumb-tum  
 tump tup twamp twang  
 twing

ums unk unnghhhhhh  
 uups uuunnhh uuuu  
 uww-lah-lah



vamp va-room vi...arrgg  
 viii-hoo viirrr vipz  
 virt-virt-virt-voooo vlaap  
 vong voo-oo vouuuu  
 vraaaash vram vreeee  
 vroap vroarr vrouf  
 vroup vrrr vrrrouumm  
 vruff vrup vuff vuuf  
 vuuh vuuuuuuuuuuu vvoom  
 vvuummm vvvvvvvvvvv  
 vvwa



uaah uff ug ugghhh  
 ugh uh uhmmm ulgl  
 ulp ummpffff umpa-umpa

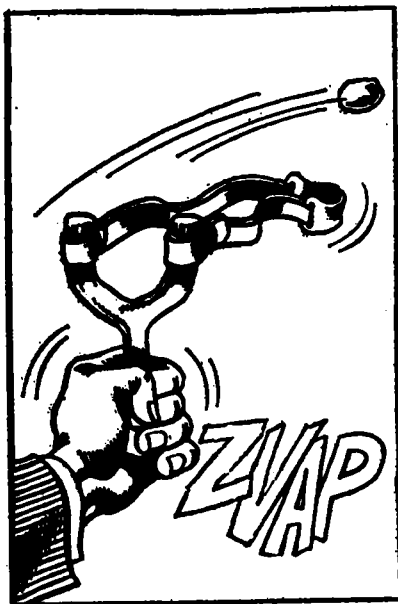


wa-boom wad wap wak  
 warrrooo wella-wella whak  
 wham wheeeee wheeez  
 wheeo whiiiiii whirr whit  
 whizzzzzzzz whock whoing  
 whom whom whoooosh  
 whooooslrp whoooosnort  
 whop whops whup wing

wink wip wok wong  
 wooo-arr woomph woooo  
 wooooosh wouhou wow  
 wowooaarr wrack wrasp  
 wuff wumm wurraaagh  
 wuzz wwaaahh wwrroosh

yaagh yaah yaahooo  
 yaark yaark-yeeach  
 yaarrrrr yaiee yanggggg  
 yaoh yaorrrrr yaorrrrgh  
 yaouwuw yap-yap yaugh  
 yceaagh yeecooopp yieech  
 yike yi-i-i-i yiiiiii yipe  
 yippay yoik yow  
 yowzuh

zaff zak zamabambazz  
 zamzamawowrombrazfazboom  
 zap-pow zapt zbif zbram  
 zbrang zbumb zcap zciaf  
 zdak zgonk zig zing  
 zip zizt zizz zoing  
 zom zoom zoop zot  
 zounds zow zpat zptak  
 zunk zvizz zvrng zvrrr



zwak zwiish zwisk  
 zwwiiiiii zzzzaaamm

*SZOMBATHY Bálint*

---

# KRITIKAI SZEMLE

---

## KÖNYVEK

### A POGÁNYSÁG ISKOLÁJA

Aleksandar Tišma: *Škola bezbožništva*, Nolit kiadó, Belgrád, 1978

Négy elbeszélés, négy mesterien megszerkesztett történet az értékek vereségéről és széthullásáról, a pogányság eluralkodásáról és az áldozatok (a hívők) felőrléséről; mindez a történelem pontosan kijelölt kereteiben, ahol a középpont a háború, mely ha nem oltja ki az életet (a pogányokét és a hívőket egyaránt), meghatározza az életutat, az emberi élményvilág kitörölhetetlen emlékképeiben tartósulva; kegyetlenségek és kíméletlenségek, brutalitások és reménytelenségek, kiszolgáltatottság és abszurditás. Madártávlatból ennyit mutat *A pogányság iskolája*. Alkik közelebb hajoltak ehhez a lehangoló, de nem elviselhetetlen, világhoz, könnyen felismerhetők mindezt, ami Tišma prózírására oly jellemző, az író pszichologizáló hajlamát, a kerek történetet, mely mindig az előre kijelölt végzőig jut, gyakran az erkölcsi tanulság kimondásától sem riadva vissza, a leírás és közlés nyugodtságát, ami nemegyszer nyelvi fáradtságba és túlbeszéltségbe fullad, s végül a legtöbbet emlegetett mikrorealizmust, ami a pszichologizálás, a pontos leírás és elmondás másik neve csupán. Mintha nem is lennének indulatai, Tišma úgy alkalmazza a mikrorealizmus eszköz- és kelléktárát, kívülről formálja a történetet, személyiségének csak technikai feladatot oszt ki. És mindezt azért, hogy az életet egész közvetlenül láttathassa, olyannak, amilyen, vagy amilyen volt. Természetesen nem fotografál, hanem tényeket, és adatokat gyűjt be, esemény- és történetrészeket kapcsol egybe a világ elvesztett teljességének írói (irodalmi) visszaszerzési céljából. Azt feltételezi, hogy a megtörténések rendszerbe tartoznak, ezért nemcsak a történetet közli, hanem a rendszert is, a kapcsolódások törvényszerűségét és szükségszerűségét bizonyítva. A fragmentáristól úgy menekül, mint hívő az ördögtől. S valóban, ha prózírásának van ellensége, akkor az csak fragmentáris lehet. Nem *A pogányság iskolája* elbeszéléseinek felfedezése ez, felismerhető volt korábbi elbeszéléseiben és regényeiben is. Semmit sem hagy fedezetlenül, a véletlent is szükségszerűvé

formálja; Tišma elbeszéléseiben a csodának semmi szerepe, de a fantasz-tikumnak sincs. Írásai mintha tervezőirodában készültek volna, mindent a célba vett eredménynek rendel alá. Ezért mondhatták róla sokan, hogy Tišma a tudatosan alkotó írók sorába tartozik (mintha volnának, akik nem tudatosan alkotnak!). Bizonyos, vele sohasem történik meg, hogy máshol talál célba, mint ahova célzott. Tišma pontosan tudja, hogy mit akar, őt nem lepheti meg sohasem az esemény (az írás) sodrása, őt nem vezetheti szándékától ellentétes („tévútra”, s főként nem a látszólagos motiválatlanság felé az elbeszélés mint gyakorlat. Ezért oly mélysége-sen idegen tőle az oktalán cselekvés, a camus-i közöny. De azért oly fáradságos is, nemegyszer nehézkes és túlbonyolított a mondata, sőt sokszor nagyobb teherbírású, mint amennyit a mondanivalóból vinnie kell.

Kétségtelen, az oly sokszor emlegetett mikrorealizmus mint elbeszélői eljárás viszonylagos csődje ez. A mondat, amelyre kisebb teher száll a mondanivalóból, mint amennyit tagmondatainak túlméretezettsége, szó-fajai belső tartalma folytán vinnie kell, fedezetlenül hagyja a szavakat, nem ellenőrzi többé a jelentéseket s a jelentésárnyalatokat, minek foly-tán a mondat formátlanná, alaktalanná válik, s még azt sem közli hiánytalanul, amit közölni szándékozott. Egyetlen okát látjuk a mikro-realista mondat ilyen eltorzulásának. Az irónia hiányában. Az irónia tölti, tölthetné fel látszólag rejtett és rejtelmes jelentéssel a viszonylag túlméretezett mondatot, a látszólag fedezetlenül hagyott súlyos szava-kat. És az irónia kanyaríthatja vissza a mondat felé a kirepülő és ki-repülni szándékozó jelentéseket. Tišma mikrorealista mondata az iró-niának ilyen ellenőrző és egyúttal irányító szerepe nélkül amorfi és el-túlzott. És ez kelti az elbeszélőmodor szenvtelenségének látszatát is. Ezért van az elbeszélő a történeten kívül, mintha egy idegen, tőle füg-gelen, „objektív” megtörténést figyelne csupán.

Tišma prózájában a mikrorealista leírásnak, az aprólékos pszicholo-gizálásnak ezért van arnyoladala is.

Más szóval, *A pogányság iskolája* elbeszéléseinek tanulása szerint, bármennyire szembeötlőek itt a mikrorealista leírás kellékei és eszközei, mégsem ezek határozzák meg elsősorban az elbeszélések jellegét és fel-építését, hanem az írói technika, az írói eljárás, az előtérben levő *törté-netkonstruáló elv*. Ez az elv Tišmánál *tervezősebb*, mint a legtöbb író-nál. Kiindulópontja, hogy minden történetnek, minden eseményornak van *értelmező* visszája, van valami, ami a novellahős cselekedeteit de-terminálja. Tišma hősei ezért saját sorsuk kiszolgáltatottjai, nemegyszer zsinóron — saját múltjuk vagy egy párhuzamos megtörténés zsinórján — mozgó marionettek. Ennek a sorsszerű meghatározottságnak négy vál-tozata a kötetet alkotó négy elbeszélés. Legösszetettebb formában a kötet legterjedelmesebb írása, *A lakás* mutatja fel. Az elbeszélés hőse, egy fölöslegességét megélt hivatalnokká lesüllyedt egykori harcos, aki a

háborút követő években felelős tisztségeket töltött be, már csak emlékekből táplálható tekintélyét bevetve lakást kér a városelnöktől, némi huzavona után meg is kapja a végzést, de amikor megáll a számára kiutalt lakás ajtaja előtt, a jelenlegi lakó nevében felismeri egykori magyartanárnőjének a nevét, aki a háború éveiben, míg gimnazista volt és kicapták az iskolából, neki és társainak, egyfajta minimális, de mégis emlékezetes oltalmat nyújtott, sőt életmentő üzenetet közvetített. Ez a felismerés indítja meg benne a korábban csak jelekben megmutatkozó belső gyötördés folyamatát: az erősebb, a hatalommal rendelkező (bár hatalmának csak a rongyait rázhatja már), tehát csak a körülmények folytán erősebb jogát érvényesíti, annak ellenére, hogy lázadni próbál e jogérvényesítés ellen. Menteni próbálja a megöregedett egykori magyartanárnőt, bár tudja, hogy egyrészt a lakásjogról kiadott végzés, másrészt családi helyzete és a külső körülmények (meglévő lakását el kell hagynia, hogy oda más költözhessen be) a megmentés minimális lehetőségét sem biztosítják. És ekkor ugrik be az apja halálának emléke; ő maga kergette öngyilkosságba magas tisztiségének tudatában tett fenyegetésével a beszolgáltatás idején. Karrierjét törli ez az esemény, de egész további életét is meghatározza; sohasem léphet ki ennek az emléknek a jelzésrendszeréből. Apja halálát okozta, most pedig az üzöttség időszakában menedéket nyújtó tanár nő lakásába költözik; a kapcsolódás nyilvánvaló — az emlékkép a jeleni cselekvés értelmezője. Hasonló, de egysíkúbb a kötet címadó novellájának kapcsolódásteré. A pogányság iskolája hőse, a magyar megszállók szolgálatába szegődött pribék, halálra kínozták, mégpedig akkor, amikor már semmi ok a további vallatásra, egy alig tizenkilenc éves fiatalembert, miközben súlyos lázbeteg kisfiának élethalálharca a kínszák háttere. A két párhuzamos eseménysor valójában groteszk túlkörkép és szoros összefüggésük, összefonódottságuk belső értelmezés, minek során a „pogányság” mint etikai ítélet metafizikai mélységet kap. Ugyanilyen értelmező és normálisan ítéletkező párhuzamosság ismerhető fel az elhurcolásra készülő zsidó család fő utolsó orthoni és legrosszabb éjszakájáról szóló elbeszélésben, ahol a történelem, a háború, minden kegyetlenségével és borzalomával a „háttere” a család fő gyötördéseinek. A kötetet indító elbeszélés szintén az értelmező párhuzamosság írói technikáját alkalmazva épül fel, összetettebben, mint a két középső elbeszélésben, de határozottabb pszichológiai alapokról és nem annyira az erkölcsi kérdések s ítéletek körében, mint a lakás című írás. A mással való azonosulás a háborús években az életét mentette meg a novella hősnének. A fogolytáborból menekült újvidéki zsidó ügyvéd egy ilyen ember papírjaival és nevével éli túl a háborút, a felszabadulás után azonban, szinte öntudatlanul azonosul özvegyasszony kedvese (majd felesége) férjének betegségével, az azonos betegsütnetek őt is majdnem leveszik a lábáról, míg végül éppen az özvegyvel való házasságkötése napján, megszabadul ezektől a tünetektől,

és csak ekkor válik számára lehetővé, hogy önmaga legyen, hogy kilépjen mások önmagára öltött sorsából. Szövegményes kapcsolódások rendszere ez a novella, de ezek a kapcsolódások közel sem olyan tartalmasak, mint éppen A lakás címűben. Itt ugyanis a múlt és a jelen, az én és a másik tükröztesében nem bontakozik ki enkolcsi tétele, csak egy lényegében lélektani probléma pontosan leírt, mikrorealista eszközökkel megformált ikerképe.

Mégis, éppen ez az utóbbi novella látszik alkalmasnak Tišma írói eljárásának meghatározására. Itt ugyanis az írói technika olyannyira előtérben van, hogy eszközei, megoldásai fontosabbak, mint maga az elbeszélés jelentése. Nyilván nem a kötet legjobb elbeszélése ez, de nagyon közelről mutatja meg az írói eljárás természetét.

Tišma mindent a konstrukcióra épít, nyíltan és kándözetlenül konstruál, egyetlen pillanatra sem törekszik az elbeszélés részleteit összekapcsoló varrásnyomok eltüntetésére, sőt nemegyszer hangsúlyozza is ezeket. Ebből az derül ki, hogy számára a konstrukció nem egyszerűen az elbeszélés felépítésének elve, hanem *jelentés* is. Egyetlen elbeszélői nézőpontból, a mindentudó elbeszélő perspektívájából konstruálja történeteit, rejtett összefüggéseket keresve egymástól párhuzamos történetesorok vagy egymást megelőző történetegységek között; semmiképpen sem az élet tarkaságának, az életben létező ellentmondások bemutatására, inkább az egymást feltételező és indukáló események kapcsolására törekszik. A története közötti kapcsolhatóság értéktétel is egyúttal. Ezért hangsúlyozza az összefűzés varrásnyomait. Vagyis, nem egy nagy, mondjuk, globális összefüggésrendszer kidolgozására vállalkozik, mint az ún. „nagy realisták”, hanem éppen ellenkezőleg a magányos emberi létet meghatározó belső, igen gyakran nagyon is individualizált összefüggések feltárására. Lépésről lépésre, aprólékosan és részletesen dolgozza ki az egyes novellarészeket, néha el is túlozva a részletezést, amiért néhány novella-, elbeszélésrészlete szinte önállóvá válik, és ezzel veszélybe hozza a konstrukciót, megbolygatja, a novellát összefogó írói technikát. Különösen azokban a részletekben, amelyekben a novellahősök megszólalnak hiszen a párbeszéd mindig inkább önálló, betétszerepű egysége az elbeszélésnek. Eppen ezért törekszik Tišma sokszor arra, hogy ne is írjon valóságos párbeszédet, inkább jelölje a lehetséges dialógus irányát és folyamatát.

Persze, semmiféle konstrukció nem helyettesítheti az elbeszélés „sodrását”. De Tišma elbeszéléseinek konstrukciós elve több mint egyszerű konstrukció: jelentésformáló és értékmeghatározó szerepe van. Ezért válhat hangsúlyossá, legalábbis hangsúlyosabbá, mint a legtöbb író művében. Vagyis, nem az írói indulat hiányának jele a jól látható konstrukció, hanem az írói gondolkodás és világlátás egyik lehetséges eszköze. Valóságos formáló elvve azonban csak akkor válik — pl. A lakás című elbeszélésben —, amikor egyensúlyban van egymással a

konstrukció és a konstrukcióval fedett életanyag. Ennek az egyenlőségnek a megteremtése nehéz írói feladat, és egyáltalán nem a hozzáértéstől függ, még csak nem is nagyfokú írói tudatosságtól, hanem annak a belső anyagnak a minőségétől, amit az életből, a történelemből, a jelenből vagy a múltból az író felidézni kíván. Ez az a belső anyag, amit semmiféle pszichologizálás és mikrorealista leírás nem helyettesíthet, az a belső anyag, aminek — a mai elbeszélés tanulsága szerint — összetartó eszköze az ironia.

BÁNYAI János

### CSAK POLITIKAI KRIMI

Katkó István: *Háziörizet*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1978

Századunk negyvenes éveinek végén és az ötvenesek elején játszódik Katkó István regénye, vagyis a személyi kultusz legsötétebb korszakában. Cselekménye pedig: Öklösnél, a reményteljes ökölvívó-pályafutás előtt álló külterleki vagánygyereknél, váratlanul megjelenik egy barátja, és mint korábbi harcostársa az antifasiszta ellenállási mozgalomban, új minőségében pedig az Allamvédelmi Hatóság alezredese, különleges feladattal bízva meg: „egy fontos elvtárs” biztonsága felett kell őrködnie. Így kerül ez a nem éppen éles eszű, de jól megtermett, nagy testi erejű figura nyomban hadnagyi rangban, maga is az államvédelem kötelékébe, divatos szóval élve „gorillaként”, azaz testőrként egy magas tisztséget betöltő filozófus-professzor mellé, akinek azonban — amint erre Öklös lassanként ráébred — nem csupán testi épségére kell vigyáznia, hanem magatartásáról is titkos jelentéseket írnia, minden szaváról és lépéséről tájékoztatni feletteseit. Ilyenformán tehát Öklös, minden valóságos ártó szándék nélkül ugyan, de védenőének bukásához és letartóztatásához maga is hozzájárul, ám a kezdeti kölcsönös bizalmatlanság és ellenszenv időszak után, elhurcoltatásának bekövetkeztekor, bármennyire is nem képes továbbra sem megérteni a professzor gondolatait, annyira közel érzi már magát hozzá, hogy — meglehetősen romantikus megoldásként — a döntő pillanatban védelmére kel, a csetepaté során könnyebben meg is sebesül, ezt követően pedig természetesen ki is hull a félelmetes intézmény áldományából. Itt ér véget a regény, anélkül, hogy a letartóztatott filozófus sorsának további alakulásáról bármit is megtudhatnánk még.

Ez a „befejezetlen befejezés” azonban mit sem von le Katkó István, terjedelmét tekintve, inkább csak kisregénynek mondható művének érde-

kességéből, helyesebben semmivel sem csökkenti az ígéretes alapszituáció izgalmasságát. Nemcsak azért, mert a professzor figurája, külsejét és etikai-politikai alapállását tekintve egyaránt Lukács Györgyöt juttatja eszünkbe, még hozzá oly mértékben, hogy bármennyire is nem illeszthető bele a letartóztatás fent leírt epizódja a nagy marxista filozófus pályafutásába, „ihlető” modellként mindenképpen őt sejtjük benne, hanem mert a két ember, a forradalmi ideológia legmagasabb szintjén tevékenykedő zseniális tudós és félírástudó testőrének kapcsolata ettől függetlenül is rendkívül érdekes lehetőségeket rejt magában. Legfőképpen azért, mert mindketten ugyanakkor a mozgalomnak a részét képezik, látszólag tehát egyet akarnak, éppen csak osztályeredetük, ismereteik és a nyilvánvalóan genetikailag is eleve adott intellektuális képességeik mérhetetlen szintkülönbsége folytán mégsem akarhatják ugyanazt — elképzelésük az ügyről, amelynek a maguk módján mindketten szolgáltatásban állnak, e különbségek folytán csakis különböző lehet. Voltaképpen még akkor is, ha Öklös csakugyan akarná ezt az „ugyanazt”, valójában azonban nem is akarja igazán: sokkal vegetatívabb lény annál, sem hogy bármiféle magasabb céllal, akár még tulajdon karrierizmusának önmaga előtti igazolása kedvéért is azonosulni tudna, mivel valójában még kiemelkedni sem kíván korábbi, megszokott és természetesnek vett életkörülményei közül, sorsának váratlan jobbra fordulásával, hirtelen rászakadt privilégiumaival nem is igen tud mit kezdeni tulajdonképpen. Feladatát is inkább csak egyfajta ösztönös hovatartozás-érzésre alapozott idomítottóság révén látja el, de valójában sokkal szívesebben lenne továbbra is kültelki bunyós vagány, úgyhogy tulajdonképpen gépies kötelességteljesítésből, de teljesen jóhiszeműen jegyzi csak föl és továbbítja megbízóinak a professzor néhány eretnek gondolatát is. Azt is tehát, amellyel a filozófus pontos diagnosztiként a lényegre tapint: „Felnövesztettünk egy új apparátust, talán nagyobb is, mint amekkorára szükségünk lenne. Ráébresztjük őket a hatalom tudatára. Aztán bekövetkezik az a fonák helyzet, hogy az általuk toborzott védelmi erő szerepet vesztesz. Érti, hogy mit mondok? A szereptévesztés, amikor az erőszakszervezet már magamagát tarja a legfontosabbnak. Az eszközök célnak tekintik. Lassan ott tartunk, hogy a politika irányítására is illetékesnek tartják magukat. (...) Gondolja végig. Hát nem ördögi dolog ez?” Rég felismert, éppen csak maradéktalanul hatástalanítani rendkívül nehéz társadalmi-történelmi törvényszerűségekre, illetve az irodalomban meglehetősen gyakran feldolgozott formulára épült tehát a *Háziörizet*, úgyhogy a regényképlet eredetiségét, s a benne rejlő lehetőségeket valójában nem is ez jelenti, hanem az, hogy ennek a törvényszerűségnek a gyakorlati következményeit olyan primitív ösztönember szemszögéből láthatjuk, amilyennek a regényben Öklös bizonyul. Mint ahogy ugyanaból a szemszögéből láthatjuk magát a filozófust is.

Tagadhatatlanul nem mindennapi lehetőségeket magában hordozó



szemszögéről van itt szó tehát. Egyúttal azonban olyan buktatókról is, amelyeket Kautó Istvánnak nem sikerült elkerülnie. Alighanem kellő körültekintés híján.

Figyelembe véve ugyanis a szerző által maga elé tűzött feladatot, első pillantásra mi sem látszik természetesebbnek, mint a történetet magával Öklössel mondatni el, egyes szám első személyben. Mindvégig az elbeszélő figura látóköri belül maradván, egyszerű és keresetlen szavakkal, mintha csakugyan tőle hallanánk. Látszólag az ő nyelvén, valójában azonban mégiscsak „jobban”, eltekintve, hogy az írói feladat is mindenképpen csak a látszaukeltés lehet, éppen a regényalak korlátolt tudata, ösztönemberi mivolta folytán nagyon is nehezen megvalósítható, azzal a sietős, elnagyolt, rutinelemekből felépült nyelv segítségével pedig, amellyel Kautó, mindenekelőtt az események nyomába szegődve, igyekszik ezt elérni, különösen nem, úgyhogy az eredmény egyszerű helyett inkább egy szimpla közlésmód lehet csupán, anélkül, hogy az valóban ennek a tompa agyú, sokszor brutális, de alapjában véve nem rosszulindult regényalaknak belső világát tükrözné vissza. Így aztán Öklös ilyen tulajdonságairól jobbra annak köszönhetően értesülünk csak, hogy szorultságában a szerző úgy állítja be a dolgokat, mintha hőse utólag tett volna szert bizonyos tisztánlátásra, anélkül, hogy megtudhatnánk, hogyan történt az, ami a figura alkata folytán nem látszik éppen valószínűnek. Ilyenformán, e nagyon is nyilvánvaló szerepet betöltő mankót figyelembe véve, semmiképp se mondható megfelelő megoldásnak, hogy Kautó Öklösét lépten-nyomon saját nehéz felfogásáról beszéltesse, s az is csak úgy-ahogy fogadható el, hogy máskor meg a professzor szavaival jelzi ezt, arra bízva annak közlését, akit különben Öklös, szótárába aligha illő módon, „elvont emberként” emleget, még ha ezt holmi „felszedett” fogalomnak is elkönnyvelhetnénk talán, ha szeretőjét viszont egy helyen nem így jellemezné: „Röviden szólva, magából Júliát, belőlem meg Rómeót csinált, ami már csak azért is nevetséges, mivel mindkettőnkből hiányzott az a törekenység, amely a fentnevezett irodalmi hősöket jellemezte.” Itt ugyanis már mindenképpen felszisszenve kell megkérdeznünk, miképpen jutott el Öklös az önismeretnek és az ironikus rálátásnak ehhez a képességéig. Kautó tehát minduntalan kívül találja magát figuráján, akiben egyébként nehéz is bennmaradnia. Ezért is merül fel bennünk a gondolat, nem közelíthette volna-e meg sikeresebben hőseit a szerző, ha nem mondván le ugyan az általa kínált látószögéről, mégis az egyes szám harmadik személyben való ábrázolást választja inkább. Egy bizonyos, szintén bejáratottnak tekinthető, látszólag felemás módszer segítségével biztosítva magának, hogy hőse érzéseinek és gondolatainak felmutatása mellett, Öklös alakját vizuálisan is élénk varázsolja, gesztusainak, metakommunikációs megnyilvánulásainak, valamint a tárgyalkhoz való viszonyának láttatásával éreztetve közérzetét, azt a belső drámát, ami benne végbemegy — mindazt tehát, amihez egy hozzá

hasonló „zsigereivel érző” ösztönember nem találhatja meg a kellő szavakat. Ezzel a kétségtelenül alkotói kifinomultságot, leleményt és arányérzéket kívánó megközelítéssel Otklős alakja valószínűleg elevenebbé, tapinthatóbbá válhatott volna, s ilyen lehetett volna az általa látott világ is, középpontjában a filozófussal, akinek érdekes lehetőségeket ígérő alvsnézetből megmutatni kívánt portréja se bontakozhatott ki igazán. Más kérdés persze, hogy e korántsem egyedül lehetségesnek vélt ábrázolásmód esetében árnyaltabb, többretű regény született volna, valószínűleg pedig jóval terjedelmesebb is annál a „gyorsregénynél”, amit Katkó tollából olvashatunk. Olyan mű, amelynek megírására Katkó — a maga szempontjából alighanem okosan és érthetően — nem vállalkozott. Kérdés tehát, számon kérhető-e tőle joggal, amit nem állt szándékában megírni. Csakhogy regényének alaphelyzete feltétlenül ilyen alkotást érdemelt volna.

Ebben a formájában ugyanis a *Háziörizet* annyiban érdekes csak, amennyiben a Rákosi-korszak kulisszatiúkait tárja, kétségtelenül fordultatos és jól felépített cselekménybonyolítással, az olvasó elé. Mindazt, ami a róla szóló dokumentumirodalomból mégiscsak alaposabban megismerhető, s ami ilyenformán csakis elmélyültebb, „belterjesebb” feldolgozás esetén válhatott volna irodalommmá. „Politikai kriminek nevezném, mert izgalmas cselekményével ehhez áll a legközelebb” — vallja könyvéről a fülszövegen Katkó István. Kár, hogy csakugyan nem lett több ennél.

VARGA Zoltán

## NEMCSAK POLITIKAI KRIMI

Leonardo Sciascia: *Kiváló holttestek*, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1978

Meg nem nevezett és képzeletbeli országban vagyunk. Helyesebben szólva, nem Olaszországban, amit a szerző többek közt azzal is „bizonyít”, hogy egy helyütt egy Moravia-írás fordítását emlegeti, máshol meg az országban levő olasz nagykövetséget. S ugyancsak erre utal a regény névkészletével. Rogas, Riches, Azar, Amar, sőt Varga, ilyenféle nevek szerepenlek ugyanis szép számmal Leonardo Sciascia regényében, bár a mellettük szintén nem csekély számban megtalálható nagyon is olaszos nevek ugyanakkor azt sugallják, hogy alighanem maga a *Kiváló holttestek* írója sem kívánja tőlünk, hogy ezt az álcázási játékot túlságosan komolyan vegyük. Ám ezzel nagyjából már ki is merítettük mindazt, amit nem kell komolyan vennünk.

„Sűrű” a szöveg egyébként, valósággal egymást taszigálva kínálja magukat idézésre a lényegre tapintó „kihegyezett” mondatok, úgyhogy, a bőség zavarával küzdve, nem is tudjuk mindjárt, melyiknél állapodjunk meg. Ezért írunk ide többet is azok közül, amelyek ezt a nemzetközi karriert befutott, sikerrel meg is filmesített, s napjaink olasz politikai valóságát váteszian, „megjósoló” regényt, illetve a benne feltáruló helyzetet leginkább jellemezhetik. Mindazt, ami e krimiparódiának nevezhető könyvecske első olaszországi kiadásakor (1971), ha nem is csírájában csupán, de mindenképpen a fejlődés egy kezdetlegesebb fázisában mutatkozott meg.

„Tulajdonképpen arról van szó, hogy azok ellen kell megvédenie az az Államot, akik képviselik, akik fogva tartják. A fogva tartott Államot. És neki ki kell szabadítania. De ő maga is fogságban van: nem tehet mást, megpróbál rést vágni a falon.” Rogas felügyelő, a regény nyomozó-főhőse gondolja ezeket, az a Rogas felügyelő, akinek „elvei vannak egy olyan országban, ahol senkinek sincsenek elvei”. Neki mondja bizalmasan, de nagyon is sajátos elvekről árulkodva a Legfelső Bíróság elnöke többek közt az alábbiakat: „Hadd engedjek meg magamnak egy paradoxont, amely jóslatnak tekinthető: az igazságszolgáltatásnak, az igazságügyi adminisztrációnak az lehetne, és az is lesz, az egyetlen elképzelhető formája, amit az igazi háborúban tizedelésnek neveznek. Az egyén felelős az emberiségért. Az emberiség felelős az egyénért. A jövőben nem lehetséges más módja az igazságszolgáltatásnak. Sőt tovább megyek: sohasem volt más módja. De itt az ideje, hogy elméletileg megalapozzuk, kodifikáljuk. Lehetetlen a bűnösöket üldözni, gyakorlatilag, technikailag lehetetlen. Most már nem arról van szó, hogy tít keressünk meg a szalmakazalban, hanem egy szalmaszálát kellene megkeresnünk benne.” Ezt követőleg pedig az 1630-beli perről mesél, amelynek vádlottjait pestis terjesztésével vádolták, s amelyben „indító-olokot a vádlottak terhére nem tudtak kimutatni, bizonyítéknak nyoma sem volt, és a bűnjelek is ellentmondtak egymásnak. De a pestis valóság volt: és ez a lényeg”. Következésképpen: „Az ilyen típusú perekben a bűnüldözésnek a legkisebb figyelemre se szabad méltatnia azt a kérdést, hogy az egyes vádlottak bűnösök-e vagy sem. A bírák számára soha semmilyen jelentősége se volt annak a kérdésnek, hogy a vádlott elkövette-e a bűnt vagy sem...” „Pestis” viszont csakugyan van Sciascia regényében, méghozzá olyan formában, hogy a terrorcselekmények járványszerű terjedése valójában nem is a járvány egésze meg, hanem annak egyik megnyilvánulási formája csupán, amely járvány egészének groteszk formában történő érzékeltetése jelenti a regény témáját. Más szóval a terrorcselekmények, az őket kiváltó mélyebb okokkal együtt. Rájuk utalnak az alábbiak is a terrorista tevékenységgel gyanúsított fiatalokkal kapcsolatosan: „Rogas sajnálta őket, mindig sajnálta a fiatalokat, ha látta, hogy lenézésbe, dühös indulatokba zárkóznak. Persze van min

dühöngeniük, van mit lenézniük. De lenne min nevetniük is.” Hogy azonban csakugyan van-e lehetőség a nevetésre, arról már maga a szerző vall, regényének rövid utószavában: „Nagyon vidáman kezdtem írni, de amikor a végére értem, már egyáltalán nem voltam vidám.” Nagyon is joggal nem volt az. Mivel a *Kiváló holttestekben* megmutatkozó kép, a minden tekintetben ikerikírózó feldolgozás ellenére, vidámnak aligha mondható, sőt sokkal inkább hat félelmetesnek, mint nevetésesnek. Még ha ez a kettő a valóságban sem, különösképpen pedig korunk valóságában, egyáltalán nem zárja ki egymást.

Paródiaszerű politikai krimiként is rendhagyó krimiről van szó különben. Tekintve, hogy a „szabályszerű” krimiséma szerint, bármennyire bonyolult bűntényről legyen is szó, mindig annak kell kiderülnie, aminek kiderítése érdekében a nyomozás megindul, ez a leglényegesebb a dologban, sokkal inkább, mint a bűnösök ebből adódó hurokra kerülése és meglakolása, azzal az ehhez kapcsolódó „enkölcsi tanulsággal” együtt, ami amúgy is holmi mellékes járulékként van jelen csupán. Sciascia regényéből azonban nemcsak az utóbbiak hiányoznak, hanem az előbbi, lényegesnek mondott mozzanatok is, helyettük viszont egy kórkép bontakozik ki, olyképpen, hogy fokozatos kibontakozásával párhuzamosan válik maga a regény is krimiből mindinkább politikai művé, sőt kíméletlen társadalmi szatirává is egyben. Rogas felügyelő ugyanis az egymás után meggyilkolt ügyészek és bírák ügyében magányos gyilkos után kezd el nyomozni, a tettest az ártatlanul börtönbüntetéssel sújtott, de azóta szabadlábra került elítéltek sorában keresi, vagyis azok között, akiknek a büntetőjogászoktól lehet számon kérni valójuk, úgyhogy ezen az úton haladva hamarosan el is jut egy korábban feleséggylilkossági kísérletért minden valószínűség szerint alaptalanul ötévi börtönrre ítélt gyógyszerész figurájáig, gyanúsítottjának hajszolása közben azonban egyre inkább a szóban forgó gyilkosságsorozat politikai indítékai válnak nyilvánvalóvá, illetve a már említett álforradalmi terroristacsoportok tevékenysége. Számunkra mindenképpen, de lassanként a magányos gyilkos elméletéhez sokáig ragaszkodó Rogas számára is, aki előtt ezután a „magas politika” címűkus pókerjátzmájának mozzanatai is mindinkább láthatók lesznek, egyebek mellett az is, milyen szerepet töltenek be ezek a fanatikus, „forradalmasdiból” gyilkoló csoportok ebben a pókerjátzmában. Erről szóló értesüléseit kívánja a mindinkább kutyaaszorítóba kerülő, de a polgári demokrácia játékszabályait naivul komolyan vevő felügyelő a regény vége felé Amarnak, a Nemzetközi Forradalmi Párt főtitkárának tudomására hozni, ezért találkozik vele a Nemzeti Galéria épületében, ahol azonban — amint azt Rogas író barátja a tévé híradásából megtudja — a találkozó mindkét résztvevője gyilkosság áldozata lesz, „melléleg” majdnem egyidőben a Legfelső Bíróság elnökének megölésével. Ennek a kettős gyilkosságnak a körülményeiről azonban már semmi biztosat nem tudhatunk meg: Cusan, az író, Rogas bizalmas barátja ugyanis arról van

meggyőződve, hogy mindkettőjüket a KHK (Különleges Hírszerző Különítmény) nevű intézmény egy terroristának álcázott ügynöke gyilkolta meg, viszont a Nemzetközi Forradalmi Párt helyettes főtitkára a regény befejezésekor arról nyújt át neki „megdönthetetlen bizonyítékokat”, hogy a pártfőtitkárt maga a szintén titkos ügynökként működő Rogas lőtte le, őt pedig a másik ügynök, természetesen azért, hogy szerepére fény ne derüljön, úgyhogy ettől válik aztán a regénybeli helyzet végképpen átláthatatlanná. Nemcsak azért, mert a „megdönthetetlen bizonyítékok” számunkra ismeretlenek maradnak, hanem külön azért is, mert Rogas felügyelőt, akinek pedig az író jóvoltából nemegyszer a gondolataiba is bepillanthattunk, mindvégig talpig becsületes, tántoríthatatlan jellemű embernek ismerhettük meg. Ez ugyanis, mivel a szerző olvasót ennek ellenkezőjére, azaz a felügyelő titkos ügynöki mivoltára, sehoh, a legáltalványabb utalással sem készítette elő, akár még hiba, súlyos írói következetlenség is lehetne, ha nem lenne nyilvánvalóan szándékos fogás. Olyan szándékoltan hangsúlyozott, logikánkat bántó képtelenség, amely, eredményét tekintve, nem más, mint a megismerhetetlenségnek az olvasó — főszereplő kapcsolatára való kiterjesztése, mintegy a „logikátlanság logikája” által pótolva föl velünk a kérdést, ugyan miért kellene az olvasó bizalmának a regényalak iránt igazolódnia olyan világban, ahol senki senkiben sem bízhat már többé. Más szóval: honnan ismerhetné az olvasó a felügyelőt jobban pl. Cusannál, aki Rogasszal hosszú éveken át baráti kapcsolatban állt, miért éppen a nyomzóról derülne ki az igazság, ha egyszer az igazság kiderítésének feltételei már semmilyen formában sem állnak fenn többé.

Ami ugyanis egyáltalán kiderülhet még, sőt aminek éppen ebből az átláthatatlanságból fakadóan ki is kell derülnie, az már mindenképpen csakis egy meghatározott állapot lehet. Azoknak a végsőkig dehumanizálódott, morálisan is mélypontra jutott társadalomra valló válságtüneteknek az összessége, amelyek közt a hatalomért marakodó különböző politikai pártokat, a háttérben működő titkos „vezérkarokat”, üzleti érdekszövetségeket éppúgy megtalálhatjuk, mint a bűnüldözés és az igazságszolgáltatás teljes csődjét, vagy magát a különféle színezetű terrorista csoportok tevékenységét, s ehhez szorosan kapcsolódva a forradalmár szerepében való tetszelgést, ami sajátos módon egyes tisztán látó, de ugyancsak forradalmármarkodó és a „polgári író” címkéjétől riadtan menekülő írástudók magatartásában is kifejezésre jut, amint azt Nocio író és az ultrabalos teóriákat hirdető s talán a gyakorlatban is alkalmazó Galano komikus kapcsolatának esetében is tapasztalhatjuk. Kettejük karikatúraszzerűen ábrázolt barátsága ugyanis éppúgy fényt vet a forradalom és a forradalmár fogalmának bizonyos devalváltságára, mint arra, hogy a forradalmat az adott helyzetben azok a forradalmi nézeteket valló és hirdető politikai erők nem merjük megkockáztatni, amelyeknek helyébe, akarva-akaratlan is a barikád túloldalán lévők érdekeit

szolgáló módon, de szükségszerűen töltve ki a számukra kínálkozó úrt, a szóban forgó terrorista csoportok léptek. „Nem vállalhatjuk azt a kockázatot, hogy kitorjón a forradalom” — mondja a Nelzetközi Forradalmi Párt főtitkárhelyettese a regény utolsó oldalán Cusannak, az írónak. — „Egyelőre. Ebben a pillanatban.” Zárómondatként erre válaszolva pedig maga Cusan ismétli meg ugyanezt, még egyszer aláhúzva ezzel, hogy a könyvben karikírozó eszközök segítségével elének tárt helyzetkép valójában nagyon is forradalomra érett állapotokat jelöl, egyfajta mesterségesen „késleltetett” forradalmi helyzetet, ha úgy tetszik, amelyben, legfőképpen a nemzetközi erőegyensúly megbomlásától való nagyon is érthető félelem miatt, egyetlen felelős politikai erő sem meri vállalni a kezdeményezést — ez pedig alighanem nagyon is jellemzője a mai olasz helyzetnek. Ennek a helyzetnek groteszk ikórképét jelenti Sciascia regénye tulajdonképpen. Végső fokon pedig mindazoknak a másfajta veszélyeknek a jelzését és számbavételét is egyben, amelyeket ez a fajta késleltetés magában hordoz. Számunkra legalábbis úgy tűnik, mintha csak napjainkban éppen ennek a késleltetésnek a következményeit tapasztalnánk. Valójában a hosszú időn át megoldatlanul maradt problémák felgyülemelésének következményeit.

VARGA Zoltán

## A TÖRTÉNELMI TÉMA KOMPETENCIÁJA

Nagy András: *Toron, 1867*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1978

A Magvető Új Termés sorozatának egyik vékonyka köteteként jelentek meg nemrégiben Nagy András elbeszélései. A címbe foglalt „sorsfordító” évszám mellett a kötet hátsó borítóján olvasható szöveg három mozzanata ragadta meg elsőként figyelmünket: az egyik egy sor történelmi név említése, a másik azoknak az erkölcsi-filozófiai kérdéseknek a felvetése, amelyekre az elbeszélések írója e nevekkal kapcsolatban aszszociál, a harmadik pedig az önéletrajzi jegyzet első mondata: „21 éves egyetemista vagyok.” Szokatlanul frappáns szerzői fülszöveg, amely mögött egy eredeti — és különösen korai — elbeszélői indulás áll: pontosan meghatározható orientáció és érdeklődés, a morálfilozófiai problematika iránti érzékenység, a konkrét történelmi szituációkban rejlőd, absztrahálásra, esetleg szimbolizálásra alkalmas prózai lehetőségek kutatása, az eszmei/gondolati tartalomnak megfelelő szikár, tiszta prózai artikuláció kialakításán való fáradozás. Az előbbi komponensek a legközvetlenebb formában, az utóbbi egyelőre még csak tendenciaként van jelen az elbeszélésekben. A nyelvi megformálás ugyanis még nem egyenletes,

nincs olyan mértékben letisztulva, mint a szituációk megválasztásából, a történelmi „keretek” prózai explikációjából, valamint az elbeszélő beállítódásból kikövetkeztethető szerzői intenciók rendszere.

A *Róma végre ég* — a kötet első, talán legkorábbi, darabja — tartalmaz legtöbb olyan mozzanatot, amelyekben meg nem felelés mutatkozik a rekonstruálható szándék és a megvalósulás között. A láttatás naturalizmusa, a hatáskeltés erőltetettsége ugyanis azt az érzést erősítik, mely szerint a történelmi keret valóban csak keret marad, melyet látványos gesztusokkal, színfalszerű atmoszféraidéző elemekkel, mesterségesen felduzzasztott indulatokkal próbál feltölteni a novella. A rétel-szerűség, a tézis és ábrázolás kettőssége egy szövegben sem ilyen kirívó, mint itt. A *Calais-i polgárok* című elbeszélésben a történelmi tény, a verifikált történet és prózává transzponálása között már nem mutatkozik hézag, mint az előbbi esetben, sőt Nagy András itt már kialakítja azokat az arányokat, amelyeket a *Toron, 1867*-ben harmóniává, szintézissé old: a Calais-i polgárok története nem csak alkalmat szolgáltat a megalkuvással és kiállással, önfeláldozással és gyávasággal kapcsolatos eszmefuttatás kifejtéséhez, hanem olyan tematikus bázisként viselkedik, amelyből szervesen következnek az absztrahálás, az általánosítás felé gyűrűző jelentéshullámok. A *Toron, 1867* című kisregény felé fejlődő elbeszélésben a fenti tendenciával párhuzamosan a nyelvkezelés is mind gazdaságosabbá válik, növekszenek a nyelv asszociatív képességei, és a nyelv ezáltal bonyolultabb tartalmak kifejezésére is alkalmassá válik. Szerkezetileg ez a kötet legösszetettebb szövege, amelyben Nagy András egy ismét — vagy még mindig — rendkívül aktuális és dilemmát, nézetmegosztást kiváltó kérdést jár körül: a forradalom utáni időszakot, 1867-et. Történelmi alternatívák és emberi magatartásformák kötik le figyelmét: problémafelvetésében a mai fiatal magyar értelmiség azon rétegének radikalizmusa és dezilluzionizmusa tükröződik, amely elvetette a korábbi generációk elfogult, s ezért perspektívátlan, mítoszteremtő s ezért nem objektív megközelítésmódját, s megkísérli kialakítani a maga mai értelmezési és megközelítési módját az 1848-ban, valamint az 1867-ben magmaszerűen sűrítődött nemzeti, történelmi, eszmei, s ebből következően erkölcsi-magatartásbeli problémakomplexummal szemben.

A közelmúltban egyfelől a történészek részéről történtek kezdeményezések ilyen irányban (pl. Lackó Mihály könyve Széchenyi és Kossuth forradalom előtti vitájáról), másfelől a próza perspektívájából. A *Toron, 1867* előtt Dobai Péter regénye, a *Csontmolinárok* (1974) bontotta ki a forradalom utáni korszak történelmi-szellemi helyzetének sajátos vízióját. A történelmi téma prózai feldolgozása kialakult álláspontokat, átfogó világképet, a fikciós mechanizmus fokozott működtetését, sajátos nyelvi érzékenységet stb. igényel, s talán ezzel magyarázható, hogy általában kevés a történelmi témabázisú prózai mű, s ezen a körön belül is aránylagos kevés rendelkezik kihordott, autentikus vízióval.

Nagy András a *Toron, 1867* tanúsága szerint kialakította a maga történelem-vízióját, s e történelem-víziónak van időszerű mondanivalója, A történelmi novella általa művelt tiszta gondolatiságú, intellektualizált nyelvű változatát pedig a mai kispróza kontextusán belül egyenesen hézagpótlónak tartjuk. Ezek a novellák, elbeszélések olyan konstellációba állítják bele a történelmi témát, szituációt, amelynek elsősorban a jelen vonatkozásában van érvényessége. Ilyen sajátsággal sajnos azoknak a prózai szövegeknek a túlnyomó többsége sem rendelkezik, amelyek „mai tárgyúak”. A „mai téma” jelentéktelenségekbe, önelemzésekbe, felületességbe vesző és gabalyodó megvalósításaival szemben Nagy András figyelemreméltó eredménnyel próbált meg „nem mai tárgykörben” újat mondani.

*THOMKA Beáta*

## KÉPZŐMŰVÉSZET

### A JUGOSZLÁV MŰVÉSZET 1970 ÉS 1978 KÖZÖTT

A képzőművészeti kritikusok nemzetközi szervezetének jugoszláv szekciója rendezte meg a hetvenes évek művészetének nagy antologikus tárlatát, melyet először Szarajevóban a Collegium artisticum kiállítási csarnokban, utána pedig szűkített változatban Belgrádban, a Cveta Zuzoric pavilonban mutattak be.

A hosszú előkészületek eredményeként létrejött tárlat felemás fogadtatásban részesült. A műkritika nem lelkesedett érte, sőt viszonylagos csalódását is kifejezte. Legfontosabb észrevétele, hogy a nyolcadik évtizedben az absztrakt és a figuratív művészeteken kívül más, legalább annyira jelentős művészeti folyamatok is léteznek. Különösen a konceptuális művészet és sokféle változatának kihagyása tűnik szembe, ami a rendező koncepcióját konzervativizmussal vádolja, sőt azzal is, hogy a hetvenes évek művészetét félreérti.

Másik fogyatékkossága a tárlat rendezésének, hogy Jugoszlávia mai művészetét csak néhány központ művészeinek eredményeit prezentálva igyekezett bemutatni, s e közben néhány köztársaság és tartomány jelesebb művészeiről megfeledkezett. A kiállítás előkészületei során Počiteljben a művészettörténészek és műkritikusok tanácskozást szerveztek elméleti kérdésekről. Itt mélyreható elemzések és tanulmányok hangzottak el, melyeknek legnagyobb részét a kiállítás katalógusában is közölték. Ezt követte a Képzőművészeti Találkozó szervezésében Szabadkán megtartott tanácskozás, melyen a kiállítás koncepcióját határozták meg. Az



elméleti és esztétikai helyzetfelmérés a művészeti tevékenység és az alkotásfolyamat fölé emelkedett, ami abból is kiderül, hogy az elfogadott elméleti alapvetést és a fejesejő esztétikai értékrendszert nem alkalmazták a gyakorlatban. Ennek összefüggésében a kiállítás, mint a munka befejező része — mint eredmény —, csupán megismételte az elmúlt évtized jelenségeit, elsősorban azzal, hogy a stíluskezdőket, nem az eredményeket hozókat mutatta be. Tehát a konfekciót is érvényesítette. Holott a kritikusoknak — tekintet nélkül az absztrakt és figuratív művészetre szűkített kiállítás koncepciójára — a múltat kellett volna újraértékelni. Néhány művészt el kellett volna mozdítani a köztudatban kialakított helyéről, másokat viszont a mai értékelés szerint kellett volna bemutatni. Ez nem történt meg a kiállításon, csak a közelmúlt ismétlődött és reprodukálódott.

Eddig a kiállítás hiányosságairól szóltunk, holott a tárlaton, hazai mércével mérve, sok kitűnő alkotás is helyet kapott. Éppen ezeknek ártott az elismert művészi „aranyok” köteleességéből való ismételtetése.

Kosta Vasiljković az említett poctelji tanácskozáson többek között azt fejtette ki, hogy nálunk a művészek sokszor filozofikusán kívánnak gondolkodni a problémákról, s ekközben előfordul, hogy gyakran fogadják el a mellékést a lényeges és valós helyett, aminek az a következménye, hogy fokozatosan elvesztik talpuk alól a talajt.

Az információk tömegében kritikátlanul fogadnak el sok mindent, és megkísérlük azt a mi valóságunkra alkalmazni. Például egy művészeti jelenséget olyan környezetből hoznak be, melynek más a kultúrtörténete és más gazdasági viszonyok határozzák meg. Az a környezet nem hasonlítható azzal, amelyben mi élünk, de úgy is más mint civilizáció, és ha úgy akarjuk, államként, adminisztrációs szervezetként is más. Ily módon világosabbá válik a hazai művészet helyzetének ellentmondásossága.

Ez az ellentmondásos helyzet már két-három évtizede változatlanul időszerű. Ezt művészeink kezdetben nem ismerték fel, mert az ipari gyors fejlődés folytán a különböző esztétikai hatások iránti fogékonyság a művészi alkotás szabadságát biztosította, de most már van időnk és erőnk is hozzá, hogy mindenben elgondolkodjunk és változtassunk is a művészet helyzetén.

A kiállításon mindez közvetetten jelen van. Ezért beszélhetett dr. Lazar Trifunović arról, hogy bár minden társadalomnak nagy szüksége van saját művészetére, miként izolálódott a modern művészet a társadalomban.

Szerinte a mai művészetet az eltárgyasodás, a tárgyi jelenségek vég nélküli létrekeltése irányítja és jellemzi. Ezért szaporodhattak el oly nagyon a művészek és a „művek” is. Ez a folyamat Lazar Trifunović szerint végső konzekvenciájában a művészet megszűnéséhez vezet. Kiutat csak az igazi művészek mutathatnak — akik kevesen vannak, s akik

rendszerint akkor és ott jelennek meg, ahol kevesen várják, vagy nem is várják. Az igazi művész, aki valami újat tud kezdeményezni, nem a járt utakon, nem az ismert területeken keresi helyét és feladatát. Persze ez nemcsak a művészetben van így, hanem a valóság megközelítésének minden területén. Az eltárgyasodással szemben egy humanista „mechanizmus”, egy „egységes nagy folyamat” működik.

Amikor a műalkotás eljutott a polgári lakásba, hogy egy személy kedvét, eszményét szolgálja, akkor a festő kilépett a történelmi és társadalmi felelősség terhe alól, és saját személyes érzését fejezhette ki. Jogot szerzett a szabad önkifejezésre, és ez az alkotásszabadság nagy győzelmének tűnt fel. Csakhogy a kifejezés szabadsága könnyen lépett át a kifejezés önkényébe. A személyes élmény festése magánérzelmű festészetre szűkülte le. Az ember és a kép közötti kapcsolat is megszakadt. A festő az üzenetét (mondanivalóját) annyira individualizálja, hogy már nincs általános emberi értelme. Ebből kifolyólag komoly zavar támadt, mert a művészi élmény és a magánügy összekeveredett. Persze minden művész egyéni kifejezőmódot igyekszik kialakítani, és a saját élményét közli. A zűrzavart az egyéni kifejezőmód és a privatizálás felcserélése okozza. Ettől kezdve a művészetben minden lehetséges és megengedett. Ennek az ellentmondásos helyzetnek a visszajelzése a közönség, illetve a társadalom felől végzetes lehet a művészetre nézve. Hogy idáig jutottunk, mondja Trifunović, annak oka a sikeres, de tehetségtelen és közepes művészek kétségbeesésében nagy száma. Valamint az, hogy a kereskedők és a kritikusok, ez a két új, de agresszív tényező tartja kezében a művészet sorsát. Egyik a haszonért teszi, a másiknak megrögzött ambíciója, hogy átlépje foglalkozása határát, közben pedig kihasználja az irányítása alatt álló intézmények hatalmát, hogy saját eszméit és elméletét kényszerítse a művészetre. A művészet ellentmondásos helyzetének mélyén a művészi jelrendszer privatizálása ismerhető fel. Ezért nem érti a közönség, és ez a művészet humanista tartalmait hozza veszélybe.

A kiállítás kitűnően összeállított katalógusában közölt tanulmányok jól világítják át a művészet bonyolult helyzetét, de a tárlat felépítésekor nem alkalmazták ezeket a szempontokat. De legalább egy helyen vannak a művészet megítéléséhez szükséges eszközök és a mai jugoszláv művészet meghatározásának alapfogalmai. Persze ettől még nem lesz könnyebb műkritikát írni, hiszen tiszta érvekre van szükség és jól védhető eszmei pozíciókra.

Egy biztos, Jugoszláviában ma a művészet fejlődésének irányai számosabbak, mint bármikor eddig. Nap mint nap új és tehetséges művészek lépnek fel, ami gazdagítja a művészeti helyzetképet, de ugyanakkor az értelmezés és a szelektálás felelősségét is növeli. E felelősségből eredően a kiállítás rendezői két veszéllyel kerültek szembe. Egyrészt nem tudták bemutatni a festészet, a szobrászat és a grafika minden al-

kotóban vitális és a művészet mai helyzetére jellemző jelenségét. Másrészt a kiállítás szervezői nem kívánták az egyes alkotásokat különféle sémákba illeszteni, mert ezzel kiléptek volna a műkritika szerepköréből, és a művészet diktátorai lettek volna. Ezért választották a leltározás rendkívül kényelmes, de semleges módszerét: nem provokálni, nem értékelni, hanem egyszerűen az invenciót követve bemutatni az uralmon levő művészeti törekvéseket. Nehéz eldönteni, hogy a kritika és a művészeti élet ezen kompromisszumában milyenek az arányok.

A hagyomány kritikusa körülhatárolta és lezárta vizsgálatainak a tárgyát. A mai kritikus a végtelenig terjeszti ki kritikájának a tárgyát. Vagyis megnöveli a művészet területét, és ezzel együtt a bizonytalanságot is. Ezért mind nehezebb a mai művészet megbízható diagnózisát adni, hiszen minduntalan kicsúszik a kezünkől az, amit az adatok számának növelésével gondoltunk megragadni. Erről ír Igor Zidić ugyancsak a kiállítás katalógusában közölt tanulmányában.

Úgy látszik, a tudós művészeti kritikusok jól ismerik a művészetet, még jobban a modern művészet belső ellentmondásait, helyzetének kontroverziáit, de — sajnos — kiállítást rendezni nem tudnak, még akkor sem, ha magáról a kiállításrendezésről is sokat, talán túl sokat tudnak. „A sok tudás magát a tudást fenyegeti”, állította valaki.

ACS József

## EMLÉKEZÉS BARANYI KÁROLYRA

A halál nagy mérlegkészítő az egyén és a közösség számára egyaránt. Bizonyos esetekben nem szólam, hogy a veszteség „pótolhatatlan”, de ezt csak akkor tudjuk meg igazán, amikor ezt már nem közölhetjük — talán egyetlen jóvátételként — az elköltözötttel. Sőt, sok esetben a halál után derül ki, mennyire szerettük azt, akit a gyilkos kór elragadott tőlünk, s hogy mennyire nem sikerült ezt az érzésünket és megbecsülésünket kifejeznünk. A mulasztás az elköltözött számára immár örökké jóvátételetlen.

Baranyiékhoz a szeretet, tisztelet, becsülés és hála szálai kötnek.

Egy kötetrevalót írtam már Baranyi Károlyról (*Tiszatáj*, 1971. 1. sz., *Alföld* 1971. 9. sz., *Magyar Szó*, 1971. okt. 23., *Katalógus Bp.* 1972., *Forrás*, 1973. május—június, *Művészettörténeti Értesítő Bp.* 1977. 2. sz.). Igaz, nemcsak róla, hanem Markov Zlatáról is, mert bár művészetük különbözött egymástól, ahogy az életben, úgy a tudatomban is elválaszthatatlanok voltak egymástól. Nem beszélhettem, írhattam az egyikről úgy, hogy ne szóljak a másikról is.

A *Hid* és az *Üzenet* megemlékezéseiből úgy látom, abban egyetértünk, hogy Baranyi Károly művészete egyedülálló, főleg az 1956 utáni korszakával. Az előtte lévő is jelentős, mélyből fakadó, nagyvonalú és hatású, nem kisebb jelentőségű, mint az 1956 utáni, amely formavilágával s talán nem tévedek, ha azt mondom, derűsebb életfelfogásával, helyenként jóízű humorával, de mindig az ember iránti rendkívüli komolyságával ugyancsak kivételes eredmény. Ezen a ponton néhány megjegyzést meg kell kockáztatnom.

Az egyik az, hogy egy teljes értékű *monográfia* lesz csak képes egész képet adni Baranyi munkásságáról, amely az alapos szöveg mellett kitűnő felvételekkel mutatja be e gazdag művészpálya alkotásait.

A *másik* megjegyzésem: fölösleges lenne azzal bíbelődni, ami a műkritikus-műtörténész egyéni ízlése szemszögéből nézve talán szörözhető, kifogásolható. Hisz minden alkotót a sikerült művek jelentik. Aki nem meri vállalni a gyengébbecske művet, nem hozza világra a remekművet sem. S ha világra hozta, az teszi naggyá. Ez alól egyetlen alkotó sem kivétel.

Baranyi Károly értékelésénél nem hagyható figyelmen kívül a meg nem valósult művek számbavétele és értékelése. A megemlékezések az építészettel is kapcsolatba hozták Baranyi művészetét. Joggal. De ne feledjük, hogy a Bauhaus, sőt már elődjei, szinte minden társművészeti alkotást száműztek az épületről. (Részben ezért is beszélnek korunk legnevesebb művészei a modern építészet csődjéről, még Niemeyer is!) A „modern” építészet lélektelensége és embertelensége ma már nem reakciós szólam, hanem száz- és százmilliók által igazolt tényállás. A kérdés részletes kifejtést igényelne, amire itt nincs hely. A lényeg azonban nem ez, hanem az, ahogyan Baranyi képzelte építész és szobrász együttműködését s aminek bizonyítására neki is, alkárcsak a kor legtöbb szobrászának, csekély lehetőség adatott.

Ha egy-egy építész értékelésénél a meg nem valósult tervek is figyelembe veendők, nem hagyhatók figyelmen kívül Baranyi szobor-tervei sem. Ezek földolgozása, számbavétele olyan műtörténészt igényel, aki úgy látja egybe az építészet és szobrászat kapcsolatait, mint ahogy Baranyi Károly látta. Ez esetben kiteljesedik az életmű, és tovább nő a jelentősége, mely szerintem eddigi látható voltában is hatalmas, de kiengesztülve a meg nem valósult álmok kivitelezésre kész terveivel, egyenesen kolosszális méretűvé tágu. A kéziratban maradt műveket is kiadják, ha arra érdemesek. Baranyi tervei kivitelezhetők, s aránylag nem is olyan költségigényesek, mint első pillantásra vélné a néző.

Még valamit, amit eddig nem hangsúlyoztam eléggé. Noha ízig-vérig kora embere volt, jelleme mindig elég erősnek bizonyult arra, hogy a művészet címén nyüzsgő és egymást irtó divatoknak, izmusoknak uszályába ne kerüljön. Nála a korszerűség nem valamely irányzat másolásában merült ki. A kor eszköztárát ő is felhasználta, de arra, hogy egy

magára jellemző önálló világot teremtsen. *És teremtett is!* Joggal vette meg azt a fajta provincializmust, amely a művészetet összekeverte a mindennapi sportversenyekkel, mintha bizony a művészetben az volna a lényeg, hogy holnapra ki tud valami újat, újabbat, még újabbat kitalálni! Csak ez a tipikusan provinciális szemlélet merülhetett el az egymást irtó, tiszavirág-életű izmusok hínárjában.

Azt vallotta, amit *Székelly Bertalan*: a divat lehet művészi, de a művészet nem lehet divat! Lényegében ezt mondja *Herbert Read* is *A modern szobrászat* c. műve utolsó oldalain, csak a modernizmust félreértők vagy nem olvassák, vagy úgy tesznek, mintha nem olvasták volna.

Párizsban nem hatott rá az ún. avantgarde művészet. Ontörvényei szerint fejlődött, alkotásának megfelelően, s bármit is csinált, hadiemiéletet, síremléket, Pirandello- vagy Krisztus fejet, menetelt katonaként vagy tanított szakkörben, minden arra szolgált, hogy önmagát találja meg abban, ami életművét egyedivé teszi. Egy darabig mindenestre, mert hogy lesznek követői, tanítványai, utánczóik, afelől nem táplállok kétséget.

Hogy a kor szellemét fejezte-e ki, ezen kár vitatkozni. A korok szelleme nem olyan egyértelmű valami, ahogyan azt némelyek hiszik és hishetik. De hogy Baranyi művészete nemcsak *kozszerű*, hanem némely tekintetben korát meg is előzi, ezt merem állítani. S hogy az *érzelem* mellett mindig szól az embert emberré tevő *értelme*hez is, ezt a magam részéről külön érdemként tartom számon. Oly korban, melyben az észt oly sokan s előszeretettel fosztják meg trónjától — művészet és műalkotás címén is.

Utálta a művekről szóló locsogást, azt a bizonyos „blablát”, az ebben kimerülő „műkritikát”, amelyben a mű már nem is volt fontos, sőt el is sülyedt a szóözönben, amelynek vége — nyugati kifejezéssel élve — a „szétfecsegett művészet” lett. Annál jobban szerette a lényegét világosan kifejező műelemzést. Puritán egyénisége, gondolkodása nem szegte szárnyát képzelő- és formateremtő erejének, nem torlaszolta el azt a bővizű forrást, amelyből a meglepően érdekes és értékes ötletek százaai fakadtak. Nincs patikamérleg, mely eldönthetné, ki egy koron és ki akárcsak egy közösségen belül is a legnagyobb művész. Azt szoktam mondani, az a legnagyobb elismerés, ha valakit a nagyok, a legnagyobbak között emlegetnek. Hogy Baranyi Károly az utóbbiak közé tartozik, soha nem volt kétséges előttem, mióta művészetét megismertem. Ennek tudatában a halála óta eltelt hónapok még inkább megerősítettek.

Baranyi Károlyról és feleségéről, Markov Zlatáról annyit írtak már, hogy kevés művész és művészpárcsapat dicsekedhet mennyisége ilyen hatalmas és tartalmára nézve oly elismerő sajtóval. Ebből adott ízelítőt *Bordás Győző*, igaz, csak a két világháború közöttiből. Jó lenne, ha folytatása következne. A feladatok egyike az előbbiekből következik: egy Baranyi Károly- és Markov Zlata-bibliográfiát mindenképpen érdemes volna megjelentetni. Rendkívül tanulságos lenne. Kiderülne, hogy

a magyar irodalmi szemléletben a képzőművészet, mint „társművészet” (a könyvet nem ok nélkül hasonlítják az épülethez, az illusztráció is szerves tartozéka a könyvnek, ha szolgálatát igénybe vesszük) — legfeljebb, ha harmadrangú szerepet játszik. Egy kezünkön megszámoľhatjuk azokat a nagy írókat, akik komolyan érdeklödtek a képzőművészet vagy akárcsak egyik ága iránt is, miközben az „elidegenedésről” prédikáltak. Mindennek ellenére Baranyiéknak írói részről is volt sajtójuk, a vajdaságiban is, az utóbbi években a magyarországban is. Kiderülne belöle az is, hogy kortársi túlzás, mintha a vajdasági magyar művészek munkássága nem keltett volna visszhangot. Hogy ez nem volt elég erős, ez igaz, de a helyzet nem volt jobb másutt sem.

Egy *bibliográfia* nélkülözhetetlen Baranyi Károlyék *monográfiájához* s egyben talpköve lehetne az egész vajdasági magyar művészettörténet-írásnak. E monográfia sem nélkülözheti a széles körű történelmi háttér sokoldalú és alapos ismeretét. Baranyiék méltatása közben kiderülne az is, hogy 1920-tól napjainkig a vajdasági magyar művészet korántsem olyan „provinciális”, mint amilyennek hirdették azok, akik legfeljebb részben vagy egyáltalán nem ismerték. A provincializmus fogalmát különben is átértékeli a tudomány, a művészettörténet-írás és a tárlatlátogató közönség legfiatalabb rétege is — az egész világon. Csak figyelni kell a híradásokra.

*SZIJ Rezsö*

## TELEVÍZIO

### A FELFEDEZÉS ÖRÖME NÉLKÜL

*Négy új tévédráma a belgrádi stúdió műsorán*

A belgrádi stúdió szokásos őszi, ciklusba fogott hazai tévédráma sorozatában az idén mintha feladta volna a több évre előre megfogalmazott mottót, amely így hangzott: korszerűen mindennapjainkról. A nemrég bemutatott négy produkcióból ugyanis csak kettőre illett volna ez a meghatározás, de tulajdonképpen nemcsak ezt kifogásoljuk a látott művekben — annál is inkább, mert nem a mottó dönti el az értéket —, hanem azt, hogy hiába keressük azokat az ismertetőjegyeket, amelyek valamiképpen egyívé tartozókká is tették volna őket. S még akkor sem kellene szóvá tenni, ha a drámák önnön értéke és erénye tette volna

Vasko Ivanović: M. B. (Janko Đonović Úr című elbeszélése nyomán), Belgrádi Televízió, első műsor, 1978. X. 9. Rendező: Milo Đukanović. Főbb szereplők: Petar Božović, Sonja Jauković, Žarko Laušević.

indokolottá bemutatásukat. De a négy produkció közül mindössze kettő elfogadható szintű, viszont egy majdani televízió-történeti mérlegkésztéskor nyilván egyik sem kaphat benne helyet.

Mirko Kovač: Az apa, avagy a magány című, Vicsek Károly rendezte alkotás ígért s adott is legtöbbet a sorozatból. „Intim történet apa és fia viszonyáról” — ezzel a nem sokat mondó reklámszöveggel indították útnak heti tévéműsoraink. Hát ettől valóban jóval több Kovač tévéfilmje. Családi, lélektani dráma ez az ember magára maradásának tragédiájáról. Egy idős, nyilván közvetlenül a háború után Vajdaságba telepített, egykori hercegovinai élharcosról szól. Idetelepítésekor még aktív társadalmi életet élt, barátok, elvtársak vették körül, családot alapított. Aztán egyszer csak megindult a magára maradás emésztő folyamata. Ballépése miatt társai magára hagyták, szakadozni kezdtek a baráti szálak, megözvegyült, s már csak a városban dolgozó fia maradt meg neki, aki eleinte rendszeres hétfégi látogatója, majd egy szombaton már nem jön haza, kámarad a következőn is... Az apát pedig fel-emésztí a magány.

Ennyi a történet. Vicsek Károly rendező kitűnően megérezte, hogy az erőteljesebb pszichológiai hatás érdekében a színészek egyéni alkotóerejére kell építeni, jellemformáló és feszültségteremtő készségüktől függ, mennyire sikerül mélyíteni a drámában sok helyütt csak megbúvó lehetőségeket. Azzal, hogy az apát Stole Arandelovičra bízta, munkája jelentős részét már elvégezte. Arandelovičnak ugyanis valóban sikerült légkörteremtőnek lennie. A fiút alakító Goran Sultanovičtyal és Eva Rasszal az epizód szerepben mélyebb és eksztatikusabb húrok megszólaltatására is képesek voltak. Ismételten bebizonyosodtak Vicsek Károly erényei, hogy keményre tudja komponálni a levegősebb darabot is, hogy fegyelmезetten vezeti végig a cselekményt, hogy a színészeket racionális játéokra kényszeríti. Modernné viszont az teszi munkáját, hogy jelzőszerű ábrázolásra törekszik, kevés mozdulattal, remek közelképekkel jellemez. Munkája átgondolt, letisztult, apró részletekre is kiterjedő. Eszmeileg ingadozó főhőst varázsol elénk. Egyézsége jó részét a hazáért áldozta, sebesülésének nyomait még most is viseli, de kalapot emel a déli harangszóra, gyertyát gyújt az ünnepi vacsorához. Mind súlyosabban ránehezülő magányát Vicsek térben érzékelteti. Leginkább totálban láttatja

Jovan Radulović: Alsó- és Felső Polača-i farkasvadászok (Vučari iz Donje i Gornje Polače), Belgrádi Televízió, első műsor, 1978. X. 16. Rendező: Zdravko Sotra. Főbb szerepekben: Boris Dvornik, Marija Kon, Ivica Vidović, Stole Arandelović.

Ilija M. Petrovič: Ófelátge veje (Gospodarev zet), tévére alkalmazta Dejan Penič-Poljanski. Belgrádi Televízió, első műsor, 1978. X. 23. Rendező: Dragoslav Sredojevič. Főbb szerepekben: Ljuba Tadić, Mira Stupica, Jovan Miličević, Vasa Pantelić, Radoš Bajić, Snežana Savić, Jovan Janičijević, Bora Todorović.

Mirko Kovač: Az apa, avagy a magány (Otac ili samoća), Belgrádi Televízió, első műsor, 1978. X. 30. Rendező: Vicsek Károly. Főbb szereplők: Stole Arandelović, Goran Sultanović, Eva Ras.

egyedül a vízparton, horgászás közben, a nagy, tágas, nyikorgó padlójú, régi stílbútorral berendezett szobákban, vagy a családi ház hatalmas, gazzal benőtt kertjében.

Számonkérnivalónk Vicsektől tulajdonképpen nincs is. De zavaró, hogy íróilag nincs teljesen kidolgozva a fiú és a családi ügyekbe talán döntő módon beleszóló özvegyasszony szerepe.

Inkább csak a főhősre koncentrál az a másik, valamivel több figyelmet érdemlő dráma is, amely egy jobbára ismeretlen szerzőtől, még a háborúban elhunyt Ilija N. Petrovićtól ered. A harmincas évek végén írt drámának tévés adaptációja nyomán került a belgrádi drámaprogramba. A mű címe: *Ófelsége veje*, tárgya pedig Miloš Obrenović szerb fejedelemnek, a királyi dinasztia megalapítójának egy családi eseményéhez fűződik — lánya férjhezmeneteléhez. Amikor az uralkodó megtudja, hogy írnoka szemet vetett a lányára, akit egy nemesi sarj számára jelölt ki, s rádöbben, hogy a vonzalom kölcsönös, megöletti az írnokot, lányára pedig rákényszeríti saját akarátát. Sajnos a dráma a zsarnoki uralkodásnak csak módszereit láttatja, a mozgatórugókat, az uralkodó önmagában támadt konfliktusait nemigen. Ezzel lesz egysíkúvá a darab, s csak sejteti, hogy komolyabb drámai erő is rejlik benne. Alkárcsak a Vicsek rendezte tévéfilmben, itt is kiváló orgánumú színész viszi a játékot. Ljuba Tadić Miloš Obrenovića kimért, zsarnoki és ügyeskedő. A színész gazdag hangnyaga és nagy modulálóképessége emeli a nézhetőséget, sőt helyenként az élvezet határára a művet.

Már a tavaszi portorozi tévéfesztiválon láttuk a csak most bemutatott, *Alsó és Felső Polaća-i farkasvadászok* című drámát, amelyet Jovan Radulović írt és Zdravko Šotra rendezett. E dráma annak az egykori dalmát népszokásnak állít emléket, hogy a farkasejtők nemcsak saját falujukban, hanem a környező falvakban is jutalmat kapnak. Radulović filmes szokásmonográfiája akkor csap át drámába, amikor kiderül, hogy egy szomszédos faluban is ejtettek farkast, s így a kiérdemelt jutalmon osztozniuk kell. A farkasvadászok találkozása természetesen egymás közötti leszámoláshoz vezet. A homo homini lupus tétel bizonyítása azonban, néhány jól megrajzolt falusi minden lében kanálon kívül, többet nemigen eredményezett. A dráma már az országos tévéfesztiválon is megbukott, menteni viszont azzal, hogy a mű inkább komédiának, mintsem drámának készült, aligha lehet.

Néhány mondatnál többet a vendégmunkássorsot tárgyaló Vasko Ivanović-tévéfilm, az *M. B.* című sem érdemel. Az Amerikába kivándorolt honpolgár minden létezőt megszerzett már, csak éppen fiúgyermeket nem nemzett odakinn. Itthon viszont időközben már felcseperedett a fia. Erte jön tehát haza, hogy magával csalja. A csábítás sikerül. Mindvégig vontatott, unalmas, drámai feszültség nélküli ez az alkotás. A film egy amerikai kivándorolttal folytatott (angol nyelvű) beszélgetéssel indul, s ez a zsurnalisztikai műfaj többször is megszakítja és meg is töri



a drámabeli történetet. A dokumentáló erőt fokozni kívánó beszélgetés azonban mit sem segít az érdektelen, érzelmes történeten.

A négy októberi bemutató sajnos nem tudta előbbre vinni tévédrámánk ügyét, és a felfedezés izgalmatától is megkímélt bennünket.

BORDÁS Győző

## Z E N E

### MENUHINÉK BELGRÁDBAN

„Az ilyen ködökkel és bánatokkal mindig a szeptember köszönt ránk...”

Szabolcsi Bence Schubertől

Különös, hogy már akkor is pontos kép élt bennem róla, már akkor is hallottam hegedűjét, amikor még tulajdonképpen semmit sem hallottam tőle, amikor még Bach-lemeze nem volt napi kenyerem, amikor még nem láttam nagy TV-műsorait, nem olvastam interjújait. Hogy az a kép és az a hang valóban pontos volt, arról csak most győződhettem meg igazán.

Füst Milánról van szó (és ezért ma egy kicsit belőtte is tisztelgünk); zenei írásai mindig is afféle zene voltak számomra. Igen, Menuhin mindig is ott élt szerény mosolyával Füst Hubermannja, Pártos Istvánja, Rácz Aladárja között: „Ott állott — írja — szerényen, szelíden... S aztán hát elkezdett játszani. Mondom, nem készült neki, hanem egyszerűen elkezdte... A kezdetnek tehát nem volt semmi különös emfázisa, hangsúlya: keménysége vagy pláne csikordulása... Hangvétele tehát rendkívül finom, habosan könnyű és páratlan közvetlenségű volt... Személyisége mintha megszűnt volna. Csak a mű létezett itt, s ő már csak hegedű volt. Vagy talán ez a csendes, feltűnést kerülő méltóság fejezi ki azt, ami ő? S játéknak ez a fénylő tisztasága, édesége és tökéletes egyszerűsége? Igen, úgy látszik.”

Mondom, azután jöttek a lemezei, rádió- és TV-műsorai, és idővel, mindenekelett neki köszönve jutottam arra a meggyőződésre, hogy a zenészek a humánus tulajdonképpeni hordozói, megtestesítői. A szó szoros értelmében úgy tekintettem rá, mint a humánus élő szobrára.

Ha azt mondtam, ember, ha azt, humánus — ritkán mondtam, nem szerettem mondani, sőt inkább destruálásukkal foglalkozom, nem hiszek bennük — mindig az ő arca jelent meg előttem (és Bartóké és Thomas Manné, kinek a próza erkölcs és zene volt).

Érdekes, hogy az előbb is ezobrot mondtam, és most is arcot mondok, és nem játékaról, nem hegedűjéről beszélek.

*S ő már csak hegedű volt*, írta Füst Milán. Én ezt úgy értem, úgy láttam, hogy arcában, arca sugárzó mosolyában ott van hegedűjének fénye is, és fordítva, hegedűjének fénye nem más, mint az ő arcának mosolya.

Én nem hiszek az emberi egyensúly lehetőségességében, úgy hiszem, az emberben nincs egyetlen fix pont, egyetlen állandó sem — azért mutatom mindig a bontottat-rontottat —, de ahogy Menuhin rátette vonóját a húrokra, az a mérleg nyelvének rezzenetlenségéről tanúskodott, a zene egyanyagú tiszta és állandó lelkéről; még meg sem mozdította, s bennünket máris elöntött az a bizonyos melegség, a menuhini melegség...

És itt Thomas Mannról, Bartókról kell szólnom, annál is inkább, mert a Szakszervezeti Otthon nagytermében Bartók, különben Menuhinhoz (az ő rendelkezésére) írt, Szóló hegedűszonátáját is játszotta. És éppen melegsége kapcsán Mann és Bartók abszolút hidegségéről. Számomra Bartók úgy vacog — mint ember és zene egyaránt! —, akár Mann ördöge a *Dr. Faustus*ban. Fél. Ilyen folkú félelmet csak Kafkánál tapasztalhatunk és senki másnál. Zenéje nem más, mint a félelem kristálya, a félelem kristályának csengése. Menuhin, ez a bolygó muzsikusz, a melegséggel védekezik...

Bartók 1944. november 26-án, New Yorkban hallotta a szonátaszólót Menuhin előadásában, és a produkciót csodálatosnak minősítette. Felettből izgalmas kérdés, mi történt e 34 év alatt, mi változott és hogyan a Menuhin-interpretációban.

Nekem úgy tűnt — a nem túl akusztikus teremben —, akárha egy nagy filozófiai szövegbe mélyedt volna új apróságokat, új nagy összefüggéseket fedezve fel — de már inkább csak magának. Menuhin Belgrádban saját élete fölé hajolt...

Mert e koncert legmegdöbbentőbb élménye: az öreg, bölcs Menuhin már nem az erős, az atléta, az édesen habzó.

Még Mozartot és César Franckot játszott. És valahogy Franck muzsikája is ezt a töprengést, ezt a saját és a világ mélységei fölé való hajolást bizonyította. Akárha Pascal végtelenjét fedezte volna fel hegedűjében. Menuhin új vonása a metafizika. Talán pontosabban tudom érzékelteni, mit is éreztem, ha a festészetből veszem a példát: az új menuhini hang engem arra az aranyárgára emlékeztetett, amely élete vége felé Czöbel festményeit elöntötte...

Igen, szomorú volt és nagyon-nagyon őszies, ahogy az öreg mester behozta fiát, Jeremit a színpadra.

Jeremi Schubertet játszott. Ráborult a zongorára, szinte bogarászott. Ilyen testtartásra mondják a zenetanárok, tüdővész! kapsz, fiam! De úgy is mondhatnám, egy új, analitikus, már-már komputer játéktílussal ismerkedhettünk meg: a szentimentalizmus fel- és előrelökő aknáit ke-

reste, tapogatta ki, s amikor felfedezte, aktivizálta őket, hirtelen mechanikus bábuvá változva ugrálni kezdett, hagyta magát ide-oda dobálni...

„Az ősz borzongása ez már, misztikus és ideges borzongás, aminőt Haydn és Beethoven még nem ismert”, folytatja Szabolcsi Bence ősi Schubert-mottókat.

Melankóliával teljesek a Menuhinek belgrádi vendégszerepléséről írt soraim, ám hangsúlyoznom kell: Yehudi Menuhin arra mindig is úgy fog élni bennem, mint egy bölcs uralkodó szép profilja az Utópia ezüstpénzén!

TOLNAI Ottó

## FOTÓ

### A JUGOSZLÁV FOTÓ NAPJAI ÚJVIDÉKEN

A tartományi székváros fotogalériájában rendezték meg *A jugoszláv fotó napjai '78* című rendezvényt, amely a 21. országos fényképképzőiskolai kiállítást, a 2. jugoszláv színes diaposzítív kiállítást és a jugoszláv ifjúsági fotókiállítást ölelte fel. Rögtön néhány szó a szervezésről: a kiállított anyagból a helyiségek adta lehetőségek tükrében elmondhatjuk, hogy jól tagolták fel, jól át lehetett tekinteni. A rendezés igyekezett minden kis helyet kihasználni, hiszen tetemes anyag elhelyezéséről volt szó: 159 alkotó 293 művét kellett bemutatni.

A tárlat — és ezt nem volt nehéz megállapítani — egységes színvonalat, kiegyensúlyozott mezőnyt mutatott fel, amiből arra lehetett következtetni, hogy némi bajok voltak a színvonallal, ti. bámmily jó is a minőség, a válogatás az anyag tömege miatt nem tud érvényre jutni. Hiányoztak a differenciált kiállításokat általában jellemző kiemelkedő, valamint jóval a szint alatt maradó művek. Így, amit láttunk, azok a közepes eredmények, az óvatos megközelítések vagy a sokszor látott témák enyhe modulációi voltak. Feltűnt az is, hogy számos, fotóesszének nevezhető sorozat mellett igazi szekvenciákat nem lehetett látni, amit a tárlat jellege csak részben igazolhat. Ezek a tények minden bizonnyal az alkotói kísérletező kedv lanyhulására utalnak. A kiállítók többsége nemcsak az új formáktól, hanem az új gondolatoktól is tartózkodott. Kivételt csupán az a néhány fotós képezett, akik szándékait, gondolataikat össze tudták hangolni a technikai lehetőségekkel. A fotószekvenciák hiánya folytán elveszett a többletérzés is, s inkább egyféle projekciós látásmód, vagyis az az eset érvényesült, amikor egy ismert dolog szemlélete quasi rávetül egy újabb észlelt dologra.

A fiatalabbak felvételein szem lehetett érezni a fiatalokra általában jellemző és tőlük jogosan elvárt újszerű megközelítési módokkal való próbálkozást. Kivételt képez Zoran M. Piperski *L. C.*-sorozata: riportszerűen informáló, ugyanakkor nagyon szép technikájú és fegyelmezett képeket készített. A gesztuális, hangsúlyos optikára épülő fotóesszé jellegű képsor a kiállítás legjobbjai között foglalt helyet. Damir Govričevićnek a kirakatbábukat különféle környezeti kontextusba helyező képei Yves Klein nemrég kiadott albumára emlékeztetnek. Tiszteletreméltó az az egyedüliség, az a magányvállalás, amit ezek a fotók a mezőnyben magukra vállaltak. A képek ábrázolta tárgyi világ is ember nélküli, ugyanakkor éppen az ember hiányán át utal az emberre és a társítható abszurd helyzetekre.

A 21. jugoszláv fotókiállítás keretében bemutatott alkotások közül az alábbiakat lehet kiemelni: Janez Korošič szemcsés, kissé életlen és erős, nagy látószögű torzítást magán hordozó képét, amely közvetlenül is kapcsolható a hatvanas évek második felében megjelenő dekomponált, életlen, fátyolos, elmozdított képek iskolájához (pl. Hamilton). Jó példa arra, hogyan lehet az átlagos helyzetekről korszerű, értelmileg szintetizált alkotást készíteni a már szokványos, kikísérletezett formanyelvek segítségével. Marijan Kučec két, régi házakról készített montázsafotója filozofikus tartalmával különleges helyet foglalt el a tág és a beleágyazott tárgyak viszonyát tematizáló alkotások során. Az omladozó házak kiválasztásával a fénykép és az időbeliség nagyon sokat vitatott kérdését közelítette meg, hiszen lefényképezésükkel mintegy automatikusan átmentette őket a jövőnek. Hasonlóan a múlt—jelen—jövő folyamatosságára érdeklí Mišo Koltačot, aki *Kolo* című csendéleten ábrázolt egy akár száz évvel korábban is megörökíthető tárgyi együttlétet. Varga-Somogyi Tibor két portréja szerencsés felvételnek számít ebben a tematikában. A környezeti jellemzést egy tónussal, a háttér feketéjével pótolja. Metka Vergnion remek helyzetfotót készített visszafojtott líraisággal és jól kiszámított szemcsézettséggel. Nikola Belajčić, az egyetlen színes anyaggal induló részvevő, *Fasada Koppenhagen '77* című alkotásával hívta fel a figyelmet.

Az *Újvidékiek Újvidékről* téma igen tág megvalósítási lehetőségeket nyújtott, így nagyon sokan azt mondták el, amit megjelölés nélkül is elmondanának. Alki a megadott téma szerint gondolkodott és dolgozott, lényegesen jobb eredményt ért el, mint például Dormán László is. A szennyezettséget, a személerakodó helyeket ábrázoló három képe a modern városokat súlyosan érintő civilizált szeméthalmaz terebélyesedésére hívta fel a figyelmet. Fényképei, tematikus igénytelenségükkel, már szinte a minimal-fotózás területét érintik.

Szót kell ejteni arról a ki tudja mi okból uralkodó technikai minimalizmusról, amely rosszul értelmezi a korszerű fotózás lényegkiemelő szolgáló technikai igénytelenségét. Ennek egyik bizonyítéka például, hogy

csak egy kiállítótól láttunk színes anyagot, pedig a technika nem új.

Végül a portrékról és a tájképekről: láthattunk belőlük eleget, s éppen ezért tűnt fel, mennyire egysíkú formanyelvi kérdésről volt szó a lefotózott valóság és a belőle fakadó valóság esetében. Lenin mondta, hogy „minden általános csupán megközelítően fogja át a tárgyakat”. Ez a tájékoztató sem térhetett ki mindenre és mindenkire; egyedül a fotók rendelkeznek reális léttel. Ehhez a hármas kiállításához hasonlóan, amely önnön lehetőségeit csak éreztetni tudta, megvalósítani már kevésbé.

*BAKOS Zoltán*

---

# KRÓNIKA

---

**KÖNYVHÓNAPAVATÁS ZRENJANINBAN.** Az idei országos könyvhónapi rendezvényt Vajdaságban, pontosabban Zrenjaninban avatták. Az október 16-án megtartott központi avatón Major Nándor, a JKSZ Elnökségének végrehajtó titkára vázolta a könyv és a könyvkiadás helyét és szerepét az öngazgatású társadalomban, majd pedig nagyszabású kiállítás keretében tartományunk 16 kiadványállalata és kiadással is foglalkozó intézménye az utóbbi évek könyvtermését mutatta be. A tudományos tanácskozás a könyv a jugoszláv népek és nemzetiségek jobb megismerésének szolgálatában témát ölelte fel. Az avatóünnepség szerves része volt egy vállalati és egy községi könyvtár megnyitója, valamint egy emlékezés Branko Radičevićre halála 125. évfordulóján és Desanka Maksimović köszöntése a költőnő 80. születésnapja alkalmából.

A könyvhónapi rendezvénysorozatban nyílt meg november 2-án a hagyományos belgrádi könyvvásár is E lapzárta utáni eseményről következő számunkban adunk bővebb tájékoztatást.

**A TANÍTÓKÉPZÉS KÉTSZÁZ ÉVE.** A két évszázaddal ezelőtt, 1778-ban alapított zombori líceum, ma az ország legrégebb tanítóképző intézménye jubileumát ünnepelték október 14-én Zomborban. Az ünnepségen a nagy múltú iskola (ma pedagógiai akadémia) egybesereglett növendékei és pedagógusai előtt Radovan Vlajković, Vajdaság SZAT Elnökségének

elnöke mondott beszédet, s szólt arról, milyennek kell lennie öngazgatású társadalmunkban az iskolának s ezen belül a pedagógusok munkájának és magatartásának. A két éve érvényben levő oktatási reformról elmondta, hogy az új típusú iskola nemcsak új tanterveket és új oktatási módszereket, hanem mindenekelőtt új típusú pedagógusokat is igényel.

**TANÁCSKOZÁS TANKÖNYVEINK NYELVHASZNÁLATÁRÓL.** A Szarvas Gábor tiszteletére kétévénként megrendezésre kerülő adai nyelvművelő napok tudományos szaktanácskozását ezúttal a jugoszláviai magyar tankönyvek nyelvhasználatának szentelték. Tizenegy hazai és magyarországi nyelvész bevonásával készült el tankönyveink eddig legalaposabb nyelvi szempontból való felmérése. Az értekezések többnyire nyelv- és fordításhelyességi, valamint a szaktárgyak terminológiájának szempontjából elemezték a könyveket, s jutottak arra a megállapításra, hogy anyanyelvi kultúránk távlatából talán legfontosabb kiadványaink nyelvezete nem túl rossz ugyan, de tennivaló akad még bőven. A tanácskozás bevezető előadásában dr. Dávid András, a Tartományi Tankönyvkiadó Intézet igazgatója tankönyvkiadásunk múltját és jelenét vázolta, s tankönyveinknek a nyelvművelés terén betöltött feladatáról értekezett. Értekezéséből idézzük az alábbi gondolatokat.

„A felszabadulás után magyar nyelvű iskoláink megfelelő magyar tankönyvek híján kezdték meg mun-

kájukat. A tanári élszó mellett a nyomtatott, tankönyvet pótló, leírt szó funkcióját a napilapok és a népnaptár rendelkezésre álló szövegei töltötték be. Sokan és nyilván igen jól emlékezhetünk erre a szituációra. Ezekben az esztendőkhöz jóval szegényebbek voltunk az anyagi lehetőségek terén, jóllehet nemigen volt hiány a nyelvünkhöz való ragaszkodásban, a nyelvápolás készségében, a nyelvművelés gyakorlatában. Persze ez a helyzet a tankönyvekkel kapcsolatban csak átmeneti, ideiglenes megoldás lehetett. Magyar nyelvű könyv-, illetve tankönyvbehozatal gyakorlatilag nem volt. Ugyanakkor szerényen és gyéren, de megindult a hazai magyar nyelvű könyvkiadás. (...) A tankönyvkiadás azonban egészen 1965-ig Vajdaságban nem nyert intézményes kereteket, aminek a következménye a magyar nyelvű tankönyvek nagy hiánya volt. Természetesen ilyen körülmények között és ilyen feltételek mellett a tankönyvkiadás nem tölthette be a nyelvművelés terén azt a szerepet, amely e tevékenységet mindenkor megilleti. Az intézményesített és folyamatos vajdasági és így a magyar nyelvű tankönyvkiadás is a Tartományi Tankönyvkiadó Intézet megalakulásával, 1965-tel kezdődik. Az Intézet megalakulásáig a szükséges általános iskolai és középiskolai tankönyvek mintegy 14%-ával rendelkezünk csupán. A Tankönyvkiadó rendszeres munkájának a megindításával az a gyakorlat honosodott meg, hogy a vajdasági nemzetiségek számára egyenlőképpen biztosítjuk az azonos kivitelű és azonos árú tankönyveket. (...) 1975-től kezdődően játszódnak le a felszabadulást követő második gyökeres rendszerváltozás az intézményesített tankönyvkiadás terén is. Ugyanis a JKSZ X. Kongresszusának az oktatásról és nevelésről szóló reformhatározata alapján a vajdasági tankönyv-

kiadás átalakult és bővült, ti. az öt, illetőleg hat tannyelv mindegyike számára biztosítani kellett a tankönyveket. Gyökeres változás történt abban is, hogy a felszabadulás óta első ízben mind az öt vajdasági tannyelven egyformán kellett biztosítani a reformterveknek megfelelően *minden* megkövetelt tankönyvet. Vagyis, ami szerbhorvát nyelven kiadásra került, annak meg kellett jelennie magyar nyelven és a többi nemzetiség nyelvében is. Ezen az alapon zárkózott föl vajdasági tankönyvkiadásunk arra a szintre, hogy ma az általános iskola 1. osztályától a szakközépiskolák IV osztályáig a Tankönyvkiadó összesen 91 magyar nyelvű tankönyvcímcsőt biztosít. Ezekből évente mintegy 266 000 példány jut a tanulók kezébe. A közölt mennyiségi mutatók nyelvművelő szempontból is ide kívánkoznak, hiszen ennek a mennyiségi vonatkozásnak a föltárásával, látatásával és tudatosodásával beszélhetünk a tankönyvkiadásból adódó nyelvművelő gyakorlat minőségi vonatkozásairól is. (...) Ha tekintetbe vesszük, hogy tankönyvkiadásunk az elmúlt három évtized folyamán összesen mennyi ilyen tankönyvet juttatott, illetve biztosított a magyar anyanyelvű tanulóifjúságnak, akkor nyilvánvaló, hogy az ilyen úton kifejtett nyelvművelő, anyanyelvápoló vagy egyszerűen anyanyelvi funkció, különösképpen hazai vegyes nyelvű környezetünkben, igen jelentős. Ezek birtokában nyilván még jóval meggyőzőbben lehetne fényt vetni arra is, hogyan, milyen arányban fejlődött például tanulóink kiegészítő szókincse, anyanyelven történő szóbeli és írásbeli közléskészsége éppen a tárgyalt társadalomtudományi és természettudományi keretekben. Ugyanakkor fény derülne arra is, mennyire hatékony eszköz a tankönyv azoknak a pedagógusoknak a kezében, akik e

tárgyakat oktadják; és miután nem nyelvzajosokról van szó, mennyire ösztönző vagy destimuláló szerepük van a tankönyv nyújtotta lehetőségek alapján az anyanyelvi kultúra gazdagításában, avagy éppen az ellenkezőjében. (...) Úgy véljük, senki sem illethet bennünket a szerénytelenség vádjával, ha azt mondjuk, hogy tankönyvkiadásunk a minden magyar ajkú rendelkezésére álló és könnyen hozzáférhető irodalmi tankönyvekkel, főként pedig új koncepciójú nyelvtankönyveinkkel jelentős mértékben, tömegesen és a hazai viszonylatokhoz mérten, de e kereteken túl is — magas színvonalon szolgálja anyanyelvi kultúrának, az élő, mindennapi nyelv-művelés ügyét. (...) A szerbhorvát tagozatokon levő magyar ajkú tanulók számára készült anyanyelvápolási kézikönyvekkel, amelyeknek jellegét, szerkezeti fölépítését valahány esetben így vagy ehhez hasonlóan fogalmaztuk és valósítottuk meg, tankönyvkiadásunk egy olyan új területre is kiterjesztette nyelv-művelő ténykedését, amely terület a mi életkö-rülményeinkből, a mi mai valóságunkból adódó sajátosság. Tankönyvkiadásunk hozzájárulása az anyanyelvápolási pótoktatás keretében folyó nyelv-művelést illetően kétségtelen. Van azonban tankönyvkiadásunknak egy olyan vállalkozása is, amely a nem magyar ajkú tanulók körében ismer-teti és népszerűsíti nyelvünket. Ez a vállalkozás az ún. fakultatív magyar-tanítás céljait szolgáló tankönyvekre vonatkozik. E tankönyveket főként a szerbhorvát anyanyelvű tanulók használják és segítségükkel ismerkednek nyelvünkkel és népünkkel. (...) Állandóan gazdagodó tankönyvkiadásunk az önigazgatású gondolkodás és az ezzel járó magyar szókinccs megal-kotásának és terjesztésének is igaz műhelye lett. Ezzel pedig nyelvünk, mindenekelőtt hazai magyar nyelv-

vünk sajátos színekkel való gazdagodásához járult hatékonyan és következetesen ..."

Az adai nyelv-művelő napokon elhangzott szakdolgozatokat az *Oktatás és Nevelés* 26. száma teljes egészében közli. Ugyancsak ehhez az eseményhez fűződik: az idei Szarvas Gábor-díjat a *Jó Pajtás*nak ítelték oda, sokévi eredményes nyelv-művelő munkájának elismeréséül.

AVANTGARDE-KUTATÓ KONFERENCIA ÚJVÍDÉKEN. Ma már nem kérdéses, hogy a magyar avantgarde irodalom Újvidéken kialakult műhelye adta meg az impulzust a magyarországi kutatásokhoz, s hogy a Bori Imre vezette úttörő jellegű munka nemcsak számos felismeréssel gazdagította a modern magyar irodalommal foglalkozó kutatásokat, hanem olyan értékeket produkált, amelyeket az újabb kori kutatások során megkerülni aligha lehet. A Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézete és az újvidéki Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete közötti megállapodás értelmében a további avantgarde-kutatást közösen is végzik, Budapesten, illetve Újvidéken. Az első közös eredményeket felmutató konferenciát még 1974-ben rendezték meg Budapesten, s

dik hasonló jellegű tanácskozássra is. A magyar avantgarde irodalom történetével, elsősorban pedig a szürrealizmus idejének esztétikai kérdéskörével foglalkozott a sorrendben harmadik tudományos ülésszak. Az Újvidéken megrendezett szimpózium magyarországi résztvevői Szabolcsi Miklós akadémikus, Béládi Miklós, Keryes Zoltán és Pomogáts Béla tudományos kutató voltak, míg irodalomtörténészeink közül Bori Imre egyetemi tanár, Bányai János docens, valamint Gerold László és Utasi Csaba



tanárságát. Értekezéseikben Kassák Lajos, Déry Tibor, Komor András Gelléri Ador Endre, Szentkuthy Miklós és Weöres Sándor szürrealizmusának esztétikai és poétikai kérdéseivel foglalkoztak. Az újvidéki tanácskozással tulajdonképpen lezárult a három ülésszakosra tervezett sorozat, de az újvidéki és budapesti kutatók közös célokért folyó munkájában ez minden bizonnyal csak egy állomás volt, amelyet újabb és újabb hasonló jelenlétének és értékű közös vállalkozások követnek.

A két tudományos intézet III. avantgarde-tanácskozása után Szabolcsi Miklós a *Magyar Szónak* adott interjújában így értékelte az összejövetelt: „Sok éve szorgalmazott a kapcsolat. A kapcsolatok eddig a közös látogatásokban realizálódtak. Az avantgarde közül négy éve folynak a viták, nagy részük nyomtatásban is megjelent. A beszélgetések kivétel nélkül nagyon nyíltak, nagyon őszinték és magas színvonalúak. Témájuknál fogva alkalmasak, hogy a ma és a közelmúlt kérdéseit felvessék. Azt hiszem, az első időkben ezek a viták nem voltak mentesek bizonyos kölcsönös félreértésektől, belénk gyökerezett előítéletektől, gyakran zavart az egymásról alkotott kép. A jelenlegi tanácskozáson felmerült a kérdés: hogyan folytassuk tovább? Ugyanis ha egy témáról túl hosszú ideig vitatkozunk, megvan annak a veszélye, hogy a beszélgetések elszürkülnek. Át kell térni egy másik formára. Az irodalomtörténetben nem lehetséges a közös terepi munka, de elképzelhető a közös témáról. Irodalomelméleti, esztétikai kérdéseket kellene megvitatni, hiszen mindkét félnek, sajátos hagyománya, sajátos háttere van.”

KRLEŽA-KÖSZÖNTŐ BELGRÁDBAN. A mai jugoszláv irodalom leg-

nagyobb egyéniségét, Miroslav Krležát köszöntötték október 7-én Belgrádban 85. születésnapján. A Jugoszláv Írószövetség elnökségének ünnepi ülésén Krleža életművét Bori Imre, Žvane Crnja, Tomislav Ketig, Blazse Koneszki, Vuk Krnjević, Hasan Mekuli, Musin Rižvić, Janes Rotar és Čedo Vuković méltatta. Ezen a helyen csupán egy gondolatot ragadtunk ki Bori Imre méltatásából, aki a vajdasági írók nevében köszöntötte az ünnepeltet. — A Duna a Kalemegdán alatt... Ime kettő a Miroslav Krleža glóbuszát bemérni lehetővé tevő pont közül, hiszen a harmadik, vitán felüli, Zágráb. Nemcsak földrajzi fogalmak, s nem is pusztán geopolitikai szimbólumok ezek a városnevek a 85. esztendő író hatalmas életművének a margóján. Legbelső körét jelzik, még ha esetleg nem fogadjuk el Hippolyte Taine-nek az írókat döntő módon befolyásoló tényezőkről kidolgozott axióma-rendszerét, amelyben a „hely” az „idő” és a „körülmenyek” a legfontosabbak, természetesen az írói tehetség kivételes voltának ténye alárendelt módon. Mert végeredményben az magyarázza, miért éppen Miroslav Krleža művészetében szintetizálódott maradandó módon és elsodró erejű szuggesztivitással a Zágráb—Budapest—Belgrád háromszög jelezte történelmi térség évszázados életének a képe, s miért éppen a Krleža-írában, a Krleža-prózában, a Krleža-dramákban haladta meg a horvát szellemi élet önmagát, hogy egy új, valóban európai tükörben nézhesse múltját és nemrégiben még jelenének anyagi és szellemi nyomorúságát, általában provincializmusát, amelynek „sárkányát” Miroslav Krleža győzte le. (7 Nap, 1978. okt. 20.)

VRDNIKI ÍRÓTALÁLKOZÓ. Az idei vrdniki írótanácskozáson két té-

ma volt napirenden: a vajdasági folyóirat- és napi kritika helyzete és tartományunk nemzeti és nemzetiségi irodalmának egyenrangú és szabad fejlődése. A kritikáról szólva egyöntetű volt a megállapítás, hogy még nem foglalta el az öt megillető helyet. Még mindig kevés az irodalmi szövegeket igényesen elemző értékelés a lapokban, a rádióban és a televízióban, s csak néhány kivétellel a folyóiratokban is. A vajdasági kritikáírás, egyes vélemények szerint, már nemcsak irodalmi, hanem orvoslásra váró társadalmi probléma. Az irodalmak fejlődésének lehetőségeiről szóló tanácskozás ismételten megállapította, hogy Vajdaság SZAT-ban a nemzetek és nemzetiségek irodalmának fejlődésére minden előfeltétel megvan, s mind eredményesebbek e soknyelvű irodalom fordítás által történő jobb megismerésére tett erőfeszítések.

A vrdniki rendezvény előtt ebben a szerémségi városkában, továbbá Ürögön és Újvidéken Dositej-emléknapokat tartottak. A szerb felvilágosodás legismertebb íróegységének könyvei első kiadásaiból és tíz-egynéhány róla készült portréból hangulatos kiállítás nyílt a Matica srpska Képtárában, amelyen Mladen Leskovac akadémikus szolt az íróról, Ürögön pedig, ahol Dositej Obradović 1842-ben megalapította az első szerb könyvtárat, a verseci KOV néven ismert irodalmi közösség eddig megjelent könyveit mutatták be.

#### ZENEI NAPOK ORSZÁGSZERTE

Az ország szinte minden nagyobb városának művelődési tervében október a zenei rendezvények hónapja. A tíz évvel ezelőtt létrehozott BEMUS (belgrádi zenei fesztivál) példáját követve városaink sorra rendezik saját zenei ünnepeiket, az uniformizáló

dás veszélyétől sem riadva vissza Persze igazán színvonalas ezúttal is csak a fővárosi rendezvény lehetett, míg másutt e rendezvények hiányos zenei életünket tükrözték. A BEMUS központi eseménye Yehudi Menuhin és fia, Jeremy fellépése volt a több ezer nézőt befogadó Szakszervezeti Otthon nagytermében. A világhírű hegedű- illetve zongoraművész október 14-én megrendezett koncertjén Mozart 28. F-dur hegedű-zongoraszonátáját, Bartók hegedűszóló-szonátája, Schubert C-moll zongoraszonátáját és Franck A-dur hegedű-zongoraszonátája szerepelt.

KÉT NEOPLANTA-FILMBEMUTATÓ. Az újvidéki filmvállalat, a Neoplanta a múlt hónapban két díszbemutatót is tartott. Újvidék város felszabadulásának tiszteletére került közönség elé Aleksandar Đorđević *Megérkezni hajnal előtt* című műve, amelyet e vállalat Paško Romac *Szökés a börtönből* és Stanka Veselinov *A falakon kívül* című könyve nyomán forgatták. Díszbemutató keretében mutatták be Branko Milošević rendező két filmonográfiáját. Mindkettő tárgya az élelmezés. Tartalmukat már címük is kifejezi: *Harc az életért* és *Élelem millióknak*. E két film a Neoplanta és a Tartományi Mezőgazdasági Titkárság közös vállalkozásaként készült.

ÁSATÁSOK BÁNÁTBAN. A Padé melletti Barnaháton nemrégiben megkezdett ásatásoknak már megvannak az első eredményei. A zrenjanini régészek rézkorszakbeli sírmaradványokra bukkantak. Az egyik sírgödörben mészkeverékkel leöntött csonvázra bukkantak, amely alatt nádból szőtt szőnyeget találtak.

*Engler Lajos*: A manilai kosárlabda-világbajnokság után (riport)  
1355

## MŰHELY

*Hernádi Miklós*: A képregény szükséglete 1359  
*Szombathy Bálint*: A képregény és a korparancs 1364  
*Svetozar Tomić*: Asterix tovább él 1367  
*Szombathy Bálint*: Krrakkl! 1370

## KRITIKAI SZEMLE

### K ö n y v e k

*Bányai János*: A pogányság iskolája (*Aleksandar Tišma*: Škola bez-božništva) 1379  
*Varga Zoltán*: Csak politikai krimi (*Katkó István*: Háziőrizet)  
1383  
*Varga Zoltán*: Nemcsak a politikai krimi (*Leonard Sciascia*: Kiváló holttestek) 1386  
*Thomka Beáta*: A történelmi téma kompetenciája (*Nagy András*:  
Toron, 1867) 1390

### K é p z ö m ű v é s z e t

*Ács József*: A jugoszláv művészet 1970 és 1978 között 1392  
*Szij Rezső*: Emlékezés Baranyi Károlyra 1395

### T e l e v í z i ó

*Bordás Győző*: A felfedezés öröme nélkül 1398

### Z e n e

*Tolnai Ottó*: Menuhinék Belgrádban 1401

### F o t ó

*Bakos Zoltán*: A jugoszláv fotó napjai Újvidéken 1403

## KRÓNIKA

*Bordás Győző*: Könyvhónapavatózás Zrenjaninban; A tanítóképzés kétszáz éve; Tanácskozás tankönyveink nyelvhasználatáról; Avantgarde-kutató konferencia Újvidéken; Krleža-köszöntő Belgrádban; Vrdniki írótalálkozó; Zenei napok országsszerte; Két Neoplanta-filmbemutató; Ásatások Bánátban

---

HÍD — irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat. — 1978. november. — Kiadja a Forum Lap- és Könyvkiadó Vállalat. — Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić utca 1., tel.: 021/22-144, 51-es mellék. — Szerkesztőségi fogadóórák: mindennap 10-től 12 óráig. — Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. — Előfizethető a 65700-603-6142-es folyószámlára; előfizetéskor kérjük feltüntetni a Híd nevét. — Előfizetési díj belföldön egy évre 100, fél évre 50, egyes szám ára 10, kettős szám ára 20 dinár, külföldre egy évre 200, fél évre 100 dinár; külföldön egy évre 12 dollár, fél évre 6 dollár. Diákok és egyetemisták csoportos előfizetése egy évre 50 dinár. — Készült a Forum nyomdájában Újvidéken.